

ТАЪЛИМГА ТИКИЛГАН САРМОЯ...

Тошкент
«Akademnashr»
2022

UЎК: 37.014.1

КБК: 74

А 50

А 50 Таълимга тикилган сармоя [Матн] / Нашрга тайёрловчи Аббос Серобов. – Тошкент: «Akademnashr», 2022. – 192 б.

ISBN 978-9943-8348-0-4

UЎК: 37.014.1

КБК: 74

Таълим – миллат тараққиётининг асоси. Дунёдаги етакчи давлатлар айнан таълим тизимида туб ислоҳотларни амалга оширгани учун ҳозирги даражага кўтарила олган. Ушбу китобда юртимиздаги таълим тизимига назар ташланади, ундаги ютуқ ва камчиликлар атрофлича муҳокама қилинади. Соҳани ривожлантиришига доир таклифлар ўртага ташланади. Китоб ўқитувчилар, ота-оналар ва таълим соҳасининг турли тармоқларида фаолият юритаётган мутахассислар учун мўлжалланган.

Нашрга тайёрловчи:

Аббос Серобов

ISBN 978-9943-8348-0-4

© «Таълимга тикилган сармоя...»

© «Akademnashr» 2022

I. БУГУНГИ КУНДАГИ ТАЪЛИМНИНГ АҲВОЛИ

Миллатни миллат, давлатни давлат қиладиган ўлчов — бу мамлакатдаги таълим сифати билан боғлиқ. Дунёга назар солсак, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий томондан ривожланган мамлакатларнинг таълим сифати даражаси ҳам юксак ўринларда туради. Шуниси эътиборлики, улар аввал ҳар тарафлама ривожланиб олиб, кейин таълимни ривожлантиришмаган; балки, аввал таълимни юксалтириб, кейин бошқа соҳаларда ҳам ривож топишган.

Бизда-чи?..

Боғчаларда ниманидир ўргатишдан кўра кўпроқ қандайдир тадбирлар учун пул йиғиш асосий ўринда туради. Шу сабабдан кўпчилик давлат боғчаларидан кўра хусусий боғчаларга фарзандини бериш режасида юради...

Мактабларда сифатли дарс ўтиш ўрнига ўқувчиларнинг соқоли бор-йўқлиги, рўмол ёпинган-ёпинмаганига жиддий эътибор қаратилади. Таълим сифати эса кейинги ўринга қўйилган. Мактабни тугатган ўғил болаларнинг аксарияти хорижга ишлагани кетади, қизлар эса турмушга берилади. Боласининг олий маълумотли бўлишини истаган ота-оналар эса фарзандларини репетиторга беришади...

Олий таълим муассасаларида эса талабаларга зарур билим бериш, кўникма шакллантириш ўрнига, уларни ювош бўлишига, дарсга вақтида келиб-кетишига эътибор берилади. Олий таълимни битирганларнинг кўпчилиги ишсизлик муаммосига дуч келади, чунки уларга замонавий билим ва кўникмалар ўрнига бошқа нарсалар ўргатилган. Шу сабаб ОТМни битирган аксарият ёшлар ўзларини диплом шарт бўлмаган ишларга уришмоқда.

Мактабларда таълим сифати пастигининг асосий сабабларидан бири турғунликдир. Оғзаки айтилаётган гап кўплигига қарамай, амалда ўсиш йўқ. Масалан, ўқитиш жараёнини такомиллаштириш бўйича кўп таклифлар айтилмоқда, лекин кўпчилик ўқитувчилар ўша эски қолипда ишлашни давом эттиришмоқда. Тўғри, ҳамма ҳам бир хил эмас. Баъзи ёш ўқитувчиларнинг ҳаракатларини кўриб ҳавасингиз келади. Аммо бунақалар кам. Балки, узоқ йиллар давомида ўқитувчиларнинг маоши кам бўлгани бунга сабабдир. Охирги йилларда уларнинг маоши бирмунча оширилди. Бироқ ўқитувчиларнинг малакаси ва касбига бўлган иштиёқи ошмаяпти. Ўқитувчилар аттестациядан ўтказиляпти, лекин аттестация ҳам коррупцияга боғлиб борапти.

Мақтаб синфларида болалар сони ҳаддан зиёд кўп. Уларнинг билим олишга интилиш ва иштиёқи ҳам бир-биридан кескин фарқ қилади. Таълим сифатли бўлиши учун, ҳар бир ўқувчи билан шуғуллана олиш учун синфдаги ўқувчилар сонини 20 тадан оширмаслик лозим. Шундагина ҳар бир ўқувчига етарли дара-

жада эътибор берилади ва улар билан ишлаш анча самарали бўлади.

Мактабларда қоғозбозлик авжида. Юқоридан комиссия келадиган бўлса, биринчи ўринда ҳужжат ва ҳисоботлар тахт бўлиши керак. Ўқитувчи бунинг учун кўп вақт сарфлашга мажбур. Комиссия ҳеч бўлмаганда бир соат ўқитувчининг дарсига кириб малякасини баҳолаш ўрнига, йиғилган ҳужжатлар ва ёзилган ҳисоботлар асосида хулоса чиқариб, қайтиб кетяпти.

Ўрта мактабларда қоғозбозликни кескин камайтириш керак. Комиссия ўқитувчининг — битта бўлса ҳам — дарсини кузатиб, шундан хулоса қилиши шарт. «Ўқитувчи ҳужжатлари»нинг рўйхатига эътибор беринг. Буни кўриб, ўқитувчи дарс ўтадимиз ёки қоғозбозлик билан шуғулланадимиз деб ўйлайсиз. Синф журнали, синф раҳбари папкаси, синф раҳбари журнали, синф раҳбарининг тарбиявий иш (соат) ҳужжатлари, ўқувчиларнинг кундалик дафтарлари назорати, ота-оналар билан ишлаш дафтари, дарс конспекти, йиллик режа, педагогик соат, дарс таҳлили, фанга оид кўргазмалар, паст ўзлаштирувчилар, бўшлиқ билан ишлаш режа ва дафтари, иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш режа ва дафтари, ўқувчиларнинг айланма дафтарлари, ўқувчилар назорат иши дафтари, услубий бирлашма ҳужжатлари, тест банки, ўз устида ишлаш папкаси, тўғарак журнали, тўғарак билан ишлаш папкаси, микроҳудуд билан ишлаш дафтари, «Ораста қизлар» папкаси, филътр дафтари ва шошилинич буйруқлар, ҳисоботлар, маълумотлар ва ҳоказолар.

Ростдан ҳам мактабларда ўқитувчига шунчалик кўп вазифа юкланганми ёки бу бир шов-шувми деган саволга аниқлик киритиш мақсадида бир неча ўқитувчидан сўраб-суриштирдик. Уларнинг таъкидлашларича, юқоридаги ҳужжатлар умумий бўлиб, уларнинг ҳар бирида ўқитувчига яна кўплаб вазифалар бор экан. Масалан, синф раҳбари папкасида синф раҳбарининг шахсий ҳужжатлар жамланмаси, синф раҳбарининг низоми, йиллик иш режаси ва ойлик ҳисоботлари, ўқувчилар, уларнинг ота-оналари ҳақида маълумот, ўқувчилар қоидалари, ўқувчиларнинг кундалик дафтар тўлдириш қоидалари, ота-оналар йиғилишини ўтказиш режаси ва баённомалар, ташкил этилаётган тадбир, очиқ дарс, танлов, олимпиада натижалари ҳақидаги маълумотлар жой олиши керак...

Булар фақат қоғозни тўлдириш ишлари, ҳолос. Уларнинг амалдаги жараёнини ҳам ўйласак, ўқитувчи зиммасидаги юклар билан қанчалар кўплиги ойдинлашади. Шулардан ортиб, ўқитувчи дарс ҳам ўтиши керак, дарсдан ташқари ўқувчилар билан шуғулланиши, тадбир ва очиқ дарсларни ташкил қилиши ва ўз устида ишлаши лозим. Инсоф билан айтинг-чи, шунча юклар билан улардан китоб ўқишни талаб қилиш тўғрими? Имкони бўлса, барча педагог ҳам китоб ўқишни, ўз билимини ошириб боришни хоҳлайди. Ахир бусиз эртага ўқувчи олдида уялиб қолиши ҳеч гап эмас. Афсуски, уларда бунинг учун вақт етишмаяпти.

Ҳақиқатан ҳам, ўқитувчига ҳолис баҳо унинг дарсини кузатиб, ўқувчилар билимидаги самарадорликка кўра берилиши керак. Зеро, мактаб таълимидаги энг

бирламчи масала — ўқувчига сифатли таълим бериш. Аммо ортиқча қоғозбозлик дарснинг сифатини бузиш билан бирга, ўқитувчининг қимматли вақти беҳуда сарфланишига сабаб бўлмоқда. Натижада китоб ўқимайдиган, янгиликка интилмайдиган, ҳатто ҳордиқ чиқариш учун ўзига вақт ажрата олмайдиган тажанг кайфиятдаги муаллимлар пайдо бўляпти.

Ҳар бир инсон меҳнатига яраша тақдирланишни истайди. Мукофот ҳам икки хил бўлади: моддий ва маънавий. Ўқитувчи фаолияти давомида бунинг иккисига ҳам эришади. Аммо шунча эришганларига қаноат қилмайдиганлар муаллимлар шаънига доғ туширишмоқда. Келинг, мавжуд ҳолатни хаспўшламай, очиқ айтайлик. Турли байрамлар, битирув оқшомлари ва ҳатто туғилган куни олдидан ўзининг «баҳоси»ни секингина ота-оналарга шипшиб қўядиган, агар совға ўзи истангандек бўлмаса қошларини чимириб терс ўгириладиганлар ҳам йўқ эмас. Айниқса, пойтахтда. Бу ҳам ўқитувчи обрўсига путур етказувчи бош омиллардандир. «Келишилган совғалар» ўқитувчининг обрўси, мавқеини туширади. Зеро, тамагирлик бошланган жойда холислик, ҳаққонийлик, қатъият ва шахсий принцип каби педагогик хислатлар чекинади.

Ҳақиқатан ҳам, педагогларни беминнат югурдакка айлантириб олиш нафақат ўқитувчи зотига нисбатан ҳурматсизлик, балки ўша раҳбарларнинг таълим-тарбия самарадорлигига бефарқлигини ҳам англатади.

Ўрта мактабларда билим даражасининг пастлиги давлат таълим стандартлари мукамал эмаслигида. Бу асосий муаммолардан бири. Ушбу стандартлар бола-

ларнинг ёшга доир хусусиятлари, фанлар ўртасидаги алоқалар, шунингдек, ўқувчилар ўзлаштириши керак бўлган маълумотлар ҳажмини ҳисобга олмаган ҳолда тузилган.

Ҳар қандай фанда ҳар битта мавзу бўйича бир неча тушунча, таъриф, формула ва сана, ном, воқеа берилди. Болалар худди компьютер сингари маълумотларни ёд олиб, керакли пайтда «тугмача босилганда» уларни чиқариб, ёддан айтиб беришлари керак деган тасаввур пайдо бўлади. «Ёшлиқда олинган билим тошга ўйилган нақшдир» деган мақол кўп такрорланади. Ҳамма бало шундаки, тошга ўйилаётган мана шу нақшлар сараланмаяпти.

Мактаблар рейтинги, аниқроғи, ушбу рейтингни аниқлаш ва баҳолаш жараёни яна бир бошоғриқ. Рейтинг ўқувчиларнинг «Билимлар беллашуви» ва фан олимпиадаларида эгаллаган балларига қараб аниқланади. Юқори рейтинг олиш учун мактаб ўқитувчилари, директорлари, туман, шаҳар ва вилоят халқ таълими бўлими раҳбарлари ҳар қандай ҳийла-найрангга тайёр. Айни пайтда «Билимлар беллашуви» ва фан олимпиадаларида ҳар бир фан бўйича бир мактабдан 1–3 та ўқувчи қатнашади. Ушбу беллашувларда жанжал, йиғи-сиғи, устомонлик, шпаргалкалардан фойдаланиш, бир-бирига мағзава ағдариш каби номақбул хатти-ҳаракатлар одамнинг энсасини қотиради. Ҳайъат аъзолари эса иштирокчиларга нисбатан турли айёрликларни қўллашади.

Мазкур жараёнда мактабдан бирор ўқитувчи ҳайъат аъзоси бўлмаса, ўқувчи совринли ўрин у ёқда турсин,

юқори балл ҳам ололмайди. Мана шу ўйинлар мактаб ўқувчилари кўз ўнгида содир бўлаётгани ёмон.

Давлат таълим стандартларини болаларнинг ақлий ва жисмоний ривожланишига мослаштириш ҳамда фанлараро алоқалар, айниқса, математика, физика, география ва кимё фанлари ўртасидаги ўзаро алоқаларни ҳисобга олиш керак.

Мактаб рейтинги деган тушунчани, унинг турли танлов ва олимпиадаларга боғлиқлигини бекор қилиш керак.

Синфларда ўқувчилар сони ҳаддан ташқари кўп: баъзи синфларда 40 ёки 45 нафарга етади. Табиийки, савол туғилади: 45 дақиқа давомида (дарс вақти) ўқитувчи ҳар бир ўқувчига етарли вақт ажрата оладими ҳамда бундай ҳолатда таълим сифатини қандай ошириш мумкин?

Ўқитувчи 45 дақиқа давомида ўтилажак дарсда берилган уй вазифасини текшириб, 40–45 та ўқувчи олдин ўтилган мавзуни қай даражада ўзлаштирганини аниқлаб, назария ва амалиётни, янги мавзуни тушунтириб, уй вазифасини бериб улгуриши керак.

Мактабларда техник воситалар етишмайди. Ўқувчиларга назарияни гапириб бериш баробарида видеороликлар орқали унинг амалиётга татбиқ этилишини, турли тажрибаларни кўрсатиш керак. Шунда ўқувчиларнинг фанга қизиқишлари кучаяди, ўқишга иштиёқлари ўсади. Бунинг учун аниқ фанлар ўтиладиган синф хоналарини керакли техник воситалар (компьютер, телевизор, проектор) билан жиҳозлаш керак.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон умумтаълим мактабларида таълим сифатига бир неча асосий муаммо салбий таъсир кўрсатмоқда. Булар:

- синфларда ўқувчилар сонини кескин камайтириш — энг кўпи билан 25 та ўқувчигача;
- аниқ, табиий фанлар ўтиладиган синф хоналарини техник воситалар (компьютер, телевизор, проектор, махсус экран) билан жиҳозлаш;
- дарсликлар, услубий адабиётлар, масалан: бошланғич синф дарсликлари умуман талабга жавоб бермайди;
- ўқитувчиларнинг профессионал даражаси пастлиги (Республика ўқитувчилар малакасини ошириш институтида малака ошириш ижобий натижа бермаяпти);
- интернет ресурсларидан фойдаланиш имконининг деярли йўқлиги;
- давлат идораларининг хавфли гуруҳга кирадиган оилалар ва болаларни назорат қилмаслиги;
- мактабларда моддий-техник база етишмаслиги;
- янги ўқиш тизимига босқичма-босқич ўтилмаётгани — бу борадаги барча ишлар меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш ёки бекор қилиш билан амалга оширилмоқда;
- ўқитувчи фаолияти ва ота-оналар мажбуриятларида аниқ алгоритмнинг йўқлиги.

Ўрта таълим сифатини ошириш учун барча дарсликларни таҳрир қилиш зарур. Бу жараёнга малакали ўқитувчиларни жалб қилиш керак. Шунингдек, барча умумтаълим мактабларини қисқа муддатда интер-

нет ресурслари билан таъминлаш лозим. Бир неча йилдан буён бу ҳақида гапирилади, лекин амалда силжиш йўқ. Ўқитувчиларнинг ойлик маошини ошириш, сифатли дам олишларини таъминлаш, уй-жой, ижтимоий имтиёзлар тақдим этиш орқали уларнинг мавқеини оширишни давом эттириш зарур. Халқ таълими вазирлиги фаолиятида қатъийлик ва изчиллик этишмаяпти: мактаб формаси гоҳ қабул, гоҳ бекор қилинади; мактаблар таъмири учун маблағ йиғиш тақиқланди, бироқ бунга пул ажратилмаяпти; қоғозбозлик расман бекор қилинган бўлса-да, ўқитувчи ҳар қандай комиссия учун бир уюм қоғозларни тақдим этиши керак.

Кишини ўйга толдирадиган яна бир масала. Бугунги болаларда ҳам билим олишга иштиёқ йўқ. Бу кўп ҳолларда уларнинг оилаларига боғлиқ бўлади. «Қарс икки қўлдан чиқади» деган гап бор. Агар ўқитувчи болаларда иштиёқ кўрса, ишига бутунлай бошқача ёндашади. Яхши ўқийдиган ўқувчилар сони жуда кам. Аксарият болаларнинг ўзлаштириши яхши эмас, билим олишга интилиши ҳам йўқ. Ўқитувчи бундай ўқувчиларнинг ота-оналарини чақариб бу ҳақида гапирганида уларнинг турли важлар билан болаларини оқлашига кўп гувоҳ бўляпмиз. Баъзи ота-оналар ўқитувчилар билан суҳбатдан тўғри хулоса чиқариб, чоралар ҳам кўришлари мумкин. Лекин бу кенг қамровли эмас.

Кузатувлар бўйича кўриш мумкинки, аксарият ота-оналар фарзандларининг ўқишига кам эътибор беришади. Уларнинг жавоби деярли бир хил: «Биз кун бўйи ишдамыз, оила ва бола боқяпмиз». Шу боис болалар-

нинг ўқиши ва хулқи деярли назоратсиз қолмоқда. Баъзи ота-оналар ҳаттоки чорак тугул, бир йилда бир марта ҳам мактабга келишмайди, фарзандининг ўқиши билан қизиқишмайди ҳам.

Бугунги кунда олий таълим муассасасига болаларни тайёрлаб киритишда ўқув-тайёрлов курслари бренд даражасига етди. Нега улар мактабдагидан яхшироқ натижа кўрсатишади, нега тайёрлов курсларини битирганлар ўқишга мактабни битирганлардан кўра кўпроқ киришмоқда?

Таълим миллий ғурур даражасига кўтарилиши лозим. Таълим энг муҳим, энг асосий даражадаги жараёнга айланиши керак, чунки мамлакатнинг кўп йиллик истиқболи бугунги таълимга боғлиқ.

Ота-оналар, топган миллионларингиз фарзандининг ақлига ақл, фаросатига фаросат қўшиб бера олмайди. Баъзан воситаларни маҳкам тутиб, асосларни унутиб қўямиз. Ахир биз болаларимизнинг фақат кийим-кечаги ва озиқ-овқатига эмас, балки илм олиб, жамият учун фойдали шахс бўлишига ҳам масъулмиз.

Мактаб ўқувчиси ўзида масъулият ҳис қилмайди. Мактабга ўқиш учун келганини, илм олиш муҳим эканлигини кўп ҳам англаб етавермайди. Лекин тайёрлов курсига бораётган абитуриентда илмга чанқоқлик яққол сезилиб туради. У ўқиш учунгина келаётганини аниқ ҳис этади.

Эътибор беринг, мактабда ҳамма фанни яхши ўқийдиган бола, аслида, ҳеч қайси фанни яхши (ОТМга кириш даражасида) билмайди. Аниқ бир фанни қаттиқ

ушлаб, астойдил шуғулланганларгина олимпиадаларда ва кириш имтиҳонларида натижа кўрсата олишади.

Сабаби шуки, тайёрлов курслари аниқ бир йўналишга асосий диққатни қаратадилар. Яъни қайсидир ўқувчи гуманитар фанларга қизиқади, яна қайсисидир аниқ фанларга, бошқаси табиий фанларга. Тайёрлов курсларида боланинг қизиққан, ўзлаштира оладиган йўналишига қараб таълим берилади ва у яхши натижага эришади. Мактабда эса бирваракайига ҳамма фанни яхши ўқиш талаб этилади. Ўйлаб кўринг, битта бола бирданига 18 та фанни яхши ўзлаштиролмайдди. Бунинг имкони ҳам йўқ. Шу боис мактаб таълимида еттинчи синфдан кейин (ёки бошқа синфдан кейин ҳам бўлиши мумкин) болаларнинг иқтидорига қараб йўналишларга бўлиш ва ўша фанлардан уларга кўпроқ билим бериш тизимини йўлга қўйиш лозим. Замон бунинг минглаб далиллар билан исботлади.

Мактабдаги баҳолаш тизими болаларни дангаса қилиб қўяди, бугун баҳосини олиб, кундаликка қўйдирди — бўлди, энди шу мавзунини унутса ҳам бўлаверади қабалида фикрлайди. Абитуриентлар эса ҳар ойда ойлик тестлар топширишади ва ўрганган билимларини ҳеч бўлмаса имтиҳонгача унутиб юбормасликка уринишади. Қолаверса, мактабдаги кунлик, чораклик ва йиллик синовлар абитуриентларнинг имтиҳонларига нисбатан осонроқ бўлади. Шунга яраша, саёзроқ ўқиб ҳам мактабни аъло баҳолар билан битириш мумкин бўлиб қолади.

Мактабда 45 дақиқа ичида болалар билан саломлашиб, йўқлама қилиб, уйга вазифани сўрагунча анча

вақт ўтиб кетади. Абитуриентлар билан эса бир дарс давомида камида 1,5–2 соат шуғулланилади.

Дарсликлар ҳаммаси ҳам талабга жавоб бера олмайди. Дарсликлараро алоқани таъминлаш керак.

Кўп мактабларда анъанавий пораҳўрлик муаммоси мавжуд. Анъанавий дейишга сабаб, бу жуда оддий ҳолга айланиб қолган. Масалан, ҳар йил дарс тақсимо-ти олдидан ким раҳбарларга кўпроқ пора берса, ўшанга кўпроқ дарс соати тегади. Одатда ўз фанини яхши билмайдиган, иш жойини йўқотишдан қўрқадиган ўқитувчилар пора беришади. Ёки устама масаласи ҳам ўйинга айланиб кетган: бирор ўқитувчига устама ёзишади, кейин уни раҳбарлар билан ўша ўқитувчи бўлишиб олишади. Ҳаромдан ҳазар қиладиган, ўйинларга кўнмайдиган ўқитувчига эса устама ёзмай қўя қолишади, чунки ундайлар билан келишиш қийин.

II. ДАВЛАТНИНГ ТАЪЛИМ СИЁСАТИДАГИ ХАТОЛАРИ

Дунё шундай яралганки, бировнинг айбини топиш, бировга маслаҳат бериш осон туюлади кишига. Лекин биз ҳозир фикр юритмоқчи бўлган мавзу барчамизнинг оғриқли нуқтамиздир. Давлат таълимга катта эътибор қаратаётгани ҳақида доимо бонг урилади. Лекин натижа йўқ. Демак, қаердадир хато кетяпти. Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, давлат таълим сиёсатида қандай хатоларга йўл қўймоқда?

Ўттиз йилдан бери ўз ечимини топмаётган кирилл ёки лотин алифбоси масаласи. Ўзбекистон парламенти 1993 йилда кирилл ёзувидан воз кечиб, лотин ёзувига ўтиш бўйича қонун қабул қилди. Бу қонун бўйича 2000 йилда Ўзбекистонда кирилл ёзувидан воз кечиб, лотин ёзувига ўтилиши керак эди. Аммо ўша пайтдаги кечиккан тайёргарлик жараёнлари, иродасизлик ва бошқа сабабларга кўра бу ислохот амалга ошмай қолди.

Кейинчалик бу муддат 2005 йилга чўзилди. Лекин бу муддат келди ҳамки, турли сабаблар туфайли яна лотин ёзувига ўта олмадик. Ижро муддати 2010 йилга қолдирилди. Бу кечикишларда ўша пайт зиёлиларининг сусткашлик ва масъулиятсизликлари ҳам катта роль ўйнади дейиш мумкин.

2010 йилда ҳам лотин ёзувига тўлиқ ўтилмади. Ўзбекистон аҳолисининг 50 фоиздан ортиқроғи ёшлар ва улар лотин ёзувида савод чиқаришган. Ҳукуматнинг бу борадаги энг сўнгги қарорига кўра, 2023 йил 1 январдан бошлаб тўлиқ лотин ёзувига ўтилади.

Педагогларнинг қадрланмаслиги. Авваллари давраларнинг тўри, маслаҳатнинг зўри ўқитувчиники бўлганини педагоглар ҳам, катта ёшли инсонлар ҳам яхши эслайдилар, қўмсайдилар. Мустақилликнинг дастлабки йилларида ҳар бир соҳа олдида қийинчиликлар, муаммолар юзага келгани сир эмас. Бу таълим тизимини ҳам четлаб ўтмади. Одамлар ўқиш, илм олишдан кўра кўпроқ тирикчилик ғамига тушишгани, айрим ўқитувчилар «касбини ўзгартириб», ўзини савдога ва бошқа соҳаларга уришгани бор гап. Натижада мактабларда

малакали кадрлар етишмовчилиги кескин ортди. Бўшаб қолган иш ўринлари эса ўрта махсус маълумотли ёки номутахассис педагог-кадрлар билан тўлдирилди. Баъзан шундай ҳолатлар бўлдики, ёш авлод таълим-тарбияси ҳақиқий педагогга эмас, ҳеч қаерда иши юришмай, ишсиз қолган «кадр»ларга ишониб топширилди.

«Отчопар» бозорида эски дўстимни учратиб қолдим. Математик... Олим... Сигарет сотиб ўтирган экан... Мени кўриб кўзини яширди. Мен ҳам бурилиб кетдим... Иккаламиз бир-биримиздан нега уялганимизни билмайман. Негадир йиғлагим келди...» деб ёзади раҳматли ёзувчи Ўткир Ҳошимов. Энди ўйга толамиз: ким ўқитувчини, олимни шу кўйга солди? Унинг ўзи айбдор, фалон-пистон деган фикрлар ҳам бўлиши мумкин. Лекин аввало ўқитувчиларнинг, илм билан шуғулланувчиларнинг шу аҳволга тушишларига, асосий илмий фаолиятини ташлаб ўзини тижоратга ёки бошқа ишга уришида давлат айбдор. Чунки давлат уларга етарлича эътибор қаратмади, ҳолинг қандай демади. Фақат пахтага, ҳашарга чиқарди, қатъий тартиб талаб қилди. Ҳолига назар солмади. Кўплаб педагоглар хорижга мигрант сифатида ишга кетишди. Ҳозир ҳам кетишяпти. Аҳвол деярли ўзгармади.

Пахта ҳашаридан қутилган педагоглар энди бошқа ҳашарларга жалб этилмоқдалар. Масалан, сайлов компаниялари, таълимга алоқасиз турли тарғибот тadbирлари. Бирор компания бошланиши билан биринчи навбатда мактаб ўқитувчилари унга жалб қилинади. Сайловга таклифномалар тарқатиш, маҳаллий ҳокимликнинг бирор топшириғини бажариш каби. Дарсини

ўтиши керак бўлган ўқитувчи бечора эса терлаб-пишиб мана шу ишлар билан банд бўлади. Ота-оналар эса болаларим мактабда бирор нарсани ўқиб-ўрганиб келади деб мамнун юришади. Масъуллар эса бу каби ишларга бепарвогина қараб қўйишади, холос.

Дарсликлар сифатига эътиборнинг суслиги.

Кўпгина дарсликлар хатолар билан нашр этилмоқда. Дарсликлардаги фактлар илмий нуқтаи назардан эскирган, маълумотлар бир-бирига зид келади, айти ҳолатни таснифлашга қарама-қарши ёндашувлар мавжуд, назария ва амалиёт ўртасида алоқа заиф, айрим дарсликлар бўйича ўқитувчи учун методик кўрсатмалар йўқ.

Ҳар қандай илм соҳасининг эгаси ўз йўналишидаги дастлабки фундаментал билимларни айнан дарсликлардан олади. Содда қилиб тушунтириладиган бўлса, айти вақтда илм-фан янгиликлари, натижалари, хулосалари жаҳон илм-фанининг норасмий тили ҳисобланган инглиз тилида мураккаб услубда ёритиб борилмоқда; улар билан зудликда танишиб бориш, жаҳон илм-фани билан ҳамнафас бўлиш тадқиқотчилардан ушбу соҳага оид элементар билимларни мукамал билишни талаб этади.

Олий таълимдаги дарсликлар борасидаги энг катта муаммо — бу ўзбек тилидаги дарсликларнинг етишмаслигидир. Юртимиз олийгоҳларида талабаларнинг деярли 90 фоиздан ортиғи айнан ўзбек тилида ўқитилади, лекин асосий фойдаланиладиган дарсликлар, чорак асрдирки, ҳамон эски совет давридаги адабиётлар бўлиб қолмоқда. Ўзбек тилидаги мавжуд дарслик-

ларнинг деярли 90–95 фоизи худди мана шу фандан собиқ Иттифоқ даврида чоп этилган дарсликларнинг таржималари бўлиб, уларнинг аксарияти илмий жиҳатдан деярли яроқсиз.

Дарсликлар ҳақида гапирганда яна бир муҳим жиҳатни ҳам айтиб ўтиш лозим. Мактаб дарсликларининг ҳаммаси муаллифлар томонидан «монополия» қилиб олинган. Муаллифларнинг аксарияти эскича фикр ва қарашларга эга инсонлар. Энди ўйлаб кўринг, шундай одамлар ёзган дарсликлардан нимани ҳам ўрганиш мумкин! Дарсликларни ёш, замонавий фикрлайдиган, илғор билим ва тажрибаларни ўқиб-ўрганган муаллифлар ёзишлари зарур.

Таълимни коррупциядан тозалай олмаслик. Аслида буни уддалаш мумкин. Лекин негадир бунга жиддий қарашмайди. Масалан, 2021 йилда халқ таълими тизимида камида 27 млрд сўм ўғирлангани маълум қилинди. Халқ таълими вазирлиги маълумотига кўра, 2021 йилда таълим муассасаларида 91,1 млрд сўмлик молиявий хато ва камчиликлар аниқланган. Шундан 27,1 млрд сўми — жами молиявий хато ва камчиликларнинг 30 фоизи ўзлаштирилган, яъни ўғирланган.

Ўрганишлар натижасида 161 та ҳолатда жами 76 млрд сўмлик жиноят аломатлари борлиги учун ўрганиш материаллари ҳуқуқий баҳо бериш ва қонуний чоралар кўриш мақсадида ҳуқуқ-тартибот органларига тақдим этилган. Мисол учун, Ҳисоб палатаси бошчилигида ўтган йили Андижон вилояти Андижон шаҳрида ўтказилган текширишда, ходимларнинг даромад солиғини давлат бюджетига ўтказмасдан, тизимда иш-

ламайдиган бегона шахсларнинг пластик карталарига ўтказиш орқали 11,5 млрд сўм маблағ ўзлаштирилгани аниқланган.

Бу биргина 2021 йилда аниқланган коррупция аломатлари. Авваллари қандай бўлганини айтмаса ҳам бўлади.

Жанубий Африкадаги университетнинг кириш эшигида шундай ёзув бор: «Бирор давлатни йўқ қилиш учун атом бомбаси ёки узоқ масофали ракета қуролларидан фойдаланиш шарт эмас. Фақатгина таълим сифатини пасайтириб, имтиҳонларда кўчиришга (шпаргалкадан фойдаланишга) имкон бериш етарлидир... Беморлар шифокорларнинг қўли билан ўлади, бинолар муҳандисларнинг қўли билан қулайди, пул иқтисодчиларнинг қўли билан йўқолади, инсонийлик дин вакилларининг қўли билан унутилади, адолат ҳуқуқшуносларнинг қўли билан топталади... Таълимнинг барбод бўлиши — халқнинг вайрон бўлишидир!»

Кинонинг таъсирчан таълим бериш кучидан фойдаланмаслик. Фильм ва сериаллар жуда кучли мафкуравий восита ҳисобланади. Булар орқали нафақат ёшларни, балки бутун халқни ҳам қайта тарбия қилса бўлади. Лекин афсуски, бизда бунга жиддий эътибор қаратилмайди. Балки бунга ақллари етмасмикан-а, деган ўйлар ҳам келади кўнгилга. Эътиборли жиҳати шуки, давлат ҳар йили бюджетдан кино ва сериал олиш учун миллиардлаб маблағ ажратади. Давлат бюджетини эса тўлаган солиқларимиз ташкил этади. Демак, кинога жавобгар мансабдорлар ва ташкилотлар бизга ва болаларимизга маънавий озуқа бўладиган фильмлар иш-

лашлари шарт. Чунки биз тўлаган солиқлардан уларга маблағ ажратилган. Талаб қилишга ҳаққимиз бор.

Маълум доираларнинг болаларигагина олий таълим муассасасига кириш учун берилган ва берилишда давом этаётган имтиёзлар. Ўзбекистон олий таълимидаги табақалашувга бир назар солинг:

1. Давлат мукофоти совриндорлари (грант).
2. Зулфия номидаги Давлат мукофоти лауреатлари (грант).
3. «Мард ўғлон» давлат мукофоти соҳиблари (грант).
4. «Ниҳол» мукофотига сазовор бўлган ёшлар (грант).
5. Ёш тасвирий санъат усталари (грант).
6. Ёш филологлар (грант).
7. Ёшлар иттифоқи фаоллари (грант).
8. Ҳарбий соҳа кадрларининг фарзандлари (грант).
9. Ички ишлар органлари ходимларининг фарзандлари (грант, шартли).
10. Имконияти чекланган ёшлар (грант).
11. Меҳрибонлик уйи тарбияланувчилари (грант).
12. Ижтимоий ҳимояга муҳтож хотин-қизлар (грант).
13. Халқаро олимпиадалар ғолиблари (грант).
14. «Тарбиячи» кўрик-танлови ғолиблари (грант).
15. «Заковат» интеллектуал ўйини совриндорлари (контракт).
16. Чет тилидан сертификатлилар (имтиёзли балл).
17. Умумтаълим фанларини билиш сертификати (имтиёзли балл).
18. Олис чўл туманларининг ёшлари (грант, мақсадли қабул).

19. Сўхлик мактаб битирувчилари (грант, мақсадли қабул).
20. «Темурбеклар мактаби» битирувчилари (имтиёзли балл).
21. Президент мактабларининг битирувчилари (грант).

Бирор хорижий мамлакатда бу каби имтиёзлар мавжуд эмас. Ачинарлиси, ҳеч қаерда ишламайдиган, кунини аранг кўриб юрганларнинг фарзандлари ҳам шундай ҳаёт кечиришга маҳкум. Чунки олий таълимдаги асосий грант ўринлари иш жойи, лавозими бор органлар ходимларининг болаларига бўлиб берилган. Бу кетишда ҳолимиз хароб бўлади.

Адабиёт дарслигини сиёсат қолипига солишга ҳаракат қилиш бошланган. Мактабдаги адабиёт дарслигидан сиёсатга тегадиган, раҳбарларни огоҳликка чорлайдиган шеърлар, ҳикоялар олиб ташланган. Масалан, Турди Фароғийнинг «Тор кўнгулик беклар», Махмурнинг «Ҳапалак» шеърлари. Бу жуда ҳам ачинарли ҳолат. Негаки, танқидий фикрлашни болаларга ўргатмасдан худди инкубатордан чиққандек қарсақ чалиб турадиган авлодни тарбиялаш орқали мамлакат таназулга юз тутди. Бу тарихдан ҳам маълум.

Президент сайлови ва депутатлар сайловида «уйғонадиган» сиёсий партияларнинг таълим масалалари юзасидан нофаоллиги. Партиялар таълимни ривожлантириш, ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш борасида доимий сукут сақлаб келишади. Аслида таълимни ривожлантириш ҳар бир партия дастурида

бўлиши лозим. Биздаги партиялар эса жимгина сукут сақлашни афзал кўришади.

Билимликларга эътибор спортчиларга берилаётган эътибордан анча паст. Халқаро фан олимпиадаси ғолибига 100 млн сўм, халқаро спорт олимпиадаси ғолибига 200 минг доллар, 3 хонали уй ва сўнгги русумдаги қимматбаҳо машина. Буни кўрган ёшларнинг китоб ўқигиси келадими ёки спорт билан шуғуллангиси келадими?!

Тараққиётга эришишнинг ягона йўли — салоҳиятли, билимли авлодни тарбиялаш ҳисобланади. Бошқача йўллари ҳам бўлиши мумкин, лекин энг мақбул ва қулай йўли ёшларни билимдон қилиш.

Кўплаб урушлар кўриб чарчаган Куба давлатида ёшлар орасида саводсизлик ноль фоиз, яъни ҳар бир ёш ўқиш ва ёзишни билади. Бундан хулоса қилиш мумкинки, иқтисодий муаммолар бесаводликка сабаб бўлмайди.

Яна бир мисол. Иккинчи жаҳон урушидан оғир иқтисодий талафот билан чиққан Германия ва Япония қисқа муддат ичида ривожланган мамлакатлар қаторига қўшила олди. Бунинг биринчи сабаби, улар асосий эътиборни таълимга беришди. Иккинчиси эса, ҳам давлат, ҳам жамият фидойилик кўрсатиб миллатнинг юксалишига хизмат қилди.

Таълими ривожланган давлатлардаги одамларга эътибор берсак, улар маблағларининг асосий қисмини фарзандларининг таълим олишига сарфлашаётганига гувоҳ бўламиз. Шунингдек, давлатларнинг ҳам бу борадаги ажратмаларида сезиларли фарқ бор: БМТнинг баёно-

тига кўра, Миср ЯИМнинг 0,2 фоизини, Исроил эса ундан 25 баравар кўп маблағни таълимга ажратади. Исроиллик ҳар бир киши таълим учун йилига 922 доллар, америкалик 1005 доллар, мисрлик эса 6 доллар сарфлайди.

Дунёнинг азалий қоидаси бор: нимагаки эътиборли бўлсанг, омадинг ўшандан юришади. Мутафаккирлар айтганидек, кимки сабабни кўп ушласа, у кўпроқ натижага эришади.

Таълим ҳар қандай замон ва маконда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти ва фаровонлигини таъминлашнинг асосий дастаги вазифасини ўтаб келган. Инсоният маданий ҳаётнинг бугунги даражасига келгунига қадар нимагаки эришган бўлса, барчаси унинг ақлзаковати ва билими маҳсули эканлиги кундек равшан.

Ахборот асрида жаҳон иқтисодиётининг билимлар иқтисодиётига томон трансформацияси таълимнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди. Билимлар иқтисодиёти шароитида билим энг асосий ресурс сифатида майдонга чиқади.

Билимлар иқтисодиёти — бу билимлар асосига қурилган иқтисодиёт; бунда яратилган ҳар қандай маҳсулот ёки хизматнинг асосий таркибий қисмини интеллектуал капитал, содда қилиб айтганда, ишчиларнинг билими ташкил этади. Жаҳон банки маълумотига кўра, билимлар иқтисодиёти билимнинг амалиётга татбиқ этилиши, малакали кадрлар ва яхши таълим тизими, ахборот ва коммуникацион технологиялар инфратузилмасининг мавжудлиги ҳамда инновацион жараёнлар билан характерланади.

Таълимнинг тараққиёти алоҳида олинган шахслар, бизнес ва мамлакат миқёсида фаровонликка хизмат қилади. Жумладан, яхши таълим алоҳида олинган шахсининг, энг аввало, меҳнат бозоридаги танловини кенгайтиради, юқори даромадни кафолатлайди. Билимли ва малакали кадр ҳар қандай бизнесни юқори меҳнат унумдорлиги ва янги ғоялар билан таъминлайди. Мамлакатда жамғарилган интеллектуал капиталнинг юқори даражаси унинг ривожланганлик даражасини баҳолашда асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан ҳар қандай давлатда таълим соҳасини ривожлантиришга устуворлик берилади.

Ўзбекистонда давлат бюджети ҳисобидан ижтимоий соҳага йўналтириладиган маблағларнинг асосий қисми таълим соҳаси ҳиссасига тўғри келади. 2022 йил учун маъқулланган давлат бюджети параметрларига кўра, Мактабгача таълим, Халқ таълими ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларига қарийб 36,5 трлн сўм маблағ ажратилиши кўзда тутилган.

Мамлакатда таълимни юқори босқичга кўтариш ва малакали кадрлар тайёрлаш учун таълимга давлат харажатларини кўпайтириш, соҳада хусусий сектор улушини ошириш ёки қамров даражасини кенгайтириш, бир сўз билан айтганда, мамлакатда таълимни ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатининг ўзи етарли эмас. Бунга етарлича фактлар ва илмий асослар келтириш мумкин.

Биринчидан, таълим олиш имкониятининг мавжудлиги таълим олишнинг ўзига тенг эмас. Яъни, масалан, боланинг мактабга қатнаётгани унинг билим олаётга-

нини англатмайди. UNICEF маълумотларига кўра, дунё бўйлаб қарийб 617 миллион болалар ва ўсмирлар ўқиш ва математика бўйича минимал кўрсаткичдаги билим даражасига ҳам эга эмас, ваҳоланки, уларнинг учдан икки қисми мактабда ўқийди. Марказий ва Жанубий Осиё минтақаси бу борада Африка давлатларидан кейин иккинчи ўринда бўлиб, минтақада 6–14 ёш ораларидаги болалар ва ўсмирларнинг 81 фоизи мазкур фундаментал фанлар бўйича минимум даражадаги билимга эга эмас.

Иккинчидан, ўқувчи ва талабаларнинг таълимдаги кўрсаткичларига нафақат таълим тизимининг жорий ҳолати, балки оилавий шарт-шароитлар ва шахсий хусусиятлар каби қатор омиллар ҳам таъсир кўрсатиши илмий жиҳатдан исботланган.

III–IV. ОТА-ОНАЛАРНИНГ ТАЪЛИМДАГИ КАМЧИЛИКЛАРИ ЁХУД УЛАР ТАЪЛИМГА ҚАНДАЙ ЭЪТИБОР БЕРИШЛАРИ КЕРАК?

Замон кундан-кунга ривожланиб бормоқда. Бу жараён ҳар бир кишидан, хусусан, ота-оналардан катта масъулият талаб қилади. Ота-она нафақат боласини кийинтириши, едириб-ичириши, балки таълим-тарбиясида ҳам масъул эканлигини унутмаслиги керак. Мазкур бўлимда ота-оналарнинг таълим-тарбия борасидаги баъзи камчиликлари ҳамда таълим-тарбияга қандай эътибор беришлари кераклиги ҳақида фикр юритамиз.

«Таълим фақат мактабда берилади» деган янглиш тушунча. Аксарият ота-оналар болага асосий билим мактабда берилади деб ўйлашади. Бу эса янглиш қараш. Мактаб, университет ёки бошқа таълим муассасаси асосий таълимни бермайди, балки таълимга йўналтиради. Муҳим билимларни ўқувчи ёки талабанинг ўзи ўқийди, ўрганади.

«Таълим олиши учун барча шароитларни қилиб қўйганман». Ота-оналарнинг таълимдаги иккинчи камчилиги шундан иборатки, «Фарзандимнинг таълим олиши учун барча қулайликларни яратиб қўйибман, энди унинг ўзи мустақил ўқийверади», деб ўйлашади. Бу четдан қараганда тўғридек туюлса-да, аслида хато ёндашувдир. Чунки болани ота-она, албатта, назорат қилиб туриши керак.

Болага шахсан намуна бўлмаслик. Бола ота-онасининг нима қилаётганини кузатади, уларга тақлид қилишга мойил бўлади.

Фарзанднинг касб танлашига тазйиқ билан аралашиб. Бола маълум касбни танласа уни ўз ҳолига ташлаб қўйишни ёки «Сен шу касбни эгаллайсан!» дейилишини ҳам оқлаб бўлмайди. Бола ўзгарувчан бўлади. Ҳар куни эгалламоқчи бўлган касбини ўзгартиради. Ота-она унинг гапларини «йиғиб» боравериши керак. Кейин вақти келганда бола билан яхшилаб суҳбатлашиб, келажақдаги касби ҳақида аниқ хулосани чиқаришга кўмаклашилади.

Таълимни юқори босқичга кўтариш ва малакали кадрлар тайёрлаш учун мамлакатда таълимни ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатининг ўзи етар-

ли эмас. Юқори академик кўрсаткичларга эришишда институционал омиллардан ташқари, ота-онанинг маълумоти ва даромад даражаси, улар томонидан болаларга ажратилган вақт, оилавий муҳит ҳамда боладаги таълим олишга бўлган рағбат ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Мутахассислар томонидан ўтган аср охирларида олиб борилган тадқиқотларга кўра, боланинг таълим олиш жараёнида қайд этадиган кўрсаткичлари — эришадиган ютуқларини уч гуруҳга мансуб омиллар белгилаб беради.

Биринчи гуруҳ — бу институционал омиллар бўлиб, уларга таълимга киритилган инвестиция, маданий ҳаёт, ижтимоий-иқтисодий муҳит омиллари киради. Бу каби омиллар ота-оналар ҳамда болаларнинг таълим борасидаги қарорларига таъсир кўрсатади.

Иккинчи гуруҳ ота-она билан боғлиқ омилларни ўз ичига олади. Ота-она томонидан болалар учун ажратилган вақт, даромад даражаси, оиланинг тузилиши ва катта-кичиклиги, боланинг таълим олиши билан боғлиқ қарорлар ва энг муҳими, боланинг ижтимоий келиб чиқиши — оилавий муҳити шулар жумласидан. Мазкур омиллар, бир сўз билан айтганда, ота-онанинг қарорлари юқорида санаб ўтилган институционал омиллар — ҳукуматнинг қарорларига жавобан шаклланиб, боланинг таълим олиши ҳамда ривожланишига бевосита таъсир кўрсатади.

Учинчи гуруҳ — боланинг ўз хоҳиш-истакларини, имкониятлари ҳамда камчиликларини акс эттирувчи қарорлар. Шунингдек, боладаги таълим олишга бўлган

рағбат. Бу, ўз навбатида, жамият ва ота-она тарафидан қабул қилинган қарорлар таъсирида юзага келади.

Ота-она билан боғлиқ омиллардан бири — ота-онанинг маълумоти ва даромади даражаси ҳақида ҳам алоҳида ёзиб ўтишни муҳим деб билдик. Оиланинг даромади даражаси, оиланинг тури, катта-кичиклиги ва ота-оналарнинг маълумоти каби омиллар болаларнинг етарли даражада ва сифатли таълим олишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлиги қатор илмий изланишлар натижасида ўз тасдиғини топган.

Таълим билан боғлиқ қарорларни қабул қилишда ота-оналарнинг маълумоти даражаси муҳим роль ўйнайди. Ота-оналарнинг ўқимишлилик даражасига кўра фарзандларнинг таълим олишдаги потенциални прогноз қилиш мумкин экан. Айниқса, онанинг маълумоти даражаси фарзандларнинг мажбурий таълимдан кейин таълимни давом эттириши ёки давом эттирмаслигини ҳал қилувчи асосий омил ҳисобланади. Қиз фарзандларнинг таълимни давом эттириш борасидаги қарорига ҳам онанинг маълумоти даражаси кучлироқ таъсир кўрсатади. Умуман олганда, ота-онанинг маълумоти даражаси қанчалик юқори бўлса, фарзандларнинг таълимни давом эттириш, жумладан, олий таълим олиш имконияти шунча ошади.

Фарзандларнинг таълим олиши билан боғлиқ масалада, оиланинг даромади паст ёки юқори бўлишидан қатъи назар, ота-онанинг маълумоти даражаси ўз таъсир кучини йўқотмайди.

Таълим бозорини кенгайтириш ва имкониятлар тенглигини таъминлаш юзасидан амалга оширилган барча

саъй-ҳаракатларга қарамай, таълимдаги тафовут оилавий келиб чиқиши яхшироқ бўлган болалар фойдасига ошиб боргани кузатилади. Паст даромадли оилаларда ўсаётган болалар эса соҳанинг улар учун зарарли бўлган жиҳатларидан азият чекишда давом этаётганлари аниқланган.

Болаларнинг таълимда қайд этган натижалари ва учта омил — оналарнинг маълумоти, оиланинг даромади даражаси ва оиланинг катта-кичиклиги ўртасида кучли боғлиқлик мавжуд. Шунингдек, болалар билан ўтказиладиган вақтнинг сифати ва миқдори уларнинг жисмоний ва руҳий жиҳатдан камол топишларида муҳим аҳамиятга эга.

Бундан ташқари, таълим тизими, ҳар бир ўқувчига ажратиладиган маблағ миқдори ва мактабнинг жойлашуви ҳам боланинг таълимдаги ютуқларини ёки муваффақиятсизлигини белгилаб берувчи асосий омиллар қаторига киритилган.

Болаларнинг таълимдаги натижаларига оиланинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати ва таркибий омилларнинг таъсири турлича эканлиги аниқланган.

Ёмон оилавий муҳитда ўсаётган болаларнинг таълимда муваффақият қозонишларига яхши ташкил этилган таълим тизими ҳам ёрдам беролмаслиги мумкин. Оиланинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати болаларнинг таълим олиш имкониятига кучлироқ таъсир кўрсатади. Яъни ота-оналар фарзандларининг сифатли таълим олиши ва таълимда яхши натижаларга эришишини таъминлаш мақсадида ўзларининг ижтимоий ва иқтисодий ресурсларини сафарбар этадилар.

Ота-оналар фарзандларининг таълим олиш жараёнида бевосита иштирок этиш (таълимга оид масалаларни биргаликда муҳокама қилиш, дарс қилишда кўмаклашиш ва бошқалар) орқали уларда таълимга бўлган қизиқишни ошириш, билим олишга оид зарур одат ва кўникмаларни рағбатлантирадилар ҳамда шу орқали фарзандларининг таълимдаги муваффақиятини таъминлайдилар.

Турли омиллар — мактабларнинг етишмаслиги, талабга жавоб бермайдиган шарт-шароитлар ва молиявий етишмовчиликлардан ташқари, таълимнинг аҳамиятини тўла англамаслик, жамиятдаги турли қарашлар, айрим ҳолларда ноқулай географик жойлашув натижасида болалар етарли даражада таълим олиш имкониятидан маҳрум бўлишади.

Таълим инқирозини учта қадам билан енгиб ўтиш мумкин — малакали ўқитувчиларни тайёрлаш ва жалб қилиш, тизимни энг замонавий технологиялар билан таъминлаш орқали ўқиш ва ўқитиш сифатини яхшилаш, тизимда бошқарувни кучайтириш ва унинг самарали ташкил этилишини таъминлаш. Таълимда кутилган натижаларга эришиш биргина тизимга эмас, аҳоли даромадлари, таълимга нисбатан қарашлар, ота-оналар ўз билими ва савиясидан келиб чиққан ҳолда қабул қиладиган қарорларга боғлиқлигича қолаверади.

Ота-оналар иш ва шахсий ҳаёт мувозанатини сақлаши, ижтимоий масалалар, иш ва бошқа кундалик юмушлардан холи тарзда фарзандларига етарли даражада вақт ажратишлари учун зарур чоралар ва тарғибот ишларини ташкил этиш фойдадан холи бўлмайди.

Бола тарбияси — мураккаб жараён. Тарбия эса бево-сита таълимга таъсир кўрсатади. Тарбиянинг асосий ўчоғи эса оиладир. Демак, ота-она боланинг тарбияси-га жавобгар бўлиши баробарида таълимига ҳам масъ-улдир. Тарбия фақат ота-онанинг шахсий ишигина бў-либ қолмай, балки уларнинг ижтимоий бурчи ҳамдир. Шахснинг қадр-қиммати унинг жамиятда тутган ўрни билан белгиланиб, кўп жиҳатдан унинг тарбиясига боғ-лиқ бўлади.

Болаларни оила муҳитида тарбиялаш давомида уларга ҳаёт тўғрисида, яхши ва ёмон хулқлар, одам-ларнинг жамият олдидаги бурчлари ҳақидаги дастлаб-ки тасаввурларни бериш лозим. Болаларнинг оиладаги анъана ва мавжуд ижобий одатларни ўзлаштиришлари беқиёс аҳамиятга эга.

Ибн Синонинг оилавий тарбия тўғрисидаги фикрла-рининг мазмуни ва амалий аҳамиятини унинг қуйида-ги сўзларидан билиб олиш мумкин: «Бола хулқини мўъ-тадилликда сақлашга алоҳида эътибор бериш керак, бунга болани қаттиқ ғазабланиш, қўрқиш, хафалик ва уйқусизликдан сақлаш орқали эришилади. Боланинг хоҳлаган ва фойдали нарсасини дарҳол топиб бериш-га ҳамда севмаган нарсасини кўзидан узоқлаштириш-га доим тайёр бўлиб туриш керак. Бу ишнинг икки хил фойдаси бор. Бир томондан, боланинг руҳиятига ижо-бий таъсир кўрсатади, бола энг ёш чоғиданоқ хушхулқ бўлиб ўсади ва бора-бора унга бу хушхулқлик одат бў-либ қолади. Иккинчи томондан, боланинг танасига фойда қилади, чунки ёмон хулқ одатга айланиб кетса, у мижоз бузилишини келтириб чиқаради. Масалан, ға-

заб кучни қиздиради, қайғу кучни оздиради, хафалик беғамликка мойил қилади. Хулқнинг мўътадиллиги натижасида ҳам нафс, ҳам бадан соғлом бўлади».

Беруний ота-оналар ва хушхулқ тарбиячилар обрўсининг бола тарбиясига кўрсатадиган кучи ҳақида ҳам фикр юритади. «Ота-она оилада, боланинг кўз олдида ўз обрўсига эга бўлса, тарбия самарали натижа беради», дея таъкидлайди улуғ аллома.

Обрў табиатан берилмайди, сунъий равишда яратилмайди, унга қўрқитиш ва зўрлик билан эришилмайди, балки у ота-онага нисбатан меҳр ва оқибатдан келиб чиқади.

Оилада болани тарбиялашда турли-туман хатоликлар мавжуд бўлиб, улар орасида кенг тарқалганларидан бири ота-оналарнинг ҳукмдорликка интилишларидир. Боланинг ҳар бир қадами назоратга олинса, бу унинг хулқидаги мустақил ҳаракат қилиш хусусияти шаклланмасдан йўққа чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Яна бир хато — болани эрка ўстириш, унинг барча талаб ва истакларини сўзсиз бажаришдир. Ота-оналар баъзан болаларнинг имкониятларига етарли даражада баҳо беришмайди ва уларнинг вазифаларини ўзлари амалга оширишади. Оқибатда болада мустақиллик, меҳнат қилиш иштиёқи, топширилган ишга масъулият ҳисси ривожланмай қолади. У ўзига мос ишни танлаб олганида ҳам, охирига етказа олмайди ва иродасиз бўлиб қолади.

Инсон камолотига таъсир этадиган омиллардан бири ташқи муҳитдир. Муҳит деганда кишига табиий таъсир этадиган ташқи воқеалар мажмуи тушунила-

ди. Бунга ташқи муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити (микромуҳит) киради. Инсон камолотида микромуҳит, яъни оила шароити катта таъсир кучига эга. Чунки бола кўз очиб ота-онаси, қариндош-уруғини кўради. Унинг интенсив жисмоний ва психологик ривожланадиган даври оила таъсирида шаклланади. Оиланинг ҳаёт тарзи, ундаги бола тарбиясига ижобий таъсир этадиган тарбиявий муҳит унинг камолотида муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар бир оилада тарбия беришнинг ўзига хос ва мос бир неча муҳим қонун-қоидалари борки, уларга қатъий амал қилиш тарбия ишининг самарали бўлишини таъминлайди. Бу қонун-қоидаларни нисбий равишда умумий дейиш мумкин, чунки ҳар бир бола — бетакрор ижтимоий мавжудот, ўзига хос шахсияти, руҳияти ва хулқ-атвори бор. Шу боис шунга қараб муомала қилиш даркор. Шунинг учун тарбияда ота-онанинг масъулияти, обрў-эътибори муҳимдир. Ота-оналар мажлисининг вазифаларидан бири эса ана шу тарбия жараёнида ота-оналарга ёрдам бериш, улар орасида тажриба алмашиш имкониятларини яратишдан иборат.

Мактабгача таълим муассасалари ва бошланғич синфларда ота-оналар тиббиёт ходимлари, психологлар ҳамда педагоглар билан бирга ташвиқот ишлари олиб бориши мақсадга мувофиқдир. Ота-оналар билан суҳбатлашиш ва уларга консультация беришда санитария — оқартув ишларининг муҳим шаклидир. Шу билан бирга, «кўчма жилд» (папка)ларнинг тайёрлаб борилиши ҳар бир боланинг маълум бир ривожланиш хусусиятларини аниқлашда ёрдам беради.

Ҳар бир боланинг ўзи бир олам. Бола тарбиясини тўғри йўлга қўйишда барчамиз масъулмиз. Айниқса, психолог маслаҳати ҳозирги кунда муҳим аҳамиятга эга.

- Ота-оналар болаларининг қандай инсон бўлиб вояга етишлари ва қандай фазилатларга эга бўлишларини аниқ тасаввур қилишлари керак.
- Ота-она бола хулқини таҳлил қилиши, унга тўғри йўлни танлаши учун ёрдам бериши керак.
- Ота-она бола билан муносабатда меъёрга риоя қилиши, яъни боланинг онгига, қалбига, шахсига таъсир этадиган тарбиявий чораларни қўллашда унинг ёш хусусиятларини ҳисобга олиши зарур.
- Педагоглик маҳорати — болани тарбиялашдаги мохирлик бўлиб, бунга тарбиячиларни ўргатгандек ота-оналарни ҳам ўргатиш керак.

Айрим ота-оналар ўзларининг қандай ота-она эканлиги ҳақида камдан-кам ўйлаб кўрадилар.

Ўзингизнинг тарбиячилик вазифангизни бажара оляпсизми?

- Фарзандингиз қандайдир ҳаракатларни бажараётган бўлса, у билан суҳбатни бошлаб, унинг хатти-ҳаракатларига изоҳ беринг.
- Фарзандингиз билан мулойим, тинчлантирувчи, тетиклаштирувчи оҳангда гаплашинг.
- Агар фарзандингиз сиз билан суҳбатлашаётган бўлса, уни диққат-эътибор ҳамда ҳамдардлик билан эшитинг.
- Болага нисбатан аниқ ва қатъий талаб қўйинг.
- Бола билан суҳбатда сабр-тоқатли бўлинг.

- Боладаги савол беришга бўлган интилишни қўллаб-қувватланг.
- Фарзандларингизни бошқа болалар — ака-укаларингиз, қўни-қўшнилар, таниш-билиш ва қариндошларингизнинг фарзандлари билан солиштирманг.

Болага ота-онасининг ташқи кўриниши, уларнинг айрим фазилатлари ва касалликлари ирсий мерос бўлиб ўтиши мумкин. Аммо боланинг ривожланиши атроф-муҳит ва тарбиянинг кучли таъсири остида бўлади.

Моцарт уч ёшлигида биринчи концертини берганда, кўп кишилар «У туғма даҳо» дейишганди. Аммо Моцарт ёшлигининг таҳлили шуни кўрсатадики, унинг отаси ўғлига нисбатан жуда эътиборли бўлиб, унинг келажакда кўзга кўринарли мусиқачи бўлиб етишишини жуда истаган. Гарчи Моцартнинг мусиқий қобилияти барвақт намоён бўлган бўлса ҳам, у туғма даҳо бўлмагани ҳақиқатга яқинроқ. Унинг қобилияти болалигидан зарур муҳитнинг яратилгани ва аъло таълим-тарбия таъсирида ривожланди. Аксинча, боланинг табиий қобилиятларини ривожлантиришга кўмак бермайдиган муҳитда яшаши унинг муваффақиятга эришиш имкониятини камайтиради.

Ҳаётнинг дастлабки йилларида берилган таълим-тарбия инсоннинг қандай шахс бўлиб етишишини ҳал қилади.

Хатоларингизда сиз ёлғиз эмассиз, барча ота-оналар вақти-вақти билан уларни қиладилар. Лекин бошқаларнинг хатоларидан ўрганиш ҳар доим ҳам яхши, шундай эмасми?

Биз боламиз учун ҳамма нарсани қилишга тайёрмиз, чунки болалар ҳар доим энг яхшисини олишлари керак. Болалик жуда қисқа вақт, шунинг учун у яхши бўлиши керак. Ахлоқ, қобилиятсизлик, норозилик — болаларни барча қийинчиликлар ва қийинчиликлардан халос қилиш қобилиятига эга.

Кўпчилик ота-оналарнинг асосий мақсади болаларига яхши таълим беришдир. Афсуски, болалар ҳар доим ҳам ота-оналарнинг саъй-ҳаракатларини қадрлайвермайдилар. Кўпинча тасаввурларида катталар томонидан чизилган ёрқин келажакда ўзларининг истаклари билан шуғулланиш учун тўлиқ эркинлик йўқлиги ҳақида гапиришади. Шунинг учун боланинг кунларини керакли ва фойдали машғулотлар билан тўлдириб боришни унутманг.

Ота-оналар болага унинг яхши ҳаракатларидан хурсанд ва ёмон қилиқларидан хафа бўлишларини кўрсатишлари керак. Бу болаларнинг ҳаётий қадриятларнинг қатъиятлилигида онгни яратади. Катталар ўз эгоизмини ва кайфиятини мамнун қилиш учун бугунги кунда бирор нарсага рухсат берилганда ва эртага бу тақиқланган бўлса, бола фақат битта нарсани тушуниши мумкин.

Ота-она ўз фарзандининг биринчи тарбиячиси ҳисобланади. Фарзанд хулқининг шаклланиши ва унинг умумий камол топишида уларнинг таъсири ғоят катта. Фарзанд ўз ота-онасини ҳаммадан яхши, ҳар қандай ишнинг уддасидан чиқадиган деб ҳис этади. Фарзанд қанчалик ёш бўлса, катталар хулқ-атвориغا шунчалик эргашувчан бўлади.

Шунинг учун, ота-она ўз фарзандига тарбия берар экан, уларга қуйидаги тарбия методлари орқали таъсир кўрсатади:

- сўз орқали тарбиялаш (тушунтириш, ҳикоя, суҳбат, савол-жавоб, намуна, ўрнак кабилар);
- амалий, яъни таълим-тарбия олувчиларнинг бандлигини таъминлаш, бунда бирор бир машғулот, интеллектуал салоҳиятларни оширишга қаратилган ҳунар, спорт, мусиқа тўғарақларига йўналтириш;
- рағбатлантириш ва жазолаш. Ушбу усуллар орқали тарбияланувчининг онги, иродаси, ҳис-туйғулари ва муносабатлар тизимига таъсир этилади. Айниқса, болаларнинг мурғак қалбига ҳеч бир нарса ибратдек кучли таъсир этмайди ва барча ибратлар ичида ота-она ибратидан кўра чуқурроқ ва мустақамроғи йўқ. Шунинг учун доно халқимизда «Қуш уясида кўрганини қилади» деб бежиз айтилмаган.

Иқтисодий тарбия билан эса оилада асосан ота-оналар шуғулланишади. Тарбия натижасида фарзанд оилада қуйидаги юмушларни ўзлаштиради:

- ота-онасининг уй-рўзғор ишлари, бозор-ўчарларида ёрдам бериш;
- пулга нормаль муносабатда бўлиш, яъни ота-онанинг топган маошлари, олиб берган кийим-кечакларининг қадрига етиш;
- озиқ-овқатни исроф қилмаслик, тежамкорлик;
- меҳнат қилиш, меҳнатдан завқланиш.

Ёшлиқдан тўғри йўналтирилган тарбия, ўсиб келаётган ёш боланинг келажакда ҳар томонлама камол то-

пишига катта таъсир кўрсатади. Ундаги табиат берган фазилатлар асосида тежамкорлик, меҳнатсеварлик, ташаббускорлик, ишбилармонлик, иқтисодий ҳисобкитоб каби хислатларга тамал тоши оилада қўйилади. Кейинчалик у умумий ўрта таълим мактабларида, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида, қолаверса, олий таълимда ҳам ривожлантирилади.

Бола тарбияси ва унинг натижаси ҳам шахсий, ҳам ижтимоий манфаат, аҳамият касб этади. Яхши тарбия оила учун қувонч, бахт-саодат, руҳий баркамоллик, иқтисодий бойлик келтирибгина қолмай, жамият учун ҳам фойда келтиради ва шу тўғрисида иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий аҳамиятга эга ҳисобланади.

Бола тарбияси ота-онанинг суҳбати, болалари билан мулоқотида, бирга ўйинлар ўйнашида, унга раҳбарлик қилиш жараёнида амалга ошади деган фикр мавжуд. Лекин хўжалик юритишда қатнашиш алоҳида аҳамиятга эга. Чунки нафақат ҳалол, яхши одам, балки келажакда яхши хўжалик юритувчи инсонни тарбиялашимиз зарур. Бола ота-онасининг қаерда ишлаши, бу ишнинг қандай машаққатли экани, қандай қилиб муваффақиятларга эришиш мумкинлигини билиши, ҳис қилиши керак. Умуман олганда, бола ота-онаси ишлаб топаётган пул ҳамма нарсани олиш учун зарур нарса эканлиги билан бирга уни топиш учун кўп меҳнат қилиш кераклигини ҳам билиши лозим.

Энг аввало, болаларни уй юмушлари, уй хўжалигидаги турли ишларни бажаришга жалб этиш керакки, бу уларнинг ота-оналари меҳнатларининг қадрига етиш-

ларида ёрдам беради. Меҳнатни қадрлашнинг муҳим кўриниши тежамкорликдир. Тежамкорлик жонкуярликнинг ўзига хос жиҳати бўлиб, агар жонкуярлик кўпроқ инсоннинг ўй-хаёлида бўлса, тежамкорлик айнан унинг одатида намоён бўлади. Жонкуяр инсон бўлиш, лекин шу билан бирга тежамкор бўлмаслик мумкин.

Шунинг учун ёшлиқдан бошлаб оилада ана шу фазилатни тарбиялаш керак. Овқатни тўкмай, исроф қилмасдан ейиш, ўйинчоқларни бузмай ўйнаш, кийимларни ифлос қилмасликка одатлантириш лозим. Болани тежамкорлик қилгани учун рағбатлантириш керак. Уларни нафақат ўзини, балки бошқаларнинг нарсаларини, айниқса, атроф-муҳитни асраб-авайлашга ўргатиш зарур.

Инсон меҳнати билан улуғ, кишилик жамиятининг асл тарихи ҳам меҳнатдан бошланган. Билимларни эгаллаш ва ҳунар ўрганиш учун ҳам меҳнат қилиш зарур. Меҳнатга тайёрлаш, инсонда меҳнатсеварлик фазилатини шакллантириш нафақат инсоннинг келажиги, қолаверса, мамлакат келажигини ҳам белгилайди.

Меҳнат қилиш фақат заруриятдан, муҳтожликда қолмаслик учун ҳаракатдангина иборат бўлмай, у ижодий бўлиши, қувонч, қониқиш, ғурурланишга олиб келишини ҳис этиш муҳим аҳамиятга эга. Меҳнатга ўргатиш туфайли нафақат касб-ҳунар эгаси тарбияланади, балки атрофдаги инсонлар, нарсаларга муносабат ҳам тарбияланади. Меҳнат инсоннинг нафақат жисмонан, балки руҳий, маънавий жиҳатдан ривожланишига кат-

та таъсир кўрсатади. Оилада болани меҳнатга ёшлигидан ўргатиш керак.

Иқтисодий фаолиятнинг асосини меҳнат ташкил этар экан, демак, меҳнат иқтисодий тарбиянинг ҳам асосидир. Болага дастлаб оилада ўйинлар орқали ўйинчоқларини бузмаслик, озода сақлаш, тартибга солиш кабилар ўргатилса, кейинчалик у уй хўжалигидаги мавжуд ишларни бажаришда ёрдамлашиш, ҳовли супуриш, сув келтириш, чангларни артиш, пол ювиш, идиш-товоқларни ювиш, уй ҳайвонларига қараш ва ҳоказолар орқали меҳнатга жалб қилинади. Шаҳарга қараганда қишлоқ жойларда болаларни меҳнат билан банд қилиш йўллари кўп бўлса-да, ҳар бир оила қаерда яшашидан қатъи назар, болаларни меҳнат билан банд қилиш учун улар бажарадиган ишларни етарли даражада топиш мумкин.

Оила даромади — оиланинг даромадлари ва харажатларининг (сметаси) баланси, оиланинг ўз вазифаларини бажаришини молиявий таъминлаш мақсадида пул маблағларини тўплаш ва сарфлашнинг мувозанатидир. Ота-оналар фарзандларига буни тушунтиришлари, уларга оила даромадлари ва харажатлари ҳақида тушунча бериб боришлари тақозо этилади.

Ота-она оилада бош меъмор ҳисобланади. Оиладаги ижтимоий-маънавий муҳит фарзандлар тарбиясига таъсир этиш билан бирга, уларнинг хулқ-атвори, одоби, маданиятига ҳам ўз таъсирини алоҳида хусусиятлар билан амалга оширади. Оилада соғлом турмуш тарзини шакллантириш ана шу факторларга боғлиқ бўлиб, ота-она ва фарзандлар орасидаги му-

носабатлар соғлом турмуш тарзини ижобий шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг маънавийлиги шахс сифатида шаклланишида оила илк замин ҳисобланади. Жамият ривожланиб, маънавий омилларнинг ижтимоий тараққиётдаги ўрни ва аҳамияти ортгани сари оиладаги тарбияга эътибор ҳам кучая боради. Бу борада оиладаги маънавий муҳитни барқарорлаштириш, ота-оналарда фарзандлар олдидаги, фарзандларда ота-она ва жамият олдидаги бурч ва масъулият туйғусини кучайтириш бугунги куннинг энг долзарб масалаларидан биридир. Оиланинг жамиятда тутган ўрни у бажарадиган вазифаларда намоён бўлади.

Конфуций оилани кичик бир давлатга таққослагани бежиз эмас. Қадимги Юнон файласуфлари ҳам оиланинг жамият бирлиги ва осойишталигини сақлашда ҳамда етук авлодни тарбиялашдаги ўрнини юқори баҳолаган.

Инсон бир умр шаклланади, тарбияланиб боради. Аслида инсон ўз ҳаётини бутун умр давомида маъқулроқ тартибларга тушириш, жамият талабларига мувофиқроқ йўналишларга солиш ташвишлари билан яшаб ўтади.

Бола қанчалик ювош бўлмасин, ўсмирлик даврида шундай пайтлар бўладикки, унинг феъл-атвори ўзгаради ва сизга қўполлик қила бошлайди. Биринчидан, ўсмирликнинг ривожланиш даврида болада сержаҳллик ва таъсирчанликни оширадиган гормонал чайқалишлар юз беради. Иккинчидан, бу даврда катта бўлиш, мустақил бўлиш, тенгдошлари орасида эътироф эти-

лиш, яъни ўзини кўрсатиб қўйиш истакларидан иборат кескин ўзгариш ҳолатлари кузатилади.

Бундай вақтда болани фойдали китобларга, фильмларга, ўзи ҳурмат қиладиган кишилар билан мулоқот қилишга жалб этиш лозим. Шундай қилиб, у мустақил равишда ўз қарашларини шакллантира бошлайди.

Ота-оналар томонидан эътиборсиз бўлган болалар диққатни биров бўлса-да тортиш учун уларга қўполлик қилишади. Кўриб турибсизки, салбий муомала ёрдамида бунга эришиш осон.

Ўзингиз ўйлаб кўринг, фарзандингиз унинг муваффақиятларига эътиборингизни қаратиш, унга меҳр ва ғамхўрлик кўрсатишингиз учун энг сўнгги чораларни қўллашга мажбур бўляпти.

Болалар ўсмир ёшидан дунёни кенгроқ ўргана бошлайдилар, ўз ҳаракатларига нисбатан реакция олишни хоҳлайдилар. Акс ҳолда улар қандай яшашни ҳеч қачон тушунишмайди.

Бугунги кунга келиб кўпчилик ота-оналар фарзандининг ўқиши, илм олишидан кўра, пул топишини афзал кўра бошлашди. Болаларни одоб-ахлоққа чақириб, яхши ўқишга даъват қилган муаллимга «Сен кимсанки, боламга хўжайинлик қиласан! Ўқиб олим бўладими ё менга дунё олиб берадими?!» мазмунида эътироз билдирувчи ота-оналар кўпайди.

Охирги йилларда фарзандига паст баҳо қўйсангиз ҳам жанжал кўтариб келадиганлар кўпайди, «Сен яхши ўқитганингда болам «икки» олмасди. «Икки» қўйгунча, унга билмаганларини яхшилаб ўргат. Боламни доскада машқ ёзишга мажбурлашга нима ҳаққинг бор»,

дея ўша жазонинг, қўйилган «икки» баҳонинг сабабини суриштирмай, дўқ-пўписа қиладиганлар бор. Аксарият ҳолатларда бу жанжаллар раҳбар хонасигача етиб боради. Энг ёмони, раҳбар ҳам ота-оналарнинг ёнини олиб, ўқитувчини тажрибасизликда, хато қилганликда айблайдди.

Замон зайли билан одамларнинг вақти тиғиз. Оила бошлиқлари ишдан кеч қайтишади. Ўрни келганда айтиш керакки, ўз боласига-да вақт ажратолмаётганлар талайгина. Айрим оилаларда эса фарзандлар ёлғиз она қарамоғида улғайишмоқда. Мактабда ҳам эркак ўқитувчилар санокли. Болалар тарбиясида эркак кишининг ўрнини ҳеч нарса билан солиштириб бўлмайди. Натижада мутахассисларнинг кузатишича, ўғил болаларнинг ҳис-туйғуларида, феъл-атворларида (характерида) илмий тилда «фемининация» деган ҳолат кузатиляпти. Лотинча «фемина» — «аёл» маъносини билдиради. Мазкур илмий атама ўғил болаларда қатъиятсизлик ошиб бораётганини англатади. Кенгроқ маънода шарҳласак, ўғил болалар жиддий бир қарорга келишда сусткашлик қиладилар, уларда масъулиятга нисбатан қўрқув мавжуд, бошқаришдан бўйин товлаш, мустақил қарорга келишдан қочишга уриниш, иродасизлик ва ўта таъсирчанлик сезиляпти. Булар эркакларга хос бўлмаган ҳолатлар эканини таъкидламасак ҳам бўлар. Бунинг асосий сабаби сифатида олимлар мактаб ўқитувчиларининг асосан аёллардан иборат эканини алоҳида таъкидлашади. Шу ўринда, айрим оилаларда ҳам оталар болалар тарбиясига жиддий эътибор қаратмай қўйишган. Улар пул топиб келсам, оилани боқсам бўл-

ди деган қарашда қолишмоқда. Аслида эса оталарнинг оилада, бола тарбиясида ўрни катта. Айниқса, ўғил болалар тарбиясида бу жуда сезилади.

Боланинг дарсларни қунт билан ўзлаштиришида ота-оналар учта — таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи каби муҳим факторларни синф раҳбари ҳамкорлигида ўқув йили давомида амалга оширишлари муҳим саналади. Бунда бевосита ўқувчининг ақлий фаолиятига таъсир этувчи биологик ҳамда ижтимоий факторлар ўрганиб чиқилган ҳолда унинг дарсларни ўзлаштиришига оид муаммолар биргаликда бартараф этилиши лозим.

Ота-оналар баъзан фарзандларини ўйлантираётган, уларни қийнаётган муаммолар билан қизиқишмайди. Нега кайфияти йўқлигини шунчаки тахмин қилишади, холос. Ундаги қўрсликни ёшда бўладиган ўзгаришларга йўямиз. Қониқарсиз баҳо олиб келганида эса таънадашномлар билан унинг руҳини туширамыз. Бу каби масалаларнинг энг тўғри ечимини ота-оналар мажлисида топиш мумкинлигини англаб етмаймыз.

Замон зайли ёки техника тараққиёти билан боғлиқми, баъзан ота-оналар мажлиси ижтимоий тармоқларда ўтказилияпти. Мажлисга бора олмаган айрим оила катталари интернет тармоғи орқали йиғилишда нималар муҳокама қилинганини билишга интилишади. Лекин кўпчилик шунга ҳам эринади...

Униб-ўсиб келаётган ёш авлод оила, мактаб ва маҳалла ҳамкорлиги тўғри йўлга қўйилгандагина етук инсон бўлиб камол топади. Шунга қарамай, фарзанд тарбиясидаги энг катта масъулият ота-она зиммасига

тушади. Афсуски, ҳамма ҳам буни чуқур англамайди. Айрим ота-оналар мактабдаги йиғилишларга шунчаки ташкилий ишларни ҳал этиш учун ташкиллаштирилган тадбир деб қарашади. Ота-она ва фарзанд орасидаги муносабат шу қадар нозик масалаки, кези келганда у жамиятга ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Шу жиҳатдан ота-оналикка касб деб қараб, унга меҳр бериш керак. Фарзанд тарбияси барча даврларда долзарб масала бўлиб келган. Фарзанд тарбияси жуда оғир, ота-онадан чуқур илмни, диққат-эътиборни талаб қилади.

Болага ота-онадай эмас, дўстдай муомала қилиш керак. Нимага бу ишни қилдинг деб уришсангиз, у дарров «ёпилиб» қолади. Сизга ичидагиларини айтмай қўяди.

Ҳатто энг масъулиятли ота-оналар ҳам фарзандининг бахтли, билимли бўлишига тўсқинлик қиладиган, шунингдек, оиладаги тотувликка таъсир ўтказадиган, таълим ва тарбияда йўл қўйиладиган хатолардан холи эмас. «Advance» таълим технологиялари марказининг асосчиси ва «Болалар мотивацияси технологияси» китобининг муаллифи Николай Ягодкин ота-оналарга қуйидаги хатолар устида ишлашни маслаҳат беради.

12 ёшгача бўлган болалар билан келажак ҳақида гаплашиш. Болага обрўли инсон бўлиш, муносиб маош олиш, бош директор бўлиш учун яхши ўқиши шарт эканлигини айтиш мумкин эмас. У эндигина 10 ёшда, ҳатто 10–20 йилдан кейинги ҳаётини тасаввур қилишга ҳам қодир эмас. Болалар катталарга нисбатан анча содда режалар тузишади. Катталар эса 5 йилдан

сўнг лавозими қандай ва маоши қанча бўлишини ҳам тасаввур қилишни билишади.

Бола эса гўёки янги олам. У фақат ўзини қизиқтирган нарса учун ҳаракат қилади. 12 йилдан сўнг бола-нинг мақсад ва қизиқишлари инобатга олинса, албатта, юқоридаги фикр иш беради. Агар бола ветеринар бўлишни орзу қилса, ота-она томонидан ҳам мақбул таклиф чиқиши лозим: «Яхши ветеринар бўлишни ва ҳайвонларга ғамхўрлик қилишни хоҳлайсанми? Ҳайвонларнинг инсон каби тили бўлмайти, лекин уларни даволай олиш учун дорилар ҳақида жуда кўп билимга эга бўлиш зарур. Бунинг учун табиий фанларни яхши ўқиш керак». Бу болага куч-ғайрат бағишлайди.

Салбий мотивация билан шуғулланиш. Бунга қуйидагилар киради:

Қўрқув. Бола ёмон баҳо олишдан эмас, бу туфайли ота-онасидан эшитадиган даккидан қўрқади.

Жазо. Бола ота-онаси томонидан жазоланишдан қўрқади.

Мажбурият. Бола яхши ўқиши керак, у катталарнинг ягона умиди. Уни келажакда қанча ташвишлар кутиб турибди, демак, шунинг учун ҳам яхши ўқиши керак.

Уят. Бола ота-онаси томонидан қўшни, дўстлар ёки ҳамкасблар олдида истеъдодли бўлмаганлиги учун уялтирилишидан хавотирланади.

Тескари алоқа. Ота-оналар ўзлари сезмаган ҳолда боласини аҳмоқ, уқувсиз деб койиши одатий ҳолга айланган. Афсуски, уларни бундай баҳолаш салбий мотивация бўлиб, болани шу каби хусусиятлари борлигига

ишонтиради. Узоқ муддатда улар стрессга айланиши ҳам ҳеч гап эмас.

Шундан сўнг болада фикрни жамлаш қийинлашади, фаолияти сусаяди ва ота-онаси билан муносабати ўзгаради. Болани қўрқув билан тарбия қилмоқчи бўлганлар диққатига: келажакда фарзандингиз ўз манфаатларини ҳам ҳимоя қила олмайди. У келажакда бошқаларга нисбатан камроқ даромад топади. Дунёдан узоқлашади, жамоатчилик фикри билан яшайди. 10 йилдан сўнг болага психолог изламаслик учун ҳам ҳозирдан уларга нисбатан қўлланаётган руҳий зўравонликни тўхтатиш керак.

Ўрганишга мажбур қилиш. Кўпчилик ота-оналар яхши баҳо учун мақтов айтишмайди, сабаби бола шундоқ ҳам яхши ўқиши керак. Лекин ёмон баҳо учун танбеҳ беришади. Ота-она боласи билан токи кучи етгунга қадар бирга дарс қилиши мумкин. Аммо вазифалар қийинлашгани сари уни репетитор томон судрайди. Бола мактабдан чарчаб келиб, яна дарс қилишга мажбур бўлади. Унинг хаёлида икки фикр пайдо бўлади: ҳеч қачон ҳеч нарса ўрганмаслик ва муаммоларини ўзи ҳал этолмаслик.

Боланинг ўзига хос истаклари, фикрлари, танлаш ҳуқуқи бор. Баркамол, руҳан соғлом шахсни ўстиришни истовчилар албатта бу билан ҳисоблашишлари зарур. Бола кичик ютуқлари учун ҳам мақтов эшитса, у ўрганиш учун ўзида куч топади. Буни эса, аввало, ота-оналар ўрганишлари керак, мақташ учун оламшумул ишни амалга ошириш шарт эмас. Демак, ҳар қандай ютуқни мақташ туфайли бола буюкликка интилади.

Бола билан ҳам катта шахс сифатида мулоқот қилиб, шартномалар тузиш мумкин. Бу эса уларга қандай қилиб шерик бўлиш, ваъдаларни бажариш ва масъулиятли бўлишни ўргатади.

Боланинг тарбияси сўзда эмас, амалда талаб қилинади. Агар боладан кўп китоб ўқишни талаб қилсангиз-у, ўзингиз смартфон ўйнаб ўтирсангиз, катта ўзгаришларни кутиб овора бўлманг. Сабаби бола катталардан нусха кўчиради. Болада когнитив келишмовчилик бўлади, сабаби ундан талаб қилишади ва бунга ўзлари амал қилишмайди. Албатта, улар буни катталиклари билан оқлашлари мумкин, лекин бу адолатсизлик. Бола олдига мақсад қўйишини, сўзида туришини, заифларни ранжитмаслигини истасангиз, ўзингиз намуна бўлишга ҳаракат қилинг.

Одамлар мукамал эмас, шу жумладан, ота-оналар ҳам. Хатолар устида иложи борица тезроқ ишлаш керак. Чунки ҳар бир ота-она боласини яхши кўради ва бахтли бўлишини истайди.

Барча ота-оналар ҳам фарзандининг ўзидан кўра яхши, ақлли, меҳрибон ва кучли бўлишини хоҳлайди. Шу сабаб ота-она мақомига эришган кундан бошлаб барча тажрибаларни амалда қўллашга ҳаракат қилади. Уларнинг бор кучи, вақти ва сабр-тоқатига қарамай, баъзан яхши ниятда қилинган ҳаракатлар аксинча иш бериши мумкин. Шу орқали болага зарар етиши ҳам ҳеч гап эмас. BusuBag.ru сайти айнан шундай хатоларнинг учтаси ҳақида батафсил маълумот беради.

1. Бола йиғлашни бошлаган пайтда ҳар қандай йўл билан уни тўхтатишга ҳаракат қилинади. Ши-

ринлик, ўйинчоқ ва ҳоказо. Бу ҳаракат болага дарҳол ижобий таъсир ўтказди, у нима сабабдан йиғлаганини унутди. Ҳаммаси жойида туюлади. Аммо туйғулар доим чиқиш йўлини излайдиган энергия саналади. Салбий ҳис-туйғуларни бостириш осон бўлар, лекин улар вақтинчалик. Бироздан сўнг бола яна хархашасини бошлаши табиий.

Келажақда бола тез-тез хафа бўлса, демак, уни авваллари шундай пайтда доимо чалғитишга ҳаракат қилинган. Болага катталар ҳузурида йиғлаш, сўнгра юпаниш, қилмишларининг сабаби ва оқибатини таҳлил қилиш учун имконият бериш зарур. Бола психикасини ривожлантириш учун ушбу ёндашув кўпроқ фойда беради. Шу тарзда кичкинтойлар ҳам ҳис-туйғуларни тушунишига, бошқаришига ва келажақда ғазабланишдан қочишига ёрдам берган бўласиз.

Бола арзимаган нарса учун йиғлаши табиий ҳол. Сабаби уларда ҳали ҳаёт тажрибаси мавжуд эмас. Албатта, синган ўйинчоқнинг янгисини олиш ёки тузатиш мумкин. Лекин улар нималар учун кўз ёш тўкиш ярашишини билишмайди. Болалар ҳали бу нарсани тушунишлари қийин. Шундай ҳолатда уларни кулги остига олиш ёки ҳис-туйғуларини ўша ерда тўхтатиш ҳам салбий таъсирга эга. Бу ҳолат такрорлана-такрорлана ичкарида йиғилиб, катта кучга айланади ва бир кун ноодатий тарзда портлайди.

2. Одатда болалар энг севимли инсонига озор беришни яхши кўришади. Масалан, она боласига мультфильм кўришга рухсат бермаса, бола онасини тишлайди ёки уради. Бундай вақтда боланинг ўзига

бўлган ишончини кучайтириб юбормаслик учун бундай хатти-ҳаракатларни, албатта, эътиборсиз қолдирмаслик керак. Ота-оналар орасида эса кенг тарқалган тушунча бор: агар бола тишласа, унинг ўзига ҳам худди шундай жавоб қайтариш керак. Шунда у зарар берганини тушуниб, бу ишни қилишга одатланмайди.

Бироқ бу болага турлича таъсир қилиши мумкин. Масалан, аксинча, бу ҳаракат болага тишлаш ва уриш мумкинлигини намоён қилади. Умуман олганда бу ҳолат болаларда ҳамдардликни келтириб чиқармайди. Эҳтимол, бола чиндан ҳам тишлашни бас қилар, аммо фақатгина қўрқув туфайли. Лекин унинг хаёлида қасос олиш фикри пайдо бўлиши мумкин. Кейинчалик бу туйғу кўпроқ ота-онага зарар беради.

3. Болаларнинг одобли ва қизганчиқ эмаслигини кўрсатиш одат тусига кирган. Сабаби ҳеч ким боласининг «очкўз» бўлишини истамайди. Бироқ сахийлик, ўз навбатида, бошқаларни рози қилиш учун самимий бир истакдир. Шунингдек, баҳам кўришнинг энг биринчи сабаби инсон ўзига зиён етказмаслиги кераклигини англаш орқали белгиланади.

Ёш болаларда бундай етук фикр мавжуд эмас. Шу сабаб сахийлик ва қандайдир бўлишишлар ота-оналар талабига кўра пайдо бўлади. Масалан, бирор нарса олиш эвазига бирор ўйинчоқни алмаштириш. Бола бундай вақтда фақат онасининг хоҳиши учун нарсаларини бўлишса, албатта, ёмон. Фақатгина шахсий намуна ва ҳаётий тажриба буюмларни бошқалар билан чиндилдан бўлишишга ўргатади. Аммо боланинг ўз нарсаларини

сини бермаслик ҳуқуқини катталар тан олиши керак ва бўлиши истаги пайдо бўлиши учун туртки бериш керак холос. Шу тарзда болажонлар «сахийлик дарсини» тўғри ўрганишлари мумкин.

Фарзанди келажақда мақсадларига эришиши, мустақил фикр ва қарашларга эга шахс сифатида вояга етишини истаган ота-оналар тарбияда ортиқча ғамхўрлик қилиш ва ҳаддан ортиқ қаттиққўл назоратдан тийилишлари керак. Қуйида тарбияда кузатиладиган хатоларга тўхталиб ўтамиз.

Ҳамма нарсани фарзанд учун ҳал қилиш. Қандай университетга боради, қайси касбни танлайди, ким билан дўст тутинади, ким билан турмуш қуради — унинг номидан қарор қабул қилиш оқибати яхшилик билан тугамайди. Ота-оналар фарзандлари учун ҳамма нарсани ҳал қилиб қўйган оилаларда бола доим «қолипда» бўлади, ўз фикри ва истаги, танлов эркинлиги ва ўзини шахс сифатида намоён қилиш имкони бўлмайди. Бу эса унинг тақдирига ҳам таъсир қилмай қолмайди. Яхши кўрмаган иши билан шуғулланган, кимнингдир хоҳиши ёки гапи билан иш бажарган одам вақти келиб ҳаммасидан тўяди ва қўл силтайди. Ота-онасининг орзулари таъсирида яшаган болалар келажақда ўзини топиши ва англаши қийин бўлади.

Бундай ҳолат кўпинча бир касб ёки ҳунар билан шуғулланиб келган оилаларда кузатилади. Масалан, шифокор, юрист ва ўқитувчи оилаларида оилавий касбни давом эттириш учун боланинг бошқа соҳага бўлган қизиқиши иккиламчи ҳисобланади.

Баъзи ота-оналар боласини қаттиқ яхши кўри-

шади ва ғамхўрлик қилишни ошириб юборишади.

Психологларнинг фикрига қараганда, ҳаддан ортиқ яхши кўриш боланинг қатъиятсиз бўлишига сабаб бўлиб қолиши мумкин. Бола катта бўлгани сари бундай ёндашув салбий таъсир кўрсата боради. Ота-она бола вояга етганидан кейин ҳам ҳар томонлама таъминлаши ва ўз аравасини тортишига имкон бермаслиги оқибатида бола ўзлигини тополмайди, қийин вазиятда мустақил ечим топиш деган тушунчага бегона бўлади. Мустақил ҳаракат қилиш тажрибасига эга бўлмаган фарзанд беғам, бошига ташвиш тушиб қолганда ота-онаси ҳал қилиб беришига ишонган ҳолда катта бўлади. Бош қотирадиган ва интиладиган нарса бўлмаганидан кейин бекорчиликка, унинг ортидан эса ўйинларга, наркотик моддалар ёки спиртли ичимликларга муккасидан кетиши мумкин.

Баъзи ота-оналар назорат қилишни болага ҳам, 20 ёшли фарзандга ҳам бирдек қўллайдилар. Бу эса фарзанднинг шахс сифатида шаклланишига салбий таъсир кўрсатади. Бошига бирон ташвиш тушганда ҳамиша назорат остида бўлган, чизилган чизикдан чиқмаган фарзанд ота ёки онасининг кўрсатмасини кутади, мустақил қарор қабул қила олмайди ва муаммога ечим тополмай боши қотади. Бу каби негатив сюжет фарзандингиз ҳаётида учрашини истамасангиз, болангиз мустақил бўлиши ва ўзини намоён қилиши учун имкон беринг. Бир марта қоқилади, иккинчи марта хато қилади, аммо ҳаётини тажрибалардан кейин ўз ўрнини топа олади.

Молиявий мустақил бўлишга 14–15 ёшдан ўргатиш

керак, 18 ёшда эса фарзанд қиз ёки ўғил бўлишидан қатъи назар, ўз харажатларини ўзи қоплай олиши керак. Талабалик вақтидан ўзини ўзи таъминлай олган фарзанд ота-онасининг чўнтагига қараб қолган фарзанддан кўра кўп нарсага эришади.

Оилада меҳр ва эътибор кўрмаган, фикри инобатга олинмаган фарзанд келажакда ёмон муносабат истамагани ва ҳамма уни яхши кўришини истагани сабаб ҳамма нарсага кўниб, рози бўлиб кетаверадиган бўлади. Бундай бола лидер ёки кучли феъл-атворга эга шахс бўлиб вояга етмайди. Болалигидан эгилиш уқтирилган бола бир умр бошқа одамлар таъсирида бўлади ва ҳеч қачон ўз «мен»ини намоиш қилолмайди.

Ёмон баҳо учун жазолаш табиий деб ўйлайдиган ота-онанинг фарзанди ҳамиша стрессда бўлади. Бундай ота-оналарга бола, унинг руҳияти эмас, атрофдагилар фикри ва нима деб ўйлашлари муҳим. «Қизим (ўғлим) омадсиз эканини эшитган одамлар мен ҳақимда нима деб ўйлашади?» сингари фикрлар билан ўзларини оқлаш ҳолатлари ҳам кузатилиши мумкин ва бундай вазиятда болада «аълочи синдроми» шакллана бошлайди. Етакчи ва биринчи бўлиш ҳамма нарсдан муҳим бўлади. Вояга етганда эса бундай фарзанд бирон нарсада муваффақиятга эришишига 100 фоиз амин бўлмаса, ҳаракат қилмайди, бу эса ҳаётда кўп қоқилиши, қарор қабул қила олмай қийналишига сабаб, ҳаётини ўзгартиришига эса тўсиқ бўлади. Мактабда аъло баҳога ўқиган боланинг ҳаётда муваффақиятга эришиш эҳтимоли кам эканлиги ҳам шундан. Уч баҳога ўқиганларнинг эса кўпинча омади чопади, чунки улар

хато қилишдан қўрқишмайди ва уриниб кўришади. Улар натижа қандай бўлишини билмаган тақдирда ҳам синаб кўриш ва давом этишдан қўрқишмайди.

Психологларнинг фикрича, болани жисмоний жазолаш яхшиликка олиб келмайди. Қилган иши тўғри эмаслигини билдириб қўйиш учун калтакланган фарзанд бутун умр жисмоний ва эмоционал қўрқувда яшайди. Бундай болалардан келажақда бошқа одамлар шахсий манфаатлари йўлида фойдаланишлари мумкин. Улар хато қилиб қўйса ташлаб кетилиш ёки ишдан қувилишдан қўрқиб яшайдилар, доимий қўрқувни ҳис қилиш эса муваффақиятга эришишга тўсқинлик қилади.

Болангизни ҳеч қачон бошқа биров билан солиштирманг. Бола ўзини бошқалардан ёмон ёки камчилиги бордек ҳис қилиши мумкин. Кимнидир ўрнак қилиб кўрсатилган бола ўзини яхшироқ эканини исботлашни хоҳлайди. Бундай одамларни биргина мақтов ва эътироф қилиш орқали манипуляция қилиш осон бўлади. Ўзига бўлган баҳоси нотўғри шаклланган инсон ҳамisha бошқаларнинг эътиборини кутиб яшайди, мустақил ҳаракатлана олмайди ва доим бошқалар фикрига қарам бўлади.

Аксарият ҳолларда бола дарс вазифаларини бажариши учун ота-она бақаришига, кўндиришига ва илтимос қилишига тўғри келади. Лекин бу каби уринишлар вақтинчалик ҳамда нотўғри ёндашув ҳисобланади.

Фарзандингизга қўйилган баҳони деб муносабатингизни ўзгартирманг, ака-опалари ёки бошқалар билан солиштирманг. Яхши баҳо олса мақтанг, аммо ёмон ба-

ҳоси учун дакки бермасдан, бундан-да яхшироқ натижага эришишига нима тўсқинлик қилгани ва қандай ёрдам керак бўлгани билан қизиқинг. Асосийси, фарзандингиз сизнинг яхши кўришингиз унинг баҳоларига боғлиқ эмаслигини тушунсин. Шунда уни яхши кўрган инсонларни ранжитадиган ишларни қилмасликка ҳаракат қилади.

Фарзандингизнинг алоҳида хонаси бўлмаган тақдирда ҳам ўқув-қуроллари туриши ва дарсларини бажариши учун керакли стол-стули бўлсин. Вазифаларни бажариши учун дарс столи қулай бўлса, етарли ёруғлик ва шароит бўлса, диққатини жамлаб, бошқа нарсаларга чалғиб кетмайди. Дарс бажариш вақтида бола кўзи тушадиган ерда телевизор, телефон ёки ўйинчоқлар бўлмаслиги ва чалғитмаслигига ҳам эътибор қаратинг.

Мутахассисларнинг таъкидлашига қараганда, тушқи соат учдан кечки олтигача бўлган оралиқ болалар дарс бажариши учун энг қулай вақт ҳисобланади. Мактабдан қайтганидан кейин бола 1,5 соат давомида дам олиши керак. Иккинчи сменада ўқийдиган болалар дарсларини эрталаб бажарганлари яхши.

Уй вазифасини бажаргандан 40 дақиқа ўтиб эса 15 дақиқалик танаффус қилиш керак. Дарс бажаришни кечга қолдирмаслигини назорат қилинг, кейинги кундаги вазифаларни ҳам олдиндан бажариб қўйишига, тақамаслигига мотивация беринг.

Мураккаб мавзу, тушунчаси йўқ вазифаларни бажаришни болангизнинг ўзига юклаб қўйманг. Тушунтиринг, ўргатинг ва шундан кейингина мустақил бажаришини айтинг. Ёдингиздан чиқиб кетган бўлса, интер-

нетдаги энциклопедия ва манбалардан фойдаланинг. Аммо ҳеч қачон фарзандингиз ўрнига уй вазифасини бажарманг.

Болангизнинг мактабдаги дарсларидан ташқари тўғарак ва қўшимча дарсларини бажариши кечгача чўзилиб кетаётган бўлса, ўйлаб кўринг: болангизнинг мажбуриятлари ёшига нисбатан ҳаддан ташқари кўпайиб кетмаяптими? Дам олмаслик ва зўриқиш сабаб боланинг мактабдаги фанларни ўзлаштиришга ҳам кучи қолмаётган бўлиши мумкин.

Дарсларни бажариб бўлганидан ёки қайсидир мавзуни яхши ўзлаштирганидан кейин рағбатлантириб туринг. Аммо пул, конфет сингари нарсаларга ўргатиб қўйманг. Чунки ўрганиб қолган бола «пора» олмагунча вазифа бажармайдиган ёки бажарса ҳам ширинлик учун бажарадиган бўлиб қолади. Бу эса фарзандингизнинг келажақда шахс бўлиб шаклланишига ҳам таъсир қилмай қолмайди ҳамда бирон юмушни нимадир эвазига бажариш одат бўлиб қолади.

Мустақил равишда дарс қилгани ва аъло баҳоси учун мақтаб қўйинг, шу муносабат билан тансиқ таом ёки ширинлик пишириб, биргалиқда овқатланинг. Муваффақиятларидан оила аъзолари ҳам хурсандлигини англаш болани ўз устида ишлаш ва ҳаракат қилишга ундайди.

Боланинг дарс қилишни истамаслигига унинг вазифаларни бажариш давомидаги хатоларига сизнинг уришишингиз ёки асабийлашишингизни кўришни хоҳламаётгани сабаб бўлиши мумкин. Ёзаётганида ёки машқларни бажараётганида тепасида турманг, биров

кузатиб турганини билиб, ҳаяжондан янглишиб кетиши мумкин.

Тасаввур қилинг, сиз ишингиз бўйича ойлик ҳисобот ёзясиз ва сизни бошлигингиз кузатиб турибди, ҳар бир ёзганингизга реакция билдирыпти ва битта рақамда адашиб кетсангиз ҳам баланд овозда койиб беряпти, сиз қандай аҳволга тушган бўлардингиз?

Сиз-ку, шундай ҳолат кузатилса ишдан бўшаб, бошқа адекват раҳбар билан ишлай оласиз, болада эса бундай имконият йўқ. Унутманг, боланинг хато қилиши табиий, асосийси, хатоларини такрорламаслик ва ўрганишда. Атроф-олами, ҳаётни энди ўрганаётган болани хато қилишдан қўрқитиб, ўқишга қизиқиши сўниши ва ҳаракат қилишни истамаслигига сабабчи бўлиб қолманг.

Фарзандингизга айтиш яхши оқибатга олиб келмайдиган 8 жумла.

Фарзанд неча ёшда бўлишидан қатъи назар, ота-она учун бола бўлиб қолаверади. Лекин болалик чоғларида эндигина ҳаётни англашга уринаётган мурғак қалб энг яқинлари томонидан айтилган айрим гаплар сабаб ўзига паст баҳо берадиган, ишончсиз ва тушкунликка бериладиган бўлиб қолиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, унинг келажакда қурадиган оиласи, касби ва жамиятда ҳам ўз ўрнини топа олмаслигига олиб келади. Қуйида фарзандга қандай жумлаларни айтмаслик кераклиги ҳақида тўхталиб ўтамиз.

«Менинг уйимда яшаяпсан, қоидаларга амал қил». Ушбу жумлани эшитган фарзанд ўзини камситилган, қадр-қиммати ерга урилгандек ҳис қилади.

Энг ёмони эса, миннат қилингандек тушуниб, ўзи туғилиб ўсган уйдан ҳафсаласи пир бўлиши ва уйда бўлишни истамаслигига олиб келади. Фарзандингизга сиз билан яшагани учунгина қоидаларга бўйсунуши эмас, тўғри ва нотўғрилиқ, яхши ва ёмонлик нуқтаи назаридан тартибга риоя қилиниши кераклигини тушунтиринг.

«Мен ҳам шундай тарбия олганман, кам бўлмадим». Ҳар бир оиладаги вазият, бола психологияси индивидуал бўлгани учун ҳам шундан келиб чиқиб муносабатда бўлиш керак. Сизга берилган тарбия ўзини оқлаган дегани, фарзандларингизда ҳам шундай натижа беришига кафолат бўлолмайди. Болангизнинг ички дунёси, қараш ва қизиқишларини ўрганиб, уларни инобатга олган ҳолда ёндашинг, суҳбатлашинг ва тушунишга ҳаракат қилинг.

«Сенинг шу ишни қилишингни ёқтирмайман». Сиз узоқ ва давомли гапирган бўлишингиз мумкин, лекин боланинг хотирасига «Сени ёқтирмайман» сўзи муҳрланади. Бунинг оқибатида ўзига ва бажараётган ишига нисбатан ишончсизлик ва кўнгли тўлмаслик пайдо бўлади.

«Шу қилигинг отангга (онангга) ўхшайди». Дакки давомида ўзининг нотўғри иш қилганини англаган болада «Оилада битта мен эмас, катталар ҳам шундай ножўя ишлар қилишар экан, демак, айбдор бир мен эмас», деган тушунча пайдо бўлади. Энг ёмони эса ўсмирлик вақтида камчиликлари кузатилса, ўхшатиш инсонни айбдор қилади.

«Фалончининг боласидан ўрнак олсанг бўлмайди»

ми?» Ҳар бир боланинг ютуқ ва камчиликлари бўлиши табиий, сиз солиштирган ва ўрнак қилиб кўрсатган боланинг ўзига яраша минуслари бўлиши мумкин. Фарзандингиз муваффақиятга эришишини истасангиз, унинг ютуқларини эътироф этган ҳолда камчилиги нимадан иборат эканини тўғри тушунтиринг ва устида кўпроқ ишласа ютуқлари сони аввалгидан ҳам кўпайишини ва бу унинг қўлидан келишини билдиринг. Аммо асло бошқа бола билан солиштирманг.

«Шунақанги ақллисан». Аслида бу рағбатлантирувчи жумла, лекин ҳали меҳнат қилмаган, изланмаган болакай «Ақлим бор экан, жонимни қийнамасам ҳам бўлади», деган хулоса чиқариши, оқибатда дарслар ва машғулотларга юзаки ёндашиши мумкин. Бунинг ўрнига «Сен яхши шуғулланинг, ўз устингда ишладинг ва шунга яраша қойилмақом натижа қайд қилдинг», дея мотивация беринг.

«Кўлингдан келмайди». Ушбу жумла боланинг ўз салоҳияти ва имкониятларига шубҳа билан қараши, оқибатда уриниб кўришдан чўчиши ва ўз қобилигига ўралиб қолишига олиб келади. Фарзандингизга «Сенинг кўлингдан ҳамма нарса келади ва мен бунга ишонаман, фақат бунинг учун ҳаракат қилиб кўришинг ва ўз устингда ишлашинг керак», деб айтинг.

«Аҳмоқсан». Ушбу сўз орқали сиз ўз имконият ва салоҳиятига етарли баҳо бермайдиган шахс етилишига сабабчи бўлган бўласиз. Ҳаёт фақат мукамалликдан иборат эмас, паст ва баландликлар бўлиши табиий. Хато қилинганидан кейин уни бартараф этиш, болага тўғри йўл кўрсатиб, тавсия бериш ўрнига уни ҳақорат-

лаш сизнинг ожизлигингиздан дарак беради. Бола эса сиздан ўрнак олиб, ёқимсиз вазиятда ечим топиш ўрнига кимнидир айбдор қиладиган бўлиб вояга етади. Унутманг, бола кўзгу — сизнинг ўзингизни тутишингиз ва муомалангиз унда акс этмай қолмайди.

Унутманг, ҳар томонлама етук ва баркамол авлодни тарбиялашда оиланинг ўрни беқиёс ва ўзгармасдир. Тарбиянинг асоси оиладан бошланади.

Абдулла Авлоний таъбири билан айтганда: «Тарбияни туғулган кундан бошламак, вужудимизи қувватландурмак, фикримизи нурландурмак, ахлоқимизи гўзалландурмак, зеҳнимизи равшанландурмак лозим экан. «Тарбияни кимлар қилур?...» деган савол келадур. Бу саволга «Биринчи уй тарбияси. Бу она вазифасидур. Иккинчи мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота, муаллим, мударрис ва ҳукумат вазифасидур», деб жавоб берсак бўлур...»

Тарбия — бу инсоннинг ўзи ва ўз хулқи ҳақидаги тасаввурининг тўғри ва холис бўлишини таъминловчи мураккаб жараёндир. Айни шу мураккаб жараёни амалга ошириш оиланинг устунлари — ота-она зиммасига юклатилган. Бу эса ота-онадан тарбияни тўғри ташкил қилишни талаб этади. Чунки ҳар қандай тарбиянинг бош мезони тарбияланувчида ўзи ва ўз фазилатлари ҳақида тўғри тасаввурларни шакллантиришдан иборат. Тарбия ҳар бир давр ва тараққиёт билан ҳам чамбарчас боғланган. Ота-оналар билиши, амал қилиши лозим бўлган яна бир муҳим масала — фарзандларига бераётган тарбия давр руҳига, замон имкониятлари ва эҳтиёжларига қай даражада мос келишини яхши тасаввур этишдир. Демак, ота-онанинг

кўзи олдида ширин фарзандлари билан бир қаторда уларнинг жамият, миллат тараққиёти, давр эҳтиёжи билан узвий боғланган келажаги ҳам турмоғи керак. Ўз навбатида, тарбия жараёнида асрлар давомида шаклланган анъана ва урф-одатларга таянилса, муайян натижаларга эришиш мумкин. Бир сўз билан айтганда, фарзанд учун ота-онадан қоладиган энг катта ва бебаҳо мерос — бу гўзал хулқ ва яхши амаллар.

Оилада фарзандга одоб-ахлоқ сирлари, жамиятда ўзини тутиш қоидалари ўргатилади. Ота-она фарзандини тарбиялаш билан бир қаторда ўзи ҳам ўрнатқуч бўлиши лозим.

Ҳар бир ота-она билиши, аниқ кўз олдида келтириши керакки, улар айнан фарзандларини тарбиялаш, вояга етказиш учун масъулдирлар.

Билим олиш ва касб-ҳунар ўрганиш уқтириб тарбияланаётган фарзанд билимли, касб-ҳунарли бўлиб вояга етиб, оилада шу ўрганган билими, қобилияти, эгаллаган касб-ҳунарини ҳаётга татбиқ этишни ўрганади.

Фарзанд кўриш ва уни тарбиялашда йўл қўйилган ёки қўйилмайдиган хато ва камчиликларнинг оқибати аянчли бўлади. Айниқса, фарзанд туғилганидан бошлаб вояга етказишгача бўлган даврда ота-онанинг ҳаёт тажрибасининг камлиги ҳам салбий таъсир кўрсатади. Бунда, одатда, фарзандга тарбия беришда бобо-бувиларининг ёрдами ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Чунки бобо-бувилар катта ҳаёт тажрибасига эга бўлиб, ўзлари йўл қўйган хато-камчиликларини фарзандлари такрорламасликлари учун ҳаракат қилишади.

Умуман олганда, ота-оналар бу муаммога рационал

нуқтаи назардан ёндашишга ҳаракат қилишади. Бунда фарзанд тарбиялашга сарфланган ва сарфланадиган харажатлар ҳамда ота-оналарнинг маълумотлари муҳим ҳисобланади. Бунинг асосий сабабларини қуйидагиларда кўриш мумкин: ота-она учун фарзанд тарбиясига қараганда ҳам юқорироқ баҳоланадиган нарса борми-йўқми, шунга аҳамият қаратиши.

Японияда оилавий бюджетнинг катта қисми болаларнинг сара мактабларда пухта билим олишларини таъминлашга, университетларга кириб билим олишларига сарфланади. Оилада бола яхши билим олиши учун барча шарт-шароитлар яратиб берилади.

Болалар тарбиясида, айниқса, оналарнинг роли ва масъулияти каттадир. Улар фарзандларининг оқил, доно, мулойим, одил ва меҳнатсевар бўлиб ўсишлари учун оила сулоласи ва давлат олдида ўзларини масъул деб ҳисоблайдилар.

V. МИЛЛАТНИ ОНАЛАР ТАРБИЯЛАЙДИ

Дунёдаги барча халқларда аёл — она фарзандлар тарбиясида муҳим ўринга эга эканлиги кўп манбаларда қайд этилади. Шу қаторда халқимизда ҳам оналаримиз тарбия ўчоғи мисолида кўрилади. Ижтимоий одоблар бўладими, илк бошланғич таълим бўладими, буларни кўпчилик онасидан ўрганган. Савол туғилиши мумкин: нега айнан оналар, оталар эмас? Сабаби

шуки, оталарга барча замонларда ҳам, маконларда ҳам уйга зарурий маҳсулотларни топиб келувчи куч сифатида қаралган. Бугунги кунда бу ҳолат яна ҳам кучайди. Зиёли ота кун бўйи ишда, бошқа касбдагилар ҳам шу, ҳеч қандай касбга эга бўлмаганлар йиллар давомида хорижий мамлакатларда ишда. Бу ҳолатда болаларга фақатгина она тарбия бeryпти, таълим бeryпти. Мазкур ҳолат, албатта, ижобий эмас. Негаки, фарзанд тарбияси ва таълимида отанинг беқиёс ўрни ҳамда аҳамияти бор.

Мавзудан узоқлашмаган ҳолда давом этамиз. Бугунги аёллар — оналар тарбиячи сифатидаги вазифаларини қай даражада уддалашяпти? Уларнинг бу борадаги ишлари қониқарлими?

Кўпчиликка маълум бўлганидек, бугунги кундаги ёш оналарнинг (асосан 20 ёшдан 45 ёшгача) болаларига вақт ажратиши, уларга зарурий тарбияни бериши талаб даражасида эмас. Чунки, ачинарли бўлса-да айтиш лозимки, уларнинг кўпчилиги тарбияга, таълимга муҳтож. Бизнинг бундай салбий фикр билдираётганимизга сабаб атрофда болалар билан содир бўлаётган ҳодисалардир.

Ҳали балоғат ёшига етмаган ўғил болалар ичиб-чекишни одат қилишган, ҳали мактабда ўқиб юрган қизлар бехосдан ҳомиладор бўлиб чиқяпти; оналарнинг аксарияти иш билан банд, бошқалари сериаллар билан ёки интернетда ўзларининг вақтларини хуш ўтказиш билан овора, болалар эса кўчада истаган ишларини қилиб юришибди. Бу ҳолат шундай давом этаверса, ке-

йинги жараёнлар қандай бўлишини ўйлаб одамнинг юраги орқага тортиб кетади.

Таҳлилларга кўра, бугунги кунда вояга етмаган болалар томонидан содир этилаётган жиноятларнинг сабаблари қуйидаги омиллар билан боғлиқ.

Биринчидан, айрим ота-оналар фарзанди дунёга келгач, арзимаган баҳонани рўкач қилиб ажрашиб кетишади. Ўз навбатида, оила бузилиши болага ўта салбий таъсир кўрсатиб, унинг тарбиясини издан чиқариб юбораётганини, афсуски, ҳаётда учраётган кўплаб нохуш воқеалар тасдиқламоқда.

Аммо ажрашиб кетган айрим ота-оналар фарзанд тарбиясида умуман иштирок этмаслиги, ҳатто фарзанди моддий таъминотини ҳам ихтиёрий амалга оширмаётгани каби ҳолатлар ниҳоятда ачинарли.

Ҳар қайси ота-она ўз фарзандларига нисбатан мутасадди ва масъул эканлигини унутмаслиги шарт. Зеро, бу фарзанд келажаги, унинг комил инсон бўлиб вояга етишида энг муҳим ва зарур омилдир. Шу билан бирга, бу қонун талаби, маънавий бурч, муқаддас динимиз арконларига кўра ҳам фарз-у қарз демакдир.

Ота-оналар турмушда, ўзаро мулоқотларида ва жамият ҳаётига муносабатларида фарзандларига ҳамisha намуна бўлишлари лозим. Хусусан, уларга ёшликдан нима яхши-ю нима ёмон, савоб ва гуноҳ нимада эканлигини, одоб-ахлоққа доир ижобий фикрларни ўргатиб боришлари зарур.

Иккинчидан, ота-оналарнинг фарзанд тарбиясига эътиборсизлиги, ўз фарзандининг тарбиясини бировларга ишонишлари ҳам салбий ҳолатлар келиб чиқи-

шига сабаб бўлмоқда.

Бугунги кунда айрим ота-оналар катта орзу-ҳаваслар билан, яъни фарзандини яхшироқ моддий таъминлаш, тўйини бошқаларникидан кўра дабдабали ўтказиш, сарполарини бекам-у кўст қилиш ниятида боласини қари ота-онасига, қариндоши ёки таниш-билиш, қўни-қўшнисига ташлаб, ўзлари бошқа юртга ишлаб пул топиб келиш учун кетишаётгани ҳам бор гап. Лекин улар фарзандга айна тарбия бериш лозим бўлган вақтни беҳуда йўқотишаётгани ва кейинчалик бунинг ўрнини на моддий неъмат, на маънавий-маърифий сабоқ билан қоплаб бўлмаслигини ҳар доим ҳам англаб етавермайдилар. Ниҳоят тушунганларида эса, таассуфки, кеч бўлади.

Бола тарбиясига оид рисоалардан, мутахассислар фикри, халқимиз тажрибасидан ҳам яхши маълумки, у хоҳ ўғил, хоҳ қиз бўлсин, айна балоғат ёшига қадам қўяётган бир пайтда, руҳшунослар тили билан айтганда, «ўтиш даври»да боланинг ҳар қандай хатти-ҳаракати ва ҳолатини, юриш-туришини жиддий назорат қилиш шарт. Айниқса, шундай пайтда фарзанд тарбиясини бировларга ишониб бўлмайди.

Қайсидир ота-она энгил-елпи ҳаваслар ортидан қувиб, хорижга мўмай даромад излаб кетди ва ҳатто бирмунча пул топиб келди ҳам дейлик. Бироқ уларнинг чуқур ўйламай қилган ишлари аввало ўзларига қимматга тушаётганига кўп бор гувоҳ бўлмоқдамиз. Негаки, ўтган фурсат оралиғида қаровсиз ва эътиборсиз қолдирилган фарзанди аржуманднинг таълим-тарбияси издан чиқиб кетган бўлади.

Бугунги кунда жиноят содир этиб, жазо ўтаётган

вояга етмаганларнинг аксарияти, аниқроқ айтганда 70 фоиздан кўпроғи ажрашган ёки бошқа юртга ишлаш учун оила бағридан узоқ муддат четга чиқиб кетган ота-оналарнинг фарзандлари экани ҳам ушбу фикр-мулоҳазаларимизни тасдиқлаб турибди.

Учинчидан, бу муаммонинг навбатдаги сабаблари — оиладаги ўзаро муносабатлар тўғри йўлга қўйилмагани, ота-онанинг спиртли ичимликка муккасидан кетгани, оилада эр-хотин ва фарзандлар ўртасида ўзаро иззат-ҳурмат йўқолгани, қисқача айтганда, оила бошлиқларининг ўзлари биринчи галда тарбияга муҳтож эканлигида ўз аксини топмоқда.

Бу масалада яна бир хатарли ҳолат кузатиладики, бунини асло инкор этиб бўлмайди. Айтмоқчимизки, болаларнинг жиноят йўлига кириб қолиши сабаблари ҳақида сўз борганда, вояга етмаган фарзандларимизнинг онгига салбий таъсир этаётган турли ахборотлар хусусида жиддий ўйлаб кўриш тақозо этилади.

Интернетда тарқатилаётган зўравонлик ва фаҳш манзаралари акс этган маълумотлар ёшлар онгига кучли салбий таъсир ўтказиши ўз-ўзидан равшан. Шундай экан, болаларни бундай тажовузлардан жуда эҳтиёт қилишимиз зарур.

Табиийки, вояга етмаган ёшларни жиноят кўчасига етаклаётган барча ҳолат-сабабларнинг бари таълим-тарбия билан бевосита ва билвосита боғлиқ. Мактаб, лицей, коллеж ва олий ўқув юртлари нафақат таълим, балки тарбия масканлари ҳам ҳисобланади. Чунки ушбу маърифат даргоҳларининг асосий вазифаси ёшларга таълим-билим беришга қаратилган. Айни чоғда,

атиги бир ёки бир неча ўқитувчи кўп сонли ўқувчи-талабалар тарбияси билан алоҳида-алоҳида тартибда шуғулланишининг имкони йўқ.

Шунинг учун фарзандларимиз тарбиясини биргина таълим муассасаларига юклаб қўйиш тўғри бўлмайти деб ўйлаймиз. Албатта, у ҳолда нима қилиш керак деган савол туғилади. Фикримизча, ёшлар, хусусан, вояга етмаганлар тарбияси билан шуғулланиш масаласини жамоатчилик асосида доимий назорат қилиб бориш лозим.

Мактаб ўқув дастурларини қайта кўриб чиқиб, болаларнинг ҳуқуқий саводхонлигини оширишга эътибор қаратиш — яна бир муҳим масала. Бунда айна пайтдаги ҳуқуқ асослари фани дарсликларини содда, болалар учун тушунарли тилда тайёрлаш, ўқув машғулотларини янгича, қизиқарли тарзда ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Боланинг юриш туриши унинг қандай оилада тарбияланаётганини билдиради. Бола кўзгуга ўхшайди. Унинг одоб-ахлоқидан ота-онасининг қандай инсонлар эканини билиш мумкин. Бола оилада яхши тарбия кўрса, бу унинг келажакда яхши иш топишига, атрофидаги одамлар билан муносабатларида ҳурматга, бир оиланинг тадбиркор соҳиби бўлишига сабаб бўлади. Боланинг отаси ўз рафиқасига қандай муносабатда бўлса, ўғил ҳам оилали бўлганида ўз рафиқасига шундай муносабатда бўлади. Ёки рафиқа оила бошлиғига қандай муносабатда бўлса, қиз ҳам турмушга чиққач ўз турмуш ўртоғига шундай муносабатда бўлади.

Бир маълумотга эътибор беринг, 2021 йилда 39 мингга яқин хотин-қизлар оилада эри, қайнонаси, келини

томонидан зўравонлик бўлаётгани ҳақида профилактика инспекторларига мурожаат қилишган. Бу рақамлар 2020 йилга нисбатан 2,5 баравар кўп. Бу нимани англатади? Эридан жабр кўраётган аёлнинг қайнонаси йўқми, қайнона ўғли ва келинини тотув яшашга ундаб, мурасасизлик билан ҳеч қандай натижага эришиб бўлмаслигини таъкидласа бўлмайдами?!

Келин ҳам бировнинг боласи эканини унутмаслик лозим. Келин бўлгани — у ҳаётга, оилага 100 фоиз тайёр дегани эмас. Унинг билмаганини ўргатиш қайнонанинг вазифасидир.

Қайнонасига зулм қилаётган келин ҳақида нима дейишга ҳам ҳайрон бўлади киши. Ахир она қизини ўзга хонадонга узатишдан аввал унга қайнонаси она ўрнида эканлигини бот-бот айтиб, ўғитлар бериши зарур-ку.

Бу каби ҳолатлардан кўринадики, бугунги оилаларда бўлаётган шу каби салбий ҳодисаларда ҳам она, ҳам қиз-келин, ҳам қайнона бирдек айбдор.

Эътиборли жиҳатлардан яна бири, бугунги кунда боқувчисини йўқотган оилалар, аёллар сони ҳам анчагина. Давлат уларни иш билан таъминлаш бўйича керакли чораларни ишлаб чиқиши зарур. Акс ҳолда уларнинг фарзанд тарбиясига қаратилиши керак бўлган диққат-эътибори рўзғор тебратишга қаратилиб қолади. Шу ўринда бир маълумотни келтириб ўтамиз: 2021 йилда ишсиз аёллар ўртасида жиноятчилик 1,7 бараварга, 18–30 ёшдаги хотин-қизлар томонидан содир этилган жиноятлар эса 2 бараварга кўпайган. Бу нимадан далолат беради? Албатта, бу каби жиноят содир эт-

ган аёлларнинг барчасини ҳам оппоқ деёлмаймиз, лекин аксарияти турмуш қийинчиликлари, оғир ҳаётгий шароитлар натижасида руҳий тушкунликлар сабабли жиноятга қўл урган бўлиши эҳтимоли каттароқ.

Шуни ҳам унутмаслик керакки, жамиятда аёллар фаоллигини оширишда асосий урғу фақатгина улар орасида бандликни таъминлаш ва касб-ҳунарга ўқитиш масалалари билан чекланиб қолмаслиги ҳам керак. Аёлларнинг фарзанд тарбияси ва таълим олиши жараёнидаги иштирокини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг замонавий ва профессионал билим олиши учун зарур шарт-шароитларни яратиб бериш керак.

Ўз даврида жадид боболаримиз қизларни оилага тайёрлаш, аёлларни миллат тарбиячисига айлантиришга энг муҳим масала деб қараганлар. Буюк маърифатпарвар Абдурауф Фитрат «Фарзандларимизни яхши хулқ эгалари қилиб тарбиялашимиз учун, аввало, миллат оналари тарбия ва илм олишлари лозим», деб ёзган эди. Бугунги кунда эса баъзи оналар қизини имкон қадар тезроқ узатишга ҳаракат қилишади. Қизининг кўнглида қандай орзу-истаклари, мақсадлари борлиги билан қизиқишмайди, уни бирор касб-ҳунарга ўқитишни ўйлаб ҳам кўришмайди.

Аёл-қизларнинг нафақат илмли бўлишлари, балки бирор касбни ўрганиб қўйишлари жуда зарур. Масалан, ҳамширалик курсида ўқиган қиз бир кун келиб фарзандли бўлганида қандай дориларни қўллашни билади. Ва шу каби ҳолатларда ўрганиб қўйилган касб-ҳунара асқатади, албатта. Шунингдек, байрамларда бозордан «отнинг нархидек» пулга торт ёки бошқа ши-

ринлик олишга кўзингиз қиймайди. Шу каби ҳолатларга дуч келмайин десангиз, аёлингизни, қизингизни, керак бўлса келинингизни ҳам пазандалик, ҳамширалик курсларида ўқитиб қўйинг.

Бугунги кунда аёллар учун махсус имтиёзлар яратиш ҳақида кўп гапирилади. Аёллар учун махсус иш жойлари яратиш, махсус имтиёзлар тақдим этиш, имтиёзли кредитлар ва ҳоказолар. Назаримизда, аёлларга бериш мумкин бўлган энг катта имтиёз уларга масъул бўлган эркаклари, ўғилларини иш билан таъминлашдир. Иш бўлганда ҳам, номигагина ойлик берадиган иш эмас, ҳеч бўлмаганда 5–6 кишилик оиланинг эҳтиёжларига етадиган маош берадиган иш бўлсин. Шунда аёл бахтли бўлиши мумкин.

Эркакларга айтар сўзимиз шуки, болангизнинг баркамол дунёга келиши, яхши инсон бўлиб улғайишини истасангиз, онасининг таомига, кайфиятига эътибор қаратинг.

Машҳур юнон файласуфи Суқрот айтадики: «Миллатни йўқ қилмоқчимисан? Унинг аёлларининг тарбиясини буз». Эътибор беринг, аёлнинг тарбияси бузилиши миллатнинг-да йўқ бўлиб кетишига сабаб бўларкан. Демак, бу ишга жуда ҳам эътиборли бўлиш шарт, ана шунда миллат сифатида ҳам, халқ сифатида ҳам порлоқ келажакка қадам қўямиз.

Тарихий маълумотларга кўра, Соҳибқирон Амир Темурнинг аёли Сароймулкхоним мамлакатнинг сиёсий-ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаётида катта ўрин тутган. Соҳибқирон жанг сафарларида бўлган вақтларда мамлакатни бошқариш ишини ҳам Сарой-

мулкхоним амалга оширган. Бу ўзбек аёлининг нафақат меҳрибон она, жонкуяр турмуш ўртоқ, балки давлат ишида ҳам беназир эканлигидан далолат беради.

Шуни ёдда тутиш лозим, Тўмарислар, Бибихонимлар авлоди бўлган ўзбек аёли ҳам бемалол давлат ишида фаолият юрита олади. Фақат унга ишонч билдирилса бас, у елкасида ҳатто тоғларни-да кўтаради.

Шарқшунослардан бири айтади: «Агар бирор бир халқни барбод қилмоқчи бўлсанг аввал оилани барбод қил, сўнгра таълимни барбод қил, сўнгра эса ўрناق инсонларни ёмонотлиқ қил. Оилани барбод қилиш учун унда онанинг ролини йўқот, уни «уй бекаси» номидан хижолат бўладиган қилиб қўй. Таълимни барбод қилиш учун муаллимнинг жамиятдаги ўрнини йўқот, токи талабалар уни ҳурмат қилишмасин. Ўрناق ва пешволарни барбод қилиш учун уламоларга таъна қил, уларни беҳурмат қилишга ҳаракат қилки, кишилар уларга эргашмасин».

Жамиятда онгли оналар йўқолса, мухлис ўқитувчилар йўқолса, пешво ва ўрناق бўладиган кишилар обрўси тўкилса, янги авлодни ким эски қийматларимиз асосида тарбиялайди?!

Бир одам донишманднинг олдига бориб: «Ҳазрат, менинг бир ўғлим ва бир қизим бор. Иккаласини ўқитишга қурбим етмайди, фақат биттасини ўқитишга имконим бор, қайси бирини ўқитай?» — деб сўрабди. Донишманд унга: «Қизингни ўқит, чунки у келажакда фарзанд тарбия қилади. Агар ўғлингни ўқитсанг бир кишини ўқитган бўласан, қизингни ўқитсанг бутун жамиятни ўқитган бўласан», — деб жавоб берган экан. Бу-

нинг исботи ўлароқ қанчадан қанча алломаларни она-лар тарбиялаганига барчамиз гувоҳмиз.

Фарзанднинг яхши, одобли, меҳнатсевар, соғлом бўлиб ўсиши кўп жиҳатдан онасига боғлиқ бўлади. Шу сабаб келажакда туғилажак фарзандларга муносиб она танлаш ҳақида фарзанд ҳали туғилмасидан қай-ғурилади. Оиша онамиздан (розияллоҳу анҳо) ривоят қилинган ҳадисда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам): «Фарзандларингизга муносиб онани ихтиёр қилинглр», — деганлар.

Замонавий тиббиёт она ҳомиладорлик чоғида кўпроқ қандай кайфиятда бўлса, буларнинг ҳаммаси болага ҳам кўчишини исботлаган. Масалан, ҳомиладорлик чоғида кўп асабийлашган, бошига бирор ғам-мусибат тушган аёлларнинг фарзандлари инжиқ, серзарда, йиғлоқи бўлиб туғилиши кўп марта кузатилган.

Олимларнинг тадқиқотларига кўра, ўз онаси тарбиясини олган, унинг ғамхўрлиги, шафқатини ҳар қадамда ҳис этиб турган болалар ўзларини бутунлай жамоат ишига бахшида қилиб, фарзандларидан узилиб қолган оналарнинг болаларига қараганда соғлом, ақлли, тарбияли бўлиб улғайишади.

Халқимизда қиз бола тарбиясига алоҳида аҳамият берилади. Қизлар болалигиданоқ ёмон кўз ҳамда сўздан асраб-авайланади. Вояга етгунича шаънига гард тушмасин деб ота-она, яқинлари парвона бўлишади. Ота-она қалқон бўлиб ҳимоя қилаётган қизини «бировнинг хасми» дейди. Балоғатга етган қизларига меҳмондай муносабатда бўлишади. Ҳар бир хатти-ҳаракатини тўғрилаб, у келин бўлиб тушадиган хонадон учун тайёрлашади.

Аслида бу одоб-ахлоқ йўриғининг асосида қиз болани бекаликка ўргатиш, оналикка тайёрлаш ётади.

Ўсмир қизнинг руҳияти, дунёқараши ва фикрлаши кундан кунга ўзгара бошлайди. Она фарзандини тушунишга ҳаракат қилиши лозим. Она қизига қанчалик яхши йўл кўрсатиб дашном бермасин, бола ота-онасининг гапига қулоқ солмай, аксинча, яна ҳам бадтарроқ ҳаракат билан жавоб қайтариши мумкин. Аслида она си уни яхши йўлга бошлашга ҳаракат қилаётгани тўғрисида ўйламаслиги ҳам мумкин. Шунинг учун иложи борица она ўсмир қизининг кўнглига йўл топгач, яхши гапни ўзига қурол қилиб олиши лозим. Кўп вазиятда ўсмир киз жўяли гапга муҳтож бўлган маҳал онаси билан сирлашиб, маслаҳат сўрашни хоҳлайди. Лекин онасидан кўрққани сабабли ундан сир сақлашга мажбур бўлади. Болаларнинг ўсмирлик давридаги ҳавоилигига фақат онанинг сабри чидайди. Чунки бу даврда кимдир қайсар, яна кимдир одамови бўлиб қолади. Сал нарсага жаҳли чиқади. Бу биологик жараён эканлиги ва у яқин орада ўтиб кетиши ёдингиздан кўтарилмасин.

Шунингдек, қиз боланинг жинсий тарбияси учун ҳам она масъул. Қиз балоғат ёшига етишидан аввалроқ жинслар борасида ҳамда ҳайз жараёни ҳақида етарли маълумотга эга бўлиши лозим. Онадан етарли маълумот ололмаган қиз атрофдан маслаҳатгўйлар қидиришга тушади.

Оналарнинг бошқа муҳим вазифаларидан бири — фарзандларни ёшлик чоғларидан бошлаб илм-у маърифатга қизиқтириб, ўргатиб бориш лозим бўлади. Дарҳақиқат, фарзанд тарбияси борасида оилада она

нинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Фарзандга меҳр деган улуғ туйғуни онадан бошқа ҳеч ким бера олмайди. Аёллар агар болаларига яхши тарбия бермасалар, оналик ҳақини адо этмаган бўладилар.

Бутун дунёни ҳайратга соладиган, ибратга ундайдиган бир ҳаётий воқеа бор. Ёш бола Томас мактабдан келгач онасига бир хат тутқазиб: «Бу хатни мактабдаги ўқитувчим бериб юборди», — дейди. Онаси хатни ўқиб кўз ёшларини зўрға тутиб турар экан, Томас хатда нима ёзилганини сўради. Онаси хатни баланд овозда ўқиб берди: «Сизнинг ўғлингиз даҳо! Мактабимиз унинг қобилиятига кичиклик қилади. Шунинг учун сиз болангизга уйингизда таълим беринг». Орадан йиллар ўтди. Инсоният тарихида улкан ихтиро кашф қилган Томас Эдисоннинг онаси вафот этди. Кунларнинг бирида Томас Эдисон онасининг жавонини кўздан кечираётиб қутидаги хатга кўзи тушди: «Сизнинг ўғлингиз калтафаҳм, тентак. Эртадан бошлаб уни мактабга киритмаймиз». Буни ўқиган Эдисон роса йиғлади ва ўзининг хотира дафтарига ушбу битикларни ёзиб қўйди: «Эдисон тентак бола бўлган. Аммо ақли онасининг тадбири ила даҳога айланди. Онам менинг келажагимга ўзим лойиқ бўлганимдан ҳам кўпроқ ишонар эдилар. Шундан сўнг, уларнинг менга бўлган ўша ишончини оқлаш, рўёбга чиқариш учун янада кўпроқ ҳаракат қилдим. Натижада эса (лампочкани ихтиро қилган) Томас Эдисонга айландим».

Оналарнинг ҳаётимиздаги ўрни шундай буюкки, уни тасаввур ҳам қила олмайсиз.

VI. МАКТАБ ҚАНДАЙ МАСКАН БЎЛМОҒИ ЗАРУР?

Сарлавҳага қўйилган савол кўпчиликни ўйга толдириши ёки ўйлантириб юрган бўлиши табиий. Биз мазкур саволга жавоб излашга ҳаракат қиламиз.

Бугунги ўзбек мактаблари деганда пойтахтдаги ёки вилоятлар марказларидаги ҳамма шароитлар мужассам мактаблар кўз олдимизга келмаслиги керак. Ўттиз йилдан бери беминнат хизмат кўрсатаётган синф парталари, қулаб тушай-тушай деб турган томлар, ҳар йили арзон бўёқ чапланаверганидан моховга ўхшаб қолган деворлар, муҳими, болага дарс беришни эмас, бир амаллаб дарс вақтини ўтказиб олишни ўйлайдиган аксар ўқитувчилар... Мана шулар бугунги ўзбек мактабининг ҳақиқий манзараси.

Бунга қўшимча қилиб дунёда мактаб ўқувчилари янги компьютер дастурлар тайёрлашаётганда ҳали аксарият мактабларнинг ўзида компьютер йўқлиги, борларида уни тушунтирадиган ўқитувчилар топилмаслиги, ўқитувчи бўлганда ҳам компьютерни ишлатиш учун электр токининг бетайинлигини ҳам айтса бўлади.

Бундан ташқари, физика, кимё фанларида фойдаланиладиган лабораторияларни гапирмаса ҳам бўлади. Неча авлод лаборатория нима эканлигини билмай мактабни битирди.

Ҳар йили давлат таълим учун ва айнан мактаб таълими учун триллионлаб маблағ ажратади. Ана шу маблағнинг маълум қисми мактаблардаги моддий-техник

базани яхшилаш учун йўналтирилади. Минг афсуски, ўзининг жиғилдонидан бошқа нарсани ўйламайдиган манқуртлар, ҳа, ростдан ҳам манқуртлар бу пулларни ювиб юборишади.

Масалан, 2021 йилда халқ таълими тизимида камида 27 млрд сўм ўғирланган. Халқ таълими вазирлиги маълумотига кўра, 2021 йилда таълим муассасаларида 91,1 млрд сўмлик молиявий хато ва камчиликлар аниқланган. Шундан 27,1 млрд сўми — жами молиявий хато ва камчиликларнинг 30 фоизи ўзлаштирилган, яъни ўғирланган.

Ўрганишлар натижасида 161 та ҳолатда жами 76 млрд сўмлик жиноят аломатлари борлиги учун ўрганиш материаллари ҳуқуқий баҳо бериш ва қонуний чоралар кўриш мақсадида ҳуқуқ-тартибот органларига тақдим этилган. Мисол учун, Ҳисоб палатаси бошчилигида ўтган йили Андижон вилояти Андижон шаҳрида ўтказилган текширишда, ходимларнинг даромад солиғини Давлат бюджетига ўтказмасдан, тизимда ишламайдиган бегона шахсларнинг пластик карталарига ўтказиш орқали 11,5 млрд сўм маблағ ўзлаштирилгани аниқланган.

Бу биргина 2021 йилда аниқланган коррупция аломатлари. Авваллари қандай бўлганини айтмаса ҳам бўлади. (тақрор. 18-бетда ҳам шу матн айнан бор).

Яна юқоридаги саволни қайтарамиз: мактаб қандай маскан бўлиши керак?

Мактаб деганда аввало кўпчиликнинг кўз ўнгига таълим-тарбия бериладиган бир маскан келади. Лекин бугунги кунда шу таълим-тарбияни берадиган ўқитув-

чиларнинг аксарияти таълим ҳамда тарбияга муҳтож. Айтиш мумкинки, мактабнинг моддий-техник базасидан ташқари унинг муҳташам бир таълим-тарбия даргоҳи бўлишида педагог-ўқитувчиларнинг ўрни беқиёс. Хўш, бугунги кундаги мактаб ўқитувчиси қандай хислатларга эга бўлиши керак? Бу саволга қўлдан келганча жавоб беришга урилиб кўрамиз.

Замонавий ўқитувчига зарур бўлган хислатлар:

1. Ўзгарши. Бу энг қийини, бироқ тўлақонли шахс сифатида мавжуд бўлиш учун зарур бўлган шарт.

2. Ўз хатоларини тан олиш. Ҳеч нарса қилмаган кишигина хато қилмайди. Ўқитувчи эса бундайлар тоифасига кирмаслиги аниқ.

3. Ривожланиш. Агар замон суръати бир неча авлодлар давомида ўзгармаган бўлса, ҳозирда у шу қадар тез суръатларда ривожланияпти. Ўқитувчи замонавий ўқувчилар нима билан яшаётганини ҳам тушуниши керак. Бундан ташқари, ўқитувчи замонавий ўқувчилар бошқача эканини ёдда тутиши лозим. Улар интернетда яшашмоқда, уларда катта одам маданияти йўқ. Фойда келтириш ва ўз меҳнати маҳсулидан баҳра олиш учун замонавий муаллим ва ўқитувчилар қуйидаги сифатларга эга бўлиши керак.

Болаларга ҳурмат. Одатда «Ўқитувчи болаларни яхши кўриши керак» дейишади. Бироқ бу фикр жуда мавҳум ва турли талқинларга сабаб бўлиши мумкин. Ахир яхши кўриш тушунчаси жуда кўп қиррали. Ҳурмат тушунчаси билан бари оддий. Ўқувчини ҳурмат қилиш — унда оппоқ қоғозни эмас, шахсни кўриш демакдир.

Толерантлик. Инсонларнинг бари турлича. Баъзида одам ўзгаларга ўхшамаганлиги учун ҳам ғашимизни келтиради: бош кийимини бошқача кияди, ўзгача қарайди. Агар у ўзини табиий тутаётган ва ахлоқ-одоб қоидаларини бузмаётган бўлса, бунга эътибор бериш керакми? Одамнинг шахсий фикрга эга бўлиш ҳуқуқи ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

Гап ягона тўғри жавоб бериш мумкин бўлмаган саволлар ҳақида экан, кутилмаган ва оригинал таклифларни дарҳол ўчириб ташлаш ярамайди. Улар стандарт жавобларга қараганда кўпроқ мос келадиган бўлиши мумкин. Болалар катталар каби «қолипга тушиб қолган фикрлар» билан ўйлашмайди, шунинг учун эркин фикрлашади. Ўқувчининг ўзгача бўлиш ҳуқуқини тан олинг. Балки сиз янги Эйнштейнни камол топтираётгандирсиз.

Ўқитувчи ўзининг хизмат кўрсатаётганини тушуниши. Нима учундир бу банд кўплаб ўқитувчи ва ота-оналарнинг жаҳлини чиқаради. Балки, гап обрўдандир? «Ўқитувчи» сўзи ифтихор билан жаранглайди.

Ҳақиқий нарсалар билан ҳурматга эга бўлишга тайёр туриш. Баландпарвоз сўзлар, буйруқ оҳанги билан замонавий болада таассурот уйғота олмайсиз. Бари «гамбургча» ҳисоб-китоб билан бўлиши керак: яхши ўқитувчи ўз фанини яхши билади, унинг фойдасини тушунтира олади ва материални қизиқ қилиб етказилади. Қўрқитиш бефойда. Ҳозирги болалар аввалги одамлар қўрққан нарсалардан ҳадиксирашмайди.

Чегарани ҳис қилиш. Бу руҳий чегараларга («кўнгилга тегмаслик») ҳам, шахсий билимларга ҳам тегиш-

ли. Ахир болалар баъзи жиҳатларда ўқитувчиларга нисбатан кўпроқ нарсалардан бохабар.

Ўз вазифасини тушуниш. Ўқитувчи Google қидирув тизимида топиш мумкин бўлмаган фойдали билимларни бериши керак (агар акси бўлса, у вақтини бекорга сарфляпти).

Ўз-ўзини танқид қилиш. Агар ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилиб, уни қандай ривожлантириш ҳақида ўйласа, у кўп нарсага эришади. Ҳамма ҳам адашиши мумкин. Катта амаки ва холалар ҳам бундан мустасно эмас. Болалар буни қанча тез англашса, шунча яхши.

Ўз-ўзига шама қилиш. Жиддий бўлмаслик ва ўз-ўзини ҳазил қилиш қобилияти — зўриқишларга қарши туришнинг таркибий қисми. Жамиятдаги ҳаёт учун ҳам аъло хислат.

Ўз-ўзини ҳазил қилиш мураккаб вазиятни юмшатиб, чалғиш ва қийин масалаларни ҳал этишга ёрдам беради.

Албатта, хислатларнинг барига эга бўлиш ҳам осон эмас. Кўп ҳолларда мактабда ўқитувчиларни танлаб олиш имконияти мавжуд эмас. Бироқ шунга қарамай, идеалга қараб интилиш зарур.

Ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлмиш ёш авлод истиқболида кўрган миллат таълим-тарбияга алоҳида эътибор қаратади.

Таълим тизими самарадорлигини оширишда:

— биринчидан, ҳудудий ривожланиш истиқболларидан келиб чиқиб, касб йўналишларини белгилаш ва жорий этишни амалга ошириш;

- иккинчидан, таълим муассасаларининг касбий йўналишларини лойиҳалаштириш;
- учинчидан, таълимнинг моддий-техникавий базасини мустаҳкамлаш;
- тўртинчидан, таълим муассасаларини юқори ма-лакали педагог ва муҳандис-педагог ходимлар билан таъминлаш;
- бешинчидан, таълим муассасалари фаолиятини юритишда давлат бюджет ва ҳомийлик маблағларидан самарали фойдаланиш;
- олтинчидан, таълим муассасалари ва меҳнат бозори ўртасида узвийликни таъминлаш, ишчи кучи талаб ва таклифини мувофиқлаштириш зарур.

Педагогик маҳорат ўқитувчилар ва тарбиячиларга педагогик ижодкорлик, педагогик техника, таълим-тарбия жараёнида ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорлиги, мулоқот олиб бориш тактикаси, нутқ маданияти, тафаккури, тарбиячининг маънавий-маърифий ва тарбиявий ишларини ташкил этиш ва амалга ошириш, бу жараёнда хулқ-атвор ва ҳиссиётни жиловлай олиш хусусиятларини ўргатади ҳамда ўз касбини ривожлантириб боровчи педагогик фаолиятлар тизими тўғрисида маълумотлар беради. Педагогик маҳорат ўқитувчиларнинг педагогик фаолияти замирида такомиллашиб боради.

Бугунги кунда, биринчидан, ўқитувчи маънавий жиҳатдан соғлом ва кенг фикрлай оладиган бўлиши, ўз миллий қадриятлари, урф-одатлари ва миллатимизнинг буюк сиймолари ижодий меросини теран билиши керак. Бинобарин, ўзи танлаган мутахассислик

ва фан соҳасида изланишлар олиб борган, алломаларнинг ҳаёти ва ижодини яхши билиши ҳамда мантиқий тафаккурга эга бўлиши лозим. Бу ўқитувчи педагогик маҳоратининг шаклланиб боришида муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, миллий анъаналаримиз, урф-одатларимиз, қадриятларимиз асосида давлатимизнинг буюк келажаги бўлмиш ёш авлодга чуқур билим бериш ўқитувчилардан юксак қобилият ва ишчанликни талаб қилади.

Педагогик маҳорат — юксак педагогик тафаккур, таълим-тарбия жараёнига онгли, ижодий ёндашув, методик билимларни самарали қўллай олиш қобилияти бўлиб, у доимий равишда педагогик билимларни ошириб бориш, ўтмиш қадриятлари, Ўрта Осиё мутафаккирлари ижодий меросида ёритилган мураббийларни тайёрлаш тўғрисидаги маълумотлар ҳамда замонавий ахборот технологиялари, портал янгиликларидан хабардор бўлиш, илғор хорижий давлатларнинг ўқитувчилар тайёрлаш технологияларини назарий жиҳатдан ўрганиш жараёнида таркиб топади.

Ҳозирги кунда қуйидаги бурч ва масъулиятлар ўқитувчилардан талаб қилинади:

- Ўқитувчи, энг аввало, масъулиятни ҳис этувчи тарбиячи, тажрибали нотиқ, маданият ва маърифат тарғиботчисидир.

- Ўқитувчи табиатан ўқувчиларни сева олиши, ўз меҳри, ҳис-туйғуларини ҳар лаҳзада ўқувчилар ички дунёси билан боғлай олиши, уларнинг меҳри, ҳурмати-га сазовор бўлиши керак.

- Ўқитувчи жамият ижтимоий ҳаётда рўй бераётган ўзгаришлар, олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар моҳиятини чуқур англаб етиши ва уларга холисона баҳо бериб, бу борада ўқувчиларга тўғри, асосли маълумотларни доимий бера олиши лозим.

- Замонавий ўқитувчининг илм-фан, техника ва ахборот-коммуникацион технологиялари янгиликлари ва ютуқларидан хабардор бўлиб бориши талаб этилади.

- Ўқитувчи ўз мутахассислиги бўйича чуқур ва пухта билимга эга бўлиши, барча фанлар интеграциясини ўзлаштириб бориши, бунда ўз устида тинимсиз илмий изланишлар олиб бориши лозим. У педагогика ва психология фанлари асосларини пухта билиши, ўқувчиларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда таълим-тарбия фаолиятини ташкил этиши керак. Касбий педагогик фаолиятда таълим ва тарбиянинг энг самарали замонавий шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлмоғи лозим. Ўқитувчи ижодкор, таълим-тарбиявий фаолият ташаббускори ва ёш авлод келажаги учун жавобгар шахсдир. У касбий фаолияти жараёнида юксак даражадаги педагогик маҳорат, коммуникатив лаёқат, педагогик техника (нутқ, юз, қўл-оёқ ва гавда ҳаракатлари, мимика, пантомимика, такт) қоидаларини чуқур ўзлаштириб бориши шарт.

- Ўқитувчи нутқ маданиятига эга бўлиши зарур, унинг нутқи қуйидаги хусусиятларни ўзида акс эттириши керак: турли шева сўзлардан холи бўлиб, фа-

қат адабий тилда ифода этилиши, содда, равон ва тушунарли бўлиши керак; ҳикматли сўзлар, ибора ва мақоллар, маталлар ҳамда кўчирма гаплардан ўринли фойдалана олиши лозим. Жаргон (муайян касб ёки соҳа мутахассисликларига хос сўзлар), варваризм (муайян миллат тилида баён этилаётган нутқда ўзга миллатларга хос сўзларнинг ноўрин қўлланилиши), вулгаризм (ҳақорат қилиш, сўкишда қўлланиладиган сўзлар) ҳамда канцеляризм (ўрни бўлмаган вазиятларда расмий сўзлардан фойдаланиш) каби норасмий сўзлардан холи бўлиши муҳим.

- Ўқитувчининг кийиниш маданияти ўзига хос бўлиши, яъни содда, озода, бежирим кийиниши, таълим-тарбия жараёнида ўқувчининг диққатини тез жалб этувчи турли хил безаклар (олтин, кумуш тақинчоқлар)дан фойдаланмаслиги, фасл, ёш, гавда тузилиши, юз қиёфаси, ҳатто, соч ранги ва турмагига мувофиқ равишда кийиниши талаб этилади.

Ўқитувчи таълим муассасасида синф жамоасининг асосий ташкилотчиси ва таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотларнинг энг фаол иштирокчисидир.

- Ўқитувчи педагогик мулоқот жараёнининг фаол иштирокчиси эканлигини унутмаслиги шарт. Шунинг учун касбий фаолиятида педагогик маҳоратнинг бир қатор сифатларини узлуксиз таркиб топтириб бориши зарур.

- Ўқитувчи, энг аввало, мулоҳазали, босиқ бўлиши, ҳар қандай педагогик вазиятни тўғри баҳолай олиши ҳамда мустақил равишда мавжуд зиддиятларни барта-раф этишнинг уддасидан чиқа олиши керак.

- Ўқитувчилар унутмасликлари керакки, ўқувчи, ота-оналар ҳамда ҳамкасблари билан мулоқот жараёнида фикрининг аниқ ва лўнда баён этилишига аҳамият қаратишлари мақсадга мувофиқдир. Улар билан муносабат жараёнида гапни салбий ҳолатлар ҳақидаги далилларни келтиришдан бошламаслиги, аксинча, ўқувчиларнинг (ёки ҳамкасби, ота-оналар) муваффақиятларини эътироф этишлари, уларни янада бойитишга ишонч билдириши билан мулоқотни ташкил қилиши лозим. Мулоқот жараёнида ўқитувчининг сўзларидан суҳбатдошига нисбатан хайрихоҳлик, самимийлик, дўстона муносабат, яхши кайфият сезилиб турсин.

Шунингдек:

- маданиятнинг юқори даражаси, билимдонлик ва ақл-заковатнинг юксак кўрсаткичи;
- ўз фанига доир билимларни ўзлаштиришдан тўхтамаслик;
- педагогика ва психология каби фанлар соҳасидаги билимларни пухта эгаллаш, улардан касбий фаолиятда фойдалана олиш;
- ўқув-тарбиявий ишлар методикасини мукамал билиш;
- педагогик инсонпарварлик талабларига бўйсунуш;
- касбига оид билимларни бошқа фанлар билан алоқадорликда ўрганиш;
- педагогик қобилиятга эга бўлиш ҳамда педагогик техника сирларини пухта эгаллаш талаб этилади.

Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни татбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади.

Педагогик технологиянинг тарихий асоси таълим-тарбия масалаларини турли тарихий даврларда амалга оширишнинг шакл ва усуллари, мазмуни ҳамда турли педагогик назариялар ҳақидаги маълумотлардан иборат бўлиб, улар замонавий педагогик технологияларнинг келиб чиқиши учун замин ҳисобланади.

Ҳозирги педагогик технологиялар турли даврларда бошланган ишлар, олиб борилган таҳлиллар, чиқарилган хулосалар, мутафаккирлар билдирган фикр-мулоҳазаларнинг ривожлантирилиши асосида пайдо бўлиб, такомиллашиб бормоқда. Педагогик технологиянинг тарихий асоси унинг ўзига хос илдизларини ташкил қилишини ҳисобга олган ҳолда уларни билиш ва чуқур ўрганиш келгуси ривожланиш йўллариини белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Ўқитишнинг асосий ташкилий шакли бўлган дарс ва дарсдан ташқари ишлар, улар қандай кўринишда (анъанавий ёки ноанъанавий дарслар, синфдан ва мактабдан ташқари ўқув-тарбия тадбирлари, маъруза ёки амалий машғулотлар) ташкил этилишидан қатъи назар, илмий-назарий, илмий методик ва маърифий-маънавий жиҳатдан тўлақонли бажарилганидагина юксак педагогик самара бериши мумкин. Бунда, албатта, билим олувчиларнинг ёш ва физиологик хусусиятлари, қизиқиши, билим савияси, фикр юритиш доираси ҳисобга олинган ҳолда ташкил қилинадиган машғулотлар кўзда тутилади. Бунинг учун эса таълим ва тарбия берувчининг мукамаллик даражасидаги педагогик маҳорати ва касбий салоҳияти талаб қилинади.

Кучли билим, касбий методика ва оддий инсоний фазилатлардан иборат учта хусусият бирлашиб, ўқитиш жараёнининг пировард натижасини белгилайди. Билимсизда методик маҳорат бўлишига ишониб бўлмаганидек, буларнинг ҳар иккисига эга бўла туриб, одамийликдан беҳабар шахснинг ҳам ўқитувчилигидан не фойда? Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат ҳам юқорида олинган учликнинг тугаллигисиз схолитика ботқоғига ботиб тураверади. Таълим ва тарбиянинг сифат ва самарадорлиги жуда кўп омилларга боғлиқ бўлганлиги учун ҳам бу борада ягона ва қудратли тавсия ёки йўл-йўриқ бериб бўлмайди. Ҳатто замонавий педагогик ёки ахборот-коммуникация технологияларидан ҳам фойдалана билишнинг ўзига хос ва мос мезонлари мавжудлигини унутмаслик керак. Ноанъанавийлик, инновация ёки интерфаоллик байроғини баланд кўтарувчилар ҳам ўқитишнинг минг (балки миллион) йиллик анъана ва тажрибалари, тўпланган улкан тажрибавий захирасини инкор этмасликлари лозим. Методик услубларнинг кўплиги ва айниқса, уларнинг бирга бўлиши ўқитувчиларнинг ижодий ташаббускорлиги ва педагогик маҳоратларини кўрсатади.

Ижодий ишловчи педагог янги услублар кашф этади, ҳаммага маълум услубларни ўзгартиради, янада яхшироқ таълим ва тарбиявий самарага эришади.

Кунлардан бир кун кўл бўйида оч қолган бир киши балиқ тутиб ўтирган донишмандга дуч келибди ва унга мурожаат қилибди: «Мен очман, менга ёрдам беринг!» Донишманд қуйидагича жавоб берибди: «Мен сенга балиқ беришим мумкин, сен тез тўясан ва бироз вақт

Ўтгач яна оч қоласан, мендан яна ёрдам сўрайсан. Мен сенга қармоқ беришим мумкин, лекин у қачондир синиб қолади, унда сен менга яна мурожаат қилишинга тўғри келади. Яхшиси, мен сенга қармоқ ясашни ўргатаман, бу узун ва қийин иш, лекин кейинчалик сенга менинг ёрдамим керак бўлмайди. Ўз йўлингни танла...»

Юқорида келтирилган ривоятдан келиб чиқадиган хулоса шуки, яхши ўқитувчи талабага «қармоқ ясашни» ўргатиши ва ақлли талаба эса уни ўрганиши лозим. Талабалар «қармоқ ясашни» қанчалик тез ва мустақкам ўрганиб олсалар, шунчалик бировларга муҳтож бўлмасдан, ўз «овларига» эга бўладилар. Мана шундай вазифаларни амалга оширишда янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар жуда қўл келмоқда. Шу фурсатдан фойдаланиб, биз устозлар ўз касбимизга содиқ қолган ҳолда, таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияларни татбиқ этиб, юқорида қайд этилган бурч ва масъулиятларни виждонан адо этишимиз лозим.

Япон педагоглари ўзларига ишониб топширилган 35–40 та ўқувчининг билими ва тарбияси учун жавобгар. Шу боис улар дарсдан бўш вақтларини ўқувчилар, уларнинг ота-оналари билан суҳбатларга, хонадонларга ташриф ишларига бағишлайдилар.

Мактабларнинг асосий вазифаси талабаларга шунчаки мавжуд билимларни ўргатиш ёки мавжуд тушунчаларни ёдлатиш эмас, балки уларда мустақил ўрганиш кўникмасини шакллантириш бўлиши керак. Мактабни битирган кишининг бошқалардан фарқи унинг истаган пайти ўзи истаган билим ва малакани қандай қилиб ўзлаштиришни, шу билан бирга, турли муаммо-

ларни ечиш учун қандай муқобил услуб ва воситаларни қўллаш мумкинлигини билишида бўлиши лозим. Қисқача айтганда, энг муҳими, мактабларнинг вазифаси фикрларни эмас, ҳар бир фан доирасида қандай фикрлашни ўргата олишдир.

VII. КЎРИНИШГА ЭМАС, МАЗМУНГА ЭЪТИБОР ҚАРАТИНГ

Жаҳонда неки тамаддунлар бўлган бўлса, буларнинг барчаси асосий эътиборни мазмун-моҳиятга қаратиш эвазига юзага келган. Шунчаки, юзакиликка урғу берган цивилизациялар тарих қаърига чўкиб кетган. Шу боис ҳаёт ўзанини бир томонга буриб юборган таълимотлар, назариялар, стратегиялар мазмунни бирламчи деб баҳолашган.

Гапни бундай бошлашимизга сабаб шуки, бугунги кундаги мамлакатимиз таълим тизимида мазмунга эмас, шаклга эътибор юқорироқ. Буни нималарда кўришимиз мумкинлиги ҳақида фикр юритамиз.

Ўзбекистон мактаблари ҳамда олий ўқув юртларида формага алоҳида эътибор қаратилади. Мактабларда форма талаб этилиши, бу тартиб-қоидага риоя этилиши қатъий назорат қилиниши мактабда ишлаган ёки фарзанди мактабда ўқийдиган ҳар бир ўзбекистонликка яхши таниш.

Охирги икки-уч йил ичида мамлакатда рўй бераётган ўзгаришлар, хусусан, ахборот соҳасининг эркинла-

шиши ва фаоллашиши юқорида тилга олинган соҳада ҳам маълум ўзгаришларни келтириб чиқаряпти.

Форманинг кераклиги ёки керак эмаслигининг ўзи ҳам баҳс мавзуларидан бирига айланган. Бу масала ижтимоий тармоқлардаги муҳокамаларда тез-тез кўтарилади. Айрим ота-оналар мактаб формасининг жорий этилишида «фуқаролардан қўшимча пул ундириш» воситасини кўришади ва бунга қаттиқ норозилик билдиришади.

Мактабларда кўплаб форма текширувлари ўтказилиши ота-оналарнинг ва айрим ижтимоий тармоқлар фаолларининг эътирозларига сабаб бўлади. Улар формага эътибор туфайли ўқиш сифатига эътибор камайиб кетаётганини таъкидлайдилар.

Турли мамлакатлардаги вазиятни ўрганиш натижасида маълум бўлдики, кўпгина ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда мактаб формаси ўқувчиларга қўйиладиган мажбурий талаблардан биридир. Хусусан, Британияда ҳамда унинг собиқ колонияларида (Австралия, АҚШ, Канада, Ҳиндистон ва ҳоказо) англосаксон услубидаги мактаб формалари урф бўлган.

Масаланинг яна бир қизиқ жиҳати — бизда мактаб формаси баҳс-мунозаралар келтириб чиқараётган бир пайтда юқорида тилга олинган мамлакатларда мактаб формаси фахр-ифтихор туйғуси билан боғланади.

Британия ҳамда унинг колонияларида, боринги, яна кўплаб бошқа ривожланган мамлакатларда ўрта таълим анъанаси шаклланиб қолган экан. Ўз вақтида бу мамлакатларда мактабда ўқиш жуда қийин бўлган. Бундан ташқари, ўз тарихига, анъаналарига эга нуфуз-

ли мактаблар ҳам бўлиб, уларнинг ўқувчисига айланиш, уларнинг формасини кийиш болаларга алоҳида фахр туйғусини бағишлаган. Шу боис мактаб формасига нисбатан ҳурмат шаклланган.

Масаланинг шу жиҳати ҳам диққатга сазовор. Кўпгина Ғарб давлатларида мактаб формаси мажбурий бўлиши билан бир қаторда, ҳар бир мактаб бу формани ўзи белгилаш ҳуқуқига эга. Балки бу тажриба Ўзбекистонда жорий этилса, формага бўлган муносабатнинг яхшиланишига ва қизиқишнинг ортишига сабаб бўлади деб ўйлаймиз. Қолаверса, одамларнинг асабини бузадиган доимий текширувларга ҳожат қолмасди — ҳар бир мактаб буни ўзи назорат қилар, ўқувчиларни мажбурлаш эмас, қизиқтириш йўли билан иш олиб борарди.

Мактаблар ҳам, университетлар ҳам форма тартибқоидаларида муайян ўрталиқни топишга уринади: бир томондан, калта юбка ва очиқ-сочиқ кийиниш тақиқланса, бошқа томондан, ортиқ даражада ўраниш ва диний либосларга рухсат берилмайди. Бу ҳолат, айниқса, диний мавзуда ёзадиган блогерлар, фаоллар, шунингдек, дин арконларига қатъий амал қиладиган фуқароларнинг норозилигига сабаб бўляпти.

Салбий жиҳат шундан иборатки, оммавий баҳсларда айтилаётган фикрлар доим ҳам инобатга олинмаяпти. Яъни сўнгги сўз барибир давлатнинг тегишли идораларида қоляпти, улар эса доим ҳам аҳолининг талаб ва эҳтиёжларини инобатга олмаяпти.

Ачинарли жиҳати, мактаб масъуллари қўлларига линейка олиб, ўқувчи қизларнинг этагининг узунлигини ўлчаб юришади. Таълим сифатига эътибор бериш

ўрнига ўқувчиларнинг ташқи кўриниши билан шуғулланиш уларнинг асосий миссияси гўё.

Мутахассислар фикрича, жамиятда ижтимоий тенгсизликлар мавжуд ва уни кийимда бирлаштириш орқали йўқ қилиш мумкин эмас. Оилаларнинг турли хил бойлиги мактаб формасисиз ҳам чиройли гаджетларда, ижтимоий тармоқларда жойланган саёҳат ва маданий ҳордиқ чиқариш кабилар акс этган фотосуратларда намоён бўлади. Болаларни формага мослагандан инсоний фазилатлар каби муҳимроқ нарсаларни ўргатиш яхшидир. Мактаб формасини қўллаш муаммони ҳал қилмайди. Ёшлар учун ташқи кўриниш, айниқса, муҳимдир — улар корпоратив муҳитни эмас, балки эркинлик ва ўз-ўзини ифода этишни хоҳлашади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, дунё тажрибасида мактаб формаларининг ўқувчи учун қулайлиги, ўзини эркин ҳис этиши бирламчи қилиб олинган. Масалан, илғор таълим тажрибасига эга Германия ва Швейцарияда мактаб ўқувчилари спорт кийими кўринишидаги форма кийишади.

Шунингдек, Европа ва Америкада ўқувчиларнинг ўз диний талаблари асосидаги кийимларини кийиб боришларига рухсат берилган. Яъни муслима қизлар ҳижобда мактабга ёки бошқа олий таълим даргоҳига боришлари мумкин. Бу уларнинг таълим олишларига ҳеч қандай зарар келтирмайди. Бизда эса ҳижобда ёки оддий рўмол ўраб борган ўқувчи қизларни мактабга киритишмайди, киритишса ҳам бошқа ўқувчилар олдида изза қилишади, ота-онаси чақиртирилиб «тушунтириш ишлари» олиб борилади. Жаҳон тажрибаси эса

бунинг мутлақо тескариси асосида ривожланиб кетяпти. Улар, албатта, шаклга эмас, мазмунга эътибор беришади.

Мактаб таълимининг сифати ва қулайлиги давлатнинг ривожланиш истиқболларини акс эттириб, юқори малакали кадрлар тайёрлаш учун замин яратади. Таълим учун маблағларни тежаш мумкин эмас деган фикрни илгари сурган мамлакатлар бугунги кунда энг тараққий этганлар сафида турибди.

Форма масаласи муаммонинг бир тарафи. Ўзбек таълимидаги яна бир муаммо шуки, бугунги кунда мамлакатимизда президент таълим муассасалари ташкил этилди. Уларни тамомлаган ўқувчилар дунёнинг кўзга кўринган олий таълим муассасаларига ўқишга киришмоқда. Лекин қолган, давлат мактабларида ўқийдиган ўқувчилар-чи? Ахир Президент мактабларини тугатаётган ўқувчилар Ўзбекистондаги жами ўқувчиларнинг беш фоизини ҳам ташкил этишмайди-ку?! Президент мактабларини битирганларнинг нуфузли университетларга кираётганини айтиб мақтанишга ҳаққимиз бормикан? Ахир бошқа ўқувчилар бошқа сайёрадан келишмаган-ку.

Бу ҳам мазмунга эмас, кўринишга эътибор беришнинг бир шакли аслида. Мамлакатдаги таълим тизимининг ривожланганлиги Президент мактаблари ёки хусусий мактабларнинг даражаси билан ўлчанмайди. Аслида таълим тизими шундай адолатли, шаффоф, талаб даражасида йўлга қўйилиши керакки, оддий давлат мактабини битираётган ўқувчилар ҳам дунёнинг исталган мамлакатидаги донғи кетган универси-

тетга ўқишга кира олсинлар. Мавжуд ҳолат эса жуда ҳам ачинарли.

Давлат мактабидаги аксарият ўқитувчилар дарс вақтининг эртароқ тугашини, ўзи бориб репетиторлик ёки бошқа ишини қилишни ўйлашади. Ўқувчиларнинг ҳам аксари мактабни тезроқ битириш ва хорижга қора ишчи бўлиб кетиш хаёлида юради. Уларнинг миясида бошқа фикр йўқ. Бундан кейин таълимда қандай силжиш бўлсин? Таълимнинг тепадаги масъуллари эса ҳисобот бериш, ундан берилари қандай қилиб бўлса ҳам соққа қилиш билан банд. Натижангни кўрсат деса, яхши ўқийдиган бир неча ўқувчини етаклаб югуришди. Қолган ўқувчиларнинг тақдири ҳеч кимга қизиқ эмас. Афсуски, кўп ҳолларда бунга ота-оналар ҳам бе-парво.

Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, ўтган икки йилда пандемия сабаб мактаблар ва бошқа таълим муассасалари учун онлайн таълим ташкил этилди. Минг афсус ва надоматлар бўлсинки, онлайн дарслар кўплаб ўқитувчиларнинг нечоғлик «саводли» эканини кўрсатиб берди ва ўзи аранг ўқиш-ёзишни ўрганаётган минглаб ўқувчиларнинг янада саводсизлашишига «ҳисса қўшди».

Ҳозирги ахборот асрида деярли мунтазам равишда ижтимоий тармоқларда мактаблардаги таълим муаммолари ҳақида хабарлар ёки материалларни учратиш мумкин. Муаммолар орасида шунчалик ғалати масалалар борки, болангизни мактабга юборишни ҳам ис-тамайсиз баъзан. Лекин таълимга алоқадор бирор кишига микрофон тутилса, таълим соҳасида кўплаб ис-

лоҳотлар бўлаётганини оғзи кўпириб гапириб кетади. Бу ҳам бир юзакилик. Ўша одам таълимнинг чуқур ботқоққа ботиб кетаётганини ич-ичидан ҳис этади, лекин сиртида бошқача гапиради.

Таълимдаги муаммолар давлатнинг барқарор ривожланишига тўсқинлик қилади. Буни ҳар бир киши ёдида тутиши керак. Сиз миллионлаб долларни банка ғамлаб қўйган бўлсангиз ҳам, мамлакат таълимида сифат бўлмаса, бир кун келиб бир чақага ҳам зор бўлишингиз мумкин. Чунки бу бир занжирки, бевосита ҳаммага таъсир этади. Жамият ривожланишининг қоида-си шундай.

Яна бир муаммо шуки, ота-оналар ўқитувчиларга нисбатан беписанд муносабатда бўлишади. Барча қийинчиликларда ўқитувчиларнинг ўзини айблашади, нотўғри бўлса ҳам болаларини ҳимоя қилишга ҳаракат қилишади. Буни кўрган эркатой бола — ўқувчи қандай йўл тутаяди? Албатта, ўқитувчининг берган вазифасини бажармайди. Бундай ҳолатда ота-оналар ҳам бо-сиқлик билан йўл тутишлари шарт. Чунки, ўқитувчи таълим бераркан, ўқувчига ҳеч қандай адоват билан ёндашмайди. У ўз ишини, бурчини бажаради. Азалда халқимизда боласини устозга олиб бориб топшираётган ота-оналар «Гўшти сизники, суяги бизники» деб бежиз айтишмаган. Ота-она боласининг олдида тушиб ўқитувчини ҳақоратлайди, баъзида уради, лекин кейин «Болам яхши ўқимаяпти» деб яна ўқитувчини айбдор қилади. Айтиш мумкинки, ота-оналарнинг бундай йўл тутишлари ҳам юзакилик. Ота-оналар бу борада ҳам жиддий ўйлаб кўришлари лозим. Чунки эркатой

болалари бир кун келиб ҳаётда ўз йўлини тополмаса, аламларини ичга ютиб, дардларини кимга айтишни билмай юришади. Шунинг учун бунинг олдини аввалдан олишлари керак.

Таълим муассасаларига тарбиячи-педагоглари ишга олишда ҳам юзакилик талайгина. Таълимда сон, миқдор, албатта, том маънодаги сифатга айланиши шарт, йўқса барча қилинаётган ишлар, саъй-ҳаракатлар бесамар кетади. Таълим, ундаги сифат ва самардорлик ҳар томонлама ва тўлиқ равишда тарбиячига, муаллимга, унинг педагогик салоҳияти ва маҳорати, тажрибасига боғлиқ.

Олиб бориладиган машғулотнинг, дарснинг техник воситалари, турли педагогик усуллар тарбиячи, муаллимнинг жонли ва таъсирли мулоқоти, маҳорати, малакаси ва тажрибаси олдида иккинчи даражали воситалардир. Тарбиячилар, муаллимлар эса турлича билим, дунёқараш, фазилатлар ва ҳар хил феъл-атворга эга турфа хил инсонлардир. Улар олий таълим муассасаларида гуруҳ-гуруҳ, курс-курс ҳолида таълим-тарбия олаётган бўлсалар-да, ҳеч қачон конвейердан чиқадиган бир хил андазадаги товарлардек ёки катта-кичик пайкалларга экиладиган қишлоқ хўжалик экинлари маҳсулотлари каби тайёрланмайди ёки етиштирилмайди. Шунинг учун тарбиячи, муаллимларни ишга танлашда, ишга қабул қилишда уларнинг индивидуал фазилатлари ва ўқув-педагогик жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилиши керак.

Бўлимга хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, агар давлатимиз жаҳон майдонида ўз ўрнига эга мамлакат

бўлишини истасак, бунинг учун ҳар бир киши, амалдорлардан тортиб оддий ишчигача бирдек ўзини масъул ҳис этиши ва таълим ривожига шаклан эмас, мазмунан ҳисса қўшиши керак. Бўлмаса, ҳолимиз хароб бўлади.

VIII. ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЎТИЛАДИГАН КЕРАКСИЗ ФАНЛАР

Жамият ҳаёти ривожлангани сари таълимга бўлган эҳтиёж ҳам ўзгара боради. Бунда баъзи фанларга бўлган талаб сусаяди ва аксинча, янги фанларга бўлган талаб кучаяди. Масалан, бундан 15 йил аввал мактабда информатика дарсларида компьютернинг фақатгина расмини кўриш мумкин эди. Эндиликда эса мактаб ёшидаги болалар нафақат компьютердан фойдаланишни билишади, балки интернетдан ҳам фойдаланишмоқда. Баъзилари интернет орқали пул ҳам ишлаб топишмоқда. Лекин Ўзбекистон мактабларида 30 йилдан бери мактабдаги фанлар деярли ўзгаришсиз қолмоқда. Аслида эса замонга мослашадиган илк жой мактаб ва ундаги фанлар бўлиши керак. Шунда мамлакат ривожлана боради.

Шу ўринда айтиш керакки, ўқувчилар мактабда ўтилаётган 15–20 талаб фандан, нари борса 4–5 тасига қизиқишади. Қолган дарслар эса улар учун зерикарли машғулотга айланиб қолади. Натижада ўзини қизиқтирмаган дарсни кўп болалар ўзи ҳам тингламайди,

тинглайдиганларга ҳам, ўқитувчига ҳам халал беради. Баъзи ўқувчилар 11-синфда ҳам қайси касбни танлашни билолмай иккиланишади. Шунинг учун ўқувчиларни эрта ёшдан ўзи қизиққан ва иқтидори етадиган мутахассисликларга йўналтириш лозим. Шунда ўқитувчиларга ҳам фанига қизиқувчи ўқувчилар билан ишлаш осон бўлади.

Мактабларида ўрганиладиган фанларнинг кўплиги ва мавзулар бир-бирини такрорлаши ҳам ўқувчиларга оғирлик қилмоқда. Шу боис ўқув фанларини оптималлаштириш масаласи долзарб. Зеро, мукамал ўқув дастурлари ва уларга асосланган дарсликларсиз сифат ва самарадорликка эришиб бўлмайди.

Дарс сифатини оширишнинг бир қанча омиллари бор. Хусусан, ўқитувчининг билим ва маҳорати, мактабнинг моддий-техник ҳолати, дарсликлар, ўқув фанларининг мукамаллиги катта аҳамият касб этади. Ўқувчининг таълим олишга сарф этаётган вақти жуда қимматли, қолаверса, мактабда ҳар бир ўтилаётган дарс соати учун давлат бюджетидан маблағ сарфланади. Дарслар самарали бўлмаса, бу маблағларнинг ҳавога созурилиши билан баробар. Амалдаги мактаб дарсликлари ва ўқув дастурининг номукамаллиги кўп бор таъкидланади. Айрим дарсликлардаги мавзулар бир-бирини такрорлайди, муҳим мавзуларга кам вақт ажратилган. Бу муаммонинг энг мақбул ечими оптималлаштиришдир. Фанларни оптималлаштиришда, масалан, дунё динлари тарихи фанини тарих фани таркибига киритиш, ватан туйғуси, миллий истиқлол ғояси каби фанларни умумлаштириш самара беради.

Дарслар қанчалик ҳаётӣ, амалий шаклда олиб борилса, ўқувчиларнинг билим олишга қизиқиши шунчалик ортиб, фаоллашадилар.

Ҳозирги ўқувчиларни ҳайратга солиш осонмас. Шунинг учун ҳар бир фанни ҳаётга боғлаб ўқитиш лозим. Мактабда фанларни ўқитишда боланинг ёши ва индивидуал хусусиятлари эътиборга олинмайди. Агар ўтиладиган мавзу қуруқ маъруза шаклида, тасвирий воситаларсиз бўлса, ўқувчи унинг ўз ҳаётида қандай аҳамиятга эга эканини тасаввур қила олмаса, ўзлаштиришга қийналади. Дарс унга зерикарли туюлади. Натижада фанга нисбатан иштиёқи сусаяди. Бола бирор мавзунини тушунмаса, унда бўшлиқ пайдо бўлади. Табиийки, кейинги мавзулар қанчалик содда ёки моҳирлик билан ўтилса ҳам, тушунарсиз бўлиб қолади. Теранроқ кузатиб, хулоса қиладиган бўлсак, бугун аксарият мактабларда юқори синфда ўтиладиган аниқ ва табиий фанлардан дарслар шу замида кечади. Оқибатда дарслар самарасиз, ажратилмаётган маблағлар фойдасиз, ўқувчилар вақти эса бекор ўтмоқда.

Халқаро педагогик тадқиқотларга кўра, дарсда ўқувчилар ўқитувчининг нутқидаги, ҳаракатидаги камчиликларни кузатади. Масалан, кўп гапирадиган сўзларини санаб ўтиради. Демак, бу ўқувчига фандан, ўтиладиган мавзудан кўра қизиқ. Бизнинг мактабларда ҳам бу каби ҳолатлар жуда кўп учрайди.

Ёшларни толиқтирмай, вақтини бекор сарфламай мактабдаги дарслар сифатига эътибор берилса, фанлар сони камайтирилса, репетиторга эҳтиёж сезилмайди. Бунинг учун синфда ўқувчилар 25 нафардан

ошмаслиги, фанлар кесимини қайтадан кўриб чиқиб, дарсларни ҳаётий кўникмалар билан боғлаб ташкил этиш керак. Амалий машғулот қизиқарли бўлади, қизиқарли дарс эса ўқувчини руҳан ва жисмонан толиқтирмайди. Аксинча, озиқлантиради.

Масалан, Япония мактаб таълим тизими ҳам ихтисослашув борасида катта тажрибага эга. Уларда бошланғич синфдан сўнг ўқувчилар олий таълим муассасасида таълим олишни истовчилар ва ўрта маълумот билан қолиб, касб-ҳунар эгалловчилар гуруҳларига бўлинган. Эҳтимол, ихтисослашувда бунга ҳам катта аҳамият қаратиш керакдир. Ахир жамиятга фақат олий маълумотли мутахассислар эмас, ҳунар эгалари, уста ва ҳунармандлар, ишлаб чиқариш соҳаси мутахассислари ҳам зарур. Бизда олий маълумотли дипломга эгалик мақоми юқори ҳисобланади. Муваффақиятларга фақат олий маълумотлилиқ мақомини берувчи диплом билан эмас, касбий профессионаллик ортидан эришилишини ёшларга уқтира олиш керак. У ўқитувчи бўлсин ёки шифокор, чилангарми ёки дуррадгор, ўз ишининг устаси бўлса, ана шу касб инсон умрининг беазага айланади. Шунинг учун мактабда ноқ ҳунар ўрганишга киришган ўқувчини руҳлантириб, назарий ва амалий билиминини оширишига имконият яратиш керак. Бу эса мактабда касбий таълимга катта эътибор қаратилишинини тақозо этади. Биз коллеж таълимидан воз кечдик. Энди ўқувчи катта ҳаётга мактаб таълиминини тугатиб, тўғридан тўғри қадам қўяди. 11-синфни тамомлаб, олий ўқув юртига кириш имтиҳонларида қатнашади ёки ўзи танлаган касб-ҳу-

нар бўйича иш бошлайди. Бунда мактабда олинган билим катта роль ўйнайди. Аммо мавжуд ҳолатда умумтаълим мактабларида берилган билимнинг ўзи билан олий таълим имтиҳонларидан ўтиш мушкул. Касб-хунарга йўналтирувчи ўқув-ишлаб чиқариш мажмуаларидаги машғулотлар ҳам номигагина ташкил этиляпти.

Бу борада немис таълим тизимидан ҳам ўрناк олса бўлади. Уларда болага тўлақонли эркинлик берилади. Мактабдаги ҳар бир билим ҳаёт билан боғлиқ ҳолда сингдирилади. Улар бошланғич синфда математика, ўқиш каби мураккаб фанларни қисман ўтиб, атрофимиздаги олам фанига кўп соат ажратишади. Аммо бу фан биздаги атрофимиздаги олам фанидан анча фарқ қилади, кенг доирани қамраб олади. Бу фан бўйича одобнома — муомала маданияти, оилавий, қўшничилик, дўстлик, табиатга, ҳайвонларга муносабат, кўчакўйда, меҳмондорчиликда ўзини тутиш одоби, табиат ҳодисалари, кундалик турмушда фойдаланиладиган техника воситаларини ишлатиш хавфсизлиги каби билимлар берилади. Шунингдек, ушбу дарслар жараёнида ўқувчида ўқиш, ҳисоблаш кўникмаси шакллантириб борилади. Чунки дарслар шунчаки ўқитувчининг нутқини тинглаш, китобдаги матнни дафтарга кўчириб ёзиш билангина кечмайди. Бола дарсда ўз ижодкорлигини тўлиқ намойиш этади. Расм чизади, қўшиқ айтади, шакллар ясайди. Шунингдек, мустақил фикр, шахсий ғоя учун ўқувчи ҳамиша устоз томонидан рағбатлантирилади (баҳоланмайди). Ғоя ва ижодкорлик Германия таълимининг асосий тамойили ҳисобланади.

Немис ўқувчилари, ўқитувчилари техника воситаларини жуда яхши билишади. Ҳар бир дарс техник воситалар ёрдамида ташкил қилинади. Бола дарс жараёнида планшет ёки ноутбукдан бемалол фойдаланади. Ҳатто калькуляторда ҳам эркин ишлайди. Ўқувчиларга ёдлатиш эмас, фикрлаш ва таҳлил қилишга катта эътибор берилади. Ушбу жараённи кузатиш чоғида мен ўзимизнинг таълим тизимимиздаги бир қатор камчиликларни топгандек бўлдим. Биз ўқувчидан жуда кўп миқдордаги қонун-қоидаларни ёдлашни, ҳеч қаерга қарамай айтиб беришни, дафтарларни тўлдириб конспект ёзишни талаб этамиз-у, бунинг қанчалик фойдали эканини ўйлаб кўрмаймиз. Айтайлик, зоология фанидан ҳужайранинг расмини чизиб келиш топширилади, ўқувчи уни ўзи чизади ёки яхшироқ чизадиган бирор кишига чиздиради, аммо ҳужайра ҳақида тўлиқ тушунчага эга эмас. Китобдаги ўша мавзунини мустақил ўқиб чиқиш, қўшимча манбаларни топиб ўқиб, дарсда янги маълумотларни гапириб беришга уринмайди. Биз умумтаълим мактаб ўқув дастурларидаги фанларни оптималлаштиришда ана шу масалаларга эътибор қаратишимиз лозим. Одобнома, атрофимиздаги олам, йўл ҳаракати қоидалари фанларини бирлаштириб, кучли ва таъсирчан бир концепцияга келтириш керакки, бу дарсда ўқувчи барча ҳаётий кўникмаларни эгалласин. Шу билан бирга, таълим тизимини эркинлаштириш ҳам зарур.

Юқори синф ўқув дастуридаги фанларни оптималлаштиришда катта ислоҳот керак. Мактаб таълим дастурида бугунги замон учун эскирган, кераксиз мав-

зулардан ҳамон воз кечилмаган. Бундай мавзуларни дастурдан чиқариб ташлаб, ҳозирги кунимизда зарур бўладиган мавзуларни киритиш, фанни амалий жиҳатдан асослаб ўтиб бериш керак. Масалан, бугунги ёшлар учун информатика ва ахборот технологиялари фани жуда ҳам зарур. Аммо ушбу фан 8-синфларда ҳафтасига 1 соат, 9- ва 10-синфда 2 соат, 11-синфда 1 соатдан ўтиляпти. Бугун ҳар бир соҳа маҳоратли дастурловчи мутахассисга катта эҳтиёж сезяпти.

Математика фани эса 10-синфда ҳафтасига 4 соатдан, қолган барча синфларда 5 соатдан ўтиляпти. Аммо бу миқдорга яраша натижага эришилмаяпти. Амалий бўлмаган математиканинг ҳафтасига 4–5 соатдан ўтилиши мутлақо нотўғри. Шундай ўқувчилар борки, мактабни битиргунга қадар ҳар сафар алгебра дарсига кирганда, доскага ўқитувчи ёзиб, тунтираётган формулаларни ўрганиш, масалаларни ечиш ҳаётимизнинг қайси жабҳасида ўзига асқатиши мумкинлигини ўйлаб, жавоб тополмайди. Ва ҳар кунги дарсларни ана шундай мавҳумлик билан ўтказиб юборади. Шундай экан, математика соатларини қисқартириб, бунинг ўрнига информатика ва ахборот технологиялари фанидан дарс соатларини кўпайтириш мақсадга мувофиқ. Математика ўқув дастурини ҳам янгилаш керак.

Тараққиёт энг аввало таълим тизимининг яхши йўлга қўйилганига боғлиқ. Шу сабаб бугунги замонга мос, зарур фанларни қўшиш, эскирган, маънавий ва илмий жиҳатдан фойдасиз фанлардан воз кечиш давр талаби бўлиб турибди.

80-йиллардан бошлаб Буюк Британияда ҳам АҚШ-даги сингари ўрганилиши мажбурий бўлган фанлар доираси кенгайтирилди. Инглиз тили ва адабиёти, математика ва табиий фанлар ўқув сеткасининг ядросини ташкил этадиган бўлди. Қолган предметларни танлаб олиш ўқувчилар ва ота-оналар ихтиёрига қолдирилган.

Германия тўлиқсиз ўрта мактабларида асосий предметлар билан бир қаторда танлаб олинмаган, кимё, физика, чет тиллари киритилган ўқув дастурлари ҳам амалга оширилади. Бу ўқув дастури тобора тўлиқсиз ўрта мактаб доирасидан чиқиб, ўрта мактаблар ва гимназияларни ҳам қамраб олмоқда.

Японияда ўқув дастурлари жиддий мураккаблаштирилган, асосий фанлар мажмуи анча кенг, бир қатор янги махсус ва факультатив курслар киритилган. Масалан, умумий таълим мактабларининг янги мусиқа таълими ўқув дастурига миллий ва жаҳон мумтоз муסיқасини ўрганиш ҳам киритилган.

Шуни таъкидлаш лозимки, иқтисодий ривожланган давлатларда 60–80 йилларда табиий илмий таълим дастури таркибига физика, кимё, биология, баъзи ҳолларда геология, минералогия, физиология, экология элементлари киритилиб, у АҚШ ва Францияда 4 йил, Буюк Британияда 6 йил, Германияда 2 йил ўқитилади. Ўқув предметларини интеграциялаш жараёнида янги-янги курслар пайдо бўла бошлади. Францияда 70–80 йилларда тўлиқсиз ўрта мактаблар ўқув дастуридаги табиий-илмий ва гуманитар фанлар туркумига экспериментал, иқтисодий гуманитар курслар киритилган.

Ҳозирги даврда ривожланган мамлакатлар ўқув дастурига интеграциялаштирилган курсларни киритиш тўла амалга оширилди — Франция мактабларида уларга 6–10 фоиз, Буюк Британия мактабларида 15 фоиз ўқув соатлари ажратилди.

Япон мактаблари электрон ҳисоблаш машиналари ва бошқа ўқув техника воситалари билан тўла таъминланганлигига қарамай, мутахассисларнинг фикрича, асосий эътибор ўқитувчи фаолияти ва дарсликка қаратилмоғи керак. Уларнинг фикрича, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги жонли мулоқот ўрнини ҳар қанча такомиллашган машина ҳам боса олмайди.

Турли таълимий кўникмаларни болалар онгига сингдириш япон мактабларига хос фазилатдир. Масалан, 2-синф ўқувчиси кўпчилик олдида нутқ сўзлаш қобилиятига эга бўлиши, 6-синф ўқувчиси камида 2 та чолғу асбобида куй чала билиши, бошланғич синф ўқувчиси сувда бемалол суза олиши керак.

Университетга катта ўрта мактабни ёки 12 йиллик оддий мактабни тугатган ўқувчилар қабул қилинади. Университетларга қабул икки босқичга бўлинади: 1-босқичи турар жойда ўтказилади, бунинг учун ўқувчилар япон, эски япон тили, математика, физика, кимё, жамиятшунослик, тарих бўйича тест синовларидан ўтадилар. Бу синовлардан ўтганлар университетларга йўлланма оладилар ва яна синовдан ўтадилар. Хусусий университетларга эса тўғридан тўғри тест топширилади. Бир қатор хусусий университетлар ўзининг узлуксиз шохобчасига эга (боғчадан бошлаб ҳамма босқичларни қамраб олади). Университетдан талабаларни

ҳайдаб юбориш мумкин эмас. Лекин ўқиш муддатини чўзиш мумкин (4 йиллик ўқиш 5–6 йилгача чўзилиб кетиши мумкин). Олий маълумотли мутахассислар сони жиҳатидан Япония жаҳонда иккинчи ўринда туради. 1000 та кишига 190 та олий маълумотли мутахассис тўғри келади. Бу кўрсаткич АҚШда ҳар 1000 кишига 294, Буюк Британияда 138, Францияда 115 нафардир.

Япония таълимнинг асосий мақсади ва мазмуни аҳолини замонавий техник ҳамда технологик жараёнлар билан жиҳозланган ҳозирги замон саноатида самарали ишлашга мослаштиришдир. Мамлакатда мактабга муҳим ижтимоий вазифани бажарувчи, жамиятнинг олға силжишини таъминловчи даргоҳ деб қаралади ва халқ томонидан эъзозланади.

Бизнинг таълим тизимимизга ҳам япон таълим тизимидаги кўплаб амалиётларни олиш мумкин. Бу албатта ўз натижасини беради.

ЮНЕСКО қабул қилган халқаро таълим классификацияси стандартида таълим соҳасининг барча босқичларига оид меъёрлар аслида қандай бўлиши, қай тарзда бўлса юқори натижаларга эришиш мумкинлиги аниқ белгилаб берилган. Бизнинг таълим тизимимизда бу меъёрлар кўзда тутилмаган. Ҳолбуки, жаҳон тажрибасига кўра, миллий таълим стандартлари ўз ижтимоий, иқтисодий ва маданий хусусиятларига эга бўлган давлатлар тажрибасига эмас, балки халқаро таълим классификацияси стандартига асосланиши зарур. Шунда жаҳон стандартлари талабларига жавоб бера оладиган юқори малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш имкони ошади.

Халқаро стандартга асосан ҳар бир таълим даражаси учун таълим дастурлари ва уларга мос равишда маляка талаблари ишлаб чиқилиши таълим сифатининг ошишига асос бўлади. Таълим тизимини даражаларга ажратиш эса унинг узлуксизлиги ва кетма-кетлигини таъминлайди. Бу тушунча ва тамойиллар халқаро таълим классификациясининг асосий вазифаларидан биридир.

Бизда 1997 йили қабул қилинган таълим классификаторидан фойдаланиб 300 дан ортиқ бакалаврият таълим йўналиши ва 600 дан ортиқ магистратура мутахассислиги бўйича кадрлар тайёрланади (қанча муддатда? Бир йилдами?). Бизнингча, бундай тор профилли мутахассисларни тайёрлаш тез ўзгарувчан меҳнат бозори талабларига жавоб бермайди. Қолаверса, бу иқтисодий жиҳатдан давлат учун манфаатли эмас. Олий ўқув юртини битирган тор профилли кадрлар ўз йўналиши бўйича иш топишлари қийин. Чунки меҳнат бозорида кенг профилли мутахассисларга талаб доимо юқори. Ваҳоланки, жаҳон амалиётида 2013 йилда ишлаб чиқилган таълим соҳаси ва мутахассисликлар классификациясининг янги халқаро стандарти ишлатилмоқда. Унга кўра, 80 га яқин ихтисослашган соҳа доирасида кенг профилли мутахассис кадрлар тайёрлаш кўзда тутилган. Шу муносабат билан янги халқаро стандарт асосида унга мослашган миллий таълим соҳаси ва мутахассисликлар классификациясини жорий этиш ҳозир кадрлар тайёрланаётган 1000 га яқин тор ихтисосликдан қай бирини танлаш кераклигини аниқлаб беради.

Бугунги 11 йиллик умумий ўрта таълим мактабларидаги уч босқичли таълимда (1–4, 5–9 ва 10–11 синфлар) ўзига яраша замон талабларига мос меъёрлар зарур. Айни пайтда 1–9 синфлар учун битта таълим стандарти ишлаб чиқилган. Ҳар бир ўқув босқичига алоҳида таълим дастурлари ва аниқ малакавий талабларни халқаро стандарт даражасида расмийлаштириш керак. Шунга қараб, масалан, ҳар бир босқичда ўқув жараёни, мазмуни, ўқитиладиган фанлар сони, мақсади, вазифалари, қайси босқич ва синфда қандай билим бериш кераклигини аниқлаш мумкин.

Дунё тажрибасига кўра, 10-11 синфларда ўтиладиган ҳамма фанлар бўйича таянч ва ихтисослаштирилган икки турдаги стандартлашган дастурлар яратиш бугунги кун талабидир. Чунки бу мактабларда ихтисослашган синфлар ташкил қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Дунёда 9 йиллик таянч ўрта мактаб таълими мажбурий бўлиб, ўқишни давом эттиришга мойиллиги сустроқ, лекин ҳунар ёки техникага қизиқиши юқори ёшларнинг касб танлашига тўсқинлик қилинмайди. Ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда касб-ҳунар ўрганишига шароит яратиб берилади. Баъзи ёшлар 10–11 синфда ўқишни давом эттириб, мактабдан ташқари вақтда касб-ҳунар мактабларининг ишлаб чиқариш корхоналари ёки ташкилотларда жойлашган ўқув базаларида дуал тизим асосида касб-ҳунар ўрганишади. Қолган ўқувчилар умумий ўрта таълим мактабларининг ихтисослашган синфларини битириб, техникум ва университетларда ўқишни давом эттиришади. Би-

тирувчи ёшларнинг яна бир қисми — олий ўқув юртларига ўқишга кира олмаган ёки ўқишни давом эттиришни истамаганлар касб-ҳунар билим юртларида ўзлари қизиққан касбни эгаллаб, тўғри меҳнат бозорига чиқишади. Ҳаёти давомида касбий кўникмасини такомиллаштириши, ишдан ажралмаган ҳолда меҳнат бозори талабига қараб қўшимча касбларни эгаллаши мумкин.

Дуал тизим ҳақида тўхталар эканмиз, унинг ўзига хос талаблари мавжуд эканини қайд этиб ўтмоқчимиз.

Биринчидан, 10–11 синфда ўқиш мактабда ўтилади, ҳунар эса касб-ҳунар таълими муассасасининг ўқув базасида, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда, тўғридан-тўғри иш жойида ўрганилади.

Иккинчидан, битирувчига умумий ўрта таълим мактабини тугатгани ҳақида алоҳида аттестат, касб-ҳунар муассасасини тамомлаб касб эгаллагани тўғрисида алоҳида гувоҳнома берилиши шарт. Бу талабларни бажармаслик таълим сифатига салбий таъсир қилади, малакали ишчи кадрлар тайёрлаш ҳолатининг ёмонлашувига олиб келади.

Европа давлатларининг кўп йиллик тажрибасига кўра, касб-ҳунар таълими муассасаларига 9- ёки 11-синф битирувчи ўқувчилари, биздагидан фарқли ўлароқ, тўғридан тўғри, танловсиз қабул қилинади. Бундан ташқари, касб-ҳунар ўрганиш бепул.

Назаримизда, мамлакатимизда ҳам таълим тизимини айна шу кўринишлар асосида ривожлантирсак, биринчидан, таълим билан ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро интеграция таъминланади. Иккинчидан, мамлакатимизда камбағалликни қисқартириш, ҳу-

дудларда янги иш ўринларини ташкил этишга эришилади.

Мамлакатимиз умумтаълим тизимини ривожлантириш ҳақида сўз юритар эканмиз, мактаб ўқитувчиси тайёрлаш билан боғлиқ бир қанча долзарб масалалар мавжудлигини ҳам қайд этиш лозим. Жумладан, 2001 йилда қабул қилинган ва 2015 йилда қайта кўриб чиқилган давлат таълим стандартининг олий таълим йўналишлари, мутахассисликлари классификаторида тайёрланаётган ихтисосликлар даражаси ва номлари халқаро стандартларга мос келмайди. Масалан, ушбу классификаторга кўра, олий таълим муассасаси битирувчиларига биологиядан дарс бериш методикаси ёки математикадан дарс бериш методикаси ва бошқалар бўйича бакалавр даражаси берилмоқда. Ваҳоланки, халқаро стандартларга кўра, мактабгача таълим ўқитувчиси, бошланғич таълим ўқитувчиси, ўрта мактаб биология фани ўқитувчиси, ўрта мактаб математика ўқитувчиси мутахассислиги бўйича олий маълумотли диплом берилиши кўзда тутилган. Демак, педагог кадрларни тайёрлаш ва уларга диплом бериш борасида ҳам бажарилиши керак бўлган ишлар бор.

Таълим соҳасидаги бугунги камчиликларнинг бартараф этилиши, халқаро меъёр ва қоидаларнинг тезроқ қабул қилиниши ҳамда жаҳон стандартларига асосланган миллий таълим классификацияси стандарти ва миллий касблар классификацияси стандарти яратилиши янги Ўзбекистоннинг халқаро таълим ҳамжамиятига интеграциялашувига ва малакали кадрлар тайёрлаш сифатини оширишга олиб келади.

Бир муҳим маълумотга эътиборингизни қаратишингизни истардик. Баъзи мамлакатларда шундай ажабтовур фанлар ўтиладики, бу фанларнинг бугунги кун боласига нечоғлик фойдали эканлигини ўйлаб қоласан киши. Бизнинг мактабларда эса 30 йилдан бери бир хил фанлар ўтилади. Буларни замонга мослашни кимлардир ўйлаб ҳам кўрмаса керак. Агар уларга фойда келтирадиган бўлса балки ўйлаб қолишар. «Откат-поткат» дегандек.

Хуллас, мавзумизга қайтамыз. Японияда «Табиатдан завқланиш» фани ўқитилади. Бу дарсда япон ўқувчилари боққа сайрга чиқиб табиат гўзаллигидан баҳра олишади. Табиат мўъжизалари билан танишишади.

Исроилда «Киберхавфсизлик» дарси ўтилади. Яхудийлар болаларини гўдаклигидаёқ ҳушёрликка ўргатишади. «Киберуруш назарияси ва амалиёти» дарсида юқори синфлар компьютер вирусларига қарши курашишни ўрганишади. Ўқитувчиларни эса Исроил разведка хизмати тайёргарликдан ўтказишади. Кўплаб мамлакатлар болалари интернетда бемаънилиқ қилиб вақт ўтказиётганларида яхудий болалар шундай жиддий нарсаларни ўрганишади.

АҚШда «Илмий кашфиётлар» дарси ўтказилади. Дарсда ўқувчиларга нимадир ихтиро қилиб келиш уй вазифаси сифатида тайинланади. Ўқувчилар ўз ихтироларини синфда намойиш этишади, лойиҳанинг долзарблиги ва фойдалилиги муҳокама қилинади. Шунга асосан ўқувчига тегишли баҳо қўйилади. АҚШнинг илм-фан ва технологияларда илғорлиги бежиз эмас.

Бошқирдистонда «Асаларичилик» дарси ўтилади. Дарсда асалари парвариши, асал йиғиб олиш ва саралаш ўқитилади. Бошқирдистонда асалари қутилари сақлайдиган юзлаб мактабларни учратиш мумкин. Бошқирдлар истеъмолга чиқарган асал дунёда энг сифатли асал саналади.

1–2–3–4 синфларга одобнома, 5–6 синфларга ватан туйғуси, 7–8–9 синфларга миллий истиқлол ғояси, 10–11 синфларга маънавият асослари деган фанлар ўқитилади. Унутмаслик керакки, ўқувчиларнинг вақтини бу каби эртакнамо фанларга сарфламасдан, ҳаётда ўз ўрнини топишга кўмак берадиган фанлар ўқитилиши кўпроқ фойда беради. Бундан кейин ватанпарварлик туйғусини ёки маънавият тушунчасини алоҳида фан сифатида ўқитиб, ўқитириш жуда мушкул иш. Ваҳоланки, инсон илмли, ўз йўлини топган бўлса, у ҳам ватанпарвар, ҳам маънавиятли бўлади.

IX. ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ҚАНДАЙ БЎЛИШИ КЕРАК?

Тараққиёт ҳар қандай босқичига етиб келмасин, уни юзага келтирадиган асосий омил таълимдан бошқа нарса эмас. Дунё тарихига назар солсак, таълимга эътибор бериб ривожлантирганларгина катта марраларга эришганини кўрамыз. Бугунги кундаги ўзбек таълим тизими ҳолатини кузатиб, одамнинг юраги ачишиб кетади: мактабда фақат ёдлатишга жиддий

эътибор берилади, шу сабаб олий таълимни битирганларнинг аксарияти ўқишни тугатиб иш тополмагач хорижга ишга кетади ёки бошқа иш билан шуғулланади. Университетга «бир йўли»ни қилиб кириб олган, мактабда эса фақат футбол ўйнаган. Қўлига ручка ва қоғоз бериб исм-фамилияни ёз десангиз, битта сўзда икки-та хато қилади...

Эҳ, гапираверса кишининг қон босими кўтарилиб, келажакдан умиди сўнади. Мазкур бўлимимизда замонавий мактаб таълимининг қандай бўлиши кераклиги, бу борадаги таълими ривожланган мамлакатлар тажрибаси ҳақида фикрлар билдираемиз. Унутмаслик керакки, ҳар қандай буюк келажакка йўл мактабдан бошланади. Мактаб таълимини ривожлантирмасдан мамлакатни ривожлантириб бўлмайди.

Таълим ҳар доим замон билан ҳамнафас юриши лозим. Шу сабаб бугунги мактабларда ва бошқа таълим даргоҳларида асосий эътибор ахборот коммуникация технологияларига қаратилиши зарур. Бу дарслар шунчаки китобдаги маъруза ўқитувчилар томонидан айтиб берилиши орқали эмас, ўқувчини компьютер қаршисига ўтирғизиш орқали ўтилиши керак. 1-синфдан 11-синфгача ўзлаштириш даражалари ҳисобга олинган ҳолда АКТ дарслари ўтилиши зарур. Чунки бугунги кун бевосита шу технологиялар билан боғлиқ бўлиб қолди. Дунёнинг таълими ривожланган мамлакатлари шу йўлдан боришмоқда.

Болага мактабда пул билан муомала қилиш бўйича сабоқлар ташкил этиш керак. Масалан, АҚШда худди шундай фан мавжуд. Пул билан муомала қилишни ўр-

ганган бола, ҳаётда дуч келиши мумкин бўлган кўплаб иқтисодий муаммоларни ўзи ҳал қилишни ўрганади ва ҳал қилади.

Ўқувчига ҳар бир масалага креатив, яъни ижодий ёндашишни мактабда ўргатиш лозим. Бу кўникма шакллантирилгач, боланинг дуёнқараши ва интилишларида кўплаб ижобий жиҳатлар намоён бўлади. Кўплаб таълими ривожланган мамлакатларда таълимнинг асосий параметри сифатида креативлик туради.

Мантиқий фикрлаш кўникмаси. Бу кўникма шунчалик катта аҳамиятга эгаки, буни ҳатто боғча ёшидан бошлаш керак. Чунки бола ҳар бир масалага мантиқан ёндашишни ўрганса, улғайгач унча-мунча муаммоларни бир зумдаёқ ҳал эта оладиган бўлади. Таълими ривожланган мамлакатларда ҳам ушбу фан жуда жиддий эътибор билан ўқитилади. Тарихимизга назар солсак, биз улуғ боболаримиз деб доим мақтанадиган Фобий, Мирзо Улуғбек, Ибн Сино, Берунийлар ҳам мантиқни жуда яхши ўрганишган. Бугунги кундаги мактаб битирувчиларига бирор мантиқий савол бериб кўрингчи, кейин бу фаннинг нечоғлик зарур эканлигини ўзингиз тушуниб оласиз. Улар кўпинча ҳатто мантиқ нима эканлигини билишмайди.

Ҳамма нарсага қўшилиб кетаверган одам — бу ўз фикри, дунёқараши, билимига эга бўлмаган одамдир. Билими, дунёқараши бор одам бирор фикрга қўшилишдан олдин ўша масаланинг моҳиятини танқидий таҳлил қилиб чиқади. Ундан кейин эса қўшилиш ё қўшилмасликни ҳал қилади. Таълими ҳамма жойда намуна қилиб кўрсатилган мамлакатлар таълимида

танқидий фикрлаш қобилиятини шакллантириш дарслари ҳам мавжуд. Танқидий фикрлаш орқали бола ўз қарашларини бойитади, катта натижаларга эришади. Шу сабаб бу йўналишни ҳам мактабларда ўргатиш лозим. Одамларга ва ҳодисаларга нисбатан танқидий фикрлаш қобилияти болани ҳар томонлама билимли бўлишга ундайди. Чунки танқидий қараш учун билим бўлиши талаб этилади.

Иқтисодий ривожланган мамлакатларда таълимни табақалаштириш долзарб масалага айланган. Ўқувчиларни табақалаштириб ўқитиш хорижий мамлакатларда асосан бошланғич таълим курсидан кейин амалга оширилади. Масалан, француз педагоглари таълим жараёнида синф ўқувчиларини уч табақага ажратиб ўқитишни афзал кўрадилар. Булар қуйидагилар:

1. Гомогенлар — математика ва гуманитар йўналишда иш олиб борса бўладиган ўқувчилар.
2. Ярим гомоген — табиий туркумдаги фанларни ўзлаштира олишга мойил ўқувчилар.
3. Гегерон — барча предметларни ҳар хил савияда ўзлаштирадиган ўқувчилар ва ҳоказо.

Табақалаштириш жараёнининг янги муҳим йўналиши тўлдирувчи таълимни ривожлантириш бўлмоқда. Тўлдирувчи мактаблар пайдо бўлишининг сабаби, АҚШ ва Ғарбий Европада ўзлаштириши паст ўқувчиларнинг кўпайиб бораётгани, функционал саводсизлик авж олаётганидир. Тўлдирувчи таълим мактабгача тарбия муассасаларида, мактаб ва лицейларда амалга оширилмоқда.

Германия мактабларида синфда ўқувчилар сонини қисқартириш усули йўлга қўйилган. Бундай ўқувчиларнинг ҳар бирига индивидуал топшириқлар тарқатилади. Топшириқларни ўқувчи мустақил бажаради, лозим бўлганда ўқитувчидан консультация олади.

Шу ўринда қайд этиб ўтиш керакки, бугунги ўзбек таълими олдида мактаб ўқув дастурларини ихтисослаштириш, фанларнинг ўзаро алоқасини мустаҳкамлаш, такомиллаштириш ҳамда мактабни меҳнат, инсоний фаолият билан яқинлаштириш, касбга йўналтириш ишларини қайта ташкил этиш масаласи ҳам кўндаланг турибди. Бу масалалар албатта тез кўриб чиқилиши лозим.

Финляндия бир неча йиллар давомида қатор халқаро рейтингларда мунтазам равишда нуфузли ўринларни эгаллаб келяпти. Бу натижага таълим тизимида киритилган сармоя ва билимга асосланган иқтисодий яратиш ҳисобига эришди. Ушбу мамлакат бугунги кунда умумий саводхонлик, табиий ва математика фанлари ўқитилиши бўйича дунёда энг илғорлардан.

Финляндияда айни пайтда асосий эътибор таълим сифатига қаратилган. Таълим жараёни доимо мамлакат ишлаб чиқариш сектори эҳтиёжлари билан чамбарчас боғлиқ кечади. Яъни Финляндия таълим жараёнларига ёндашувни ўзгартириш ва ўқувчиларни имтиҳонга эмас, ҳаётга тайёрлаш эвазига ушбу кўрсаткичларга эришди. Фин ўқувчилари халқаро тадқиқотлардаги барча йўналишларда саводхонлик ва таълим тенглиги кўрсаткичлари бўйича энг олдинги ўринларда. Мазкур тадқиқотларда ўқувчиларнинг маълумотларни эслаб

қолиш қобилияти эмас, балки эгаллаган билимларини реал ҳаётий вазиятда қўллай олиш, мантиқий ва ижодий фикрлаш қобилияти баҳоланади. Айни шу нуқтаи назардан ҳам таълим соҳасида ўқувчиларни ёдлашга эмас, фикрлашга ўргатадиган ўқитиш методикасини жорий этишда Финляндия тажрибасини ўрганиш ва татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга. Бунинг асосий омилли, аввало, ўқувчи ва талабаларда ҳаёт давомида керак бўладиган амалий кўникмаларни шакллантиришга қаратилган таълим стандартлари ва ўқув дастурларининг жорий этилгани, талаблар ҳамма учун баробарлиги ҳамда педагоглар тайёрлашнинг аъло даражадаги тизими мавжудлигида. Финляндия таълим тизими негизи «Ҳар қандай ўқувчи юқори натижага эришиши мумкин, ҳар қандай мактаб у қаерда жойлашганидан қатъи назар сифатли таълим бериши керак» деган тамойилга асосланади. Таълим жараёнида асосий эътибор иқтидорли ўқувчиларга эмас, балки ўзлаштиришда орқада қолаётган ўқувчиларга қаратилади. Чунки финларнинг қарашларига кўра, аълочи, иқтидорли ўқувчи ҳаётда ўз ўрнини топиши қийин эмас. Аммо ўзлаштириши қийин ўқувчиларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш зарур.

Тадқиқотчилар финлар эришган муваффақият омилларини уч гуруҳга ажратишади: ўқитувчилар салоҳияти, таълим соҳасидаги давлат сиёсати ва фин маданияти.

Биринчи омил, яъни ўқитувчиларнинг салоҳияти ушбу тизимнинг энг муҳим омилли ҳисобланиб, аввало, ўқув дастурига боғлиқ. Ўрта мактабнинг энг яхши би-

тирувчилари бўлажак ўқитувчилар сифатида танлаб олинади. Улар учун алоҳида мактаб белгиланади ва бўлғуси педагоглар дарс вақтларининг 10–15 фоизини ушбу мактабларда ўтказишади. Талаба-ўқитувчилар мактабларда барча керакли ўқув материаллари билан таъминланишади, уларга алоҳида хона ажратилади. Бу билан улар ҳам дарс жараёнини кузатишади, ҳам мактаб фаолиятида бевосита иштирок этишади, муайян тажриба ва кўникма ҳосил қилишади.

Ўқитувчиларнинг мослашувчанлиги ва мустақиллиги таълим сифатини таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Агар улар малака оширишни хоҳлашса, маъмурият ҳар доим қўллаб-қувватлайди. Ўқитувчи малака ошириш курсида олган билим ва кўникмаларини бошқа ҳамкасблари билан баҳам кўриши тавсия этилади.

Иккинчи омил, яъни таълим соҳасидаги давлат сиёсати изчил ва узоқ муддатли стратегия, билимга асосланган бўлиб, жамиятга содиқлик, таълимда тенг имкониятлар ва маҳаллий ҳокимиятнинг таълим соҳасидаги ваколатларининг кенглиги билан изоҳланади. 1970 йилдан буён муваффақиятли амал қилиб келаётган мазкур омиллар натижасида кучли таълим тизими яратилди.

Таълим сиёсати билан боғлиқ яна бир муҳим жиҳат — бу таълим муассасалари билан марказий ҳамда маҳаллий бошқарувнинг мувозанати. Маҳаллий ҳокимият органлари, мактаб ва ўқитувчилар мустақил равишда қарор чиқариш ёки қабул қилиш ваколатига эга. Бу, ўз навбатида, уларга ўқув жараёнини самарали ташкил этишда ҳам катта имконият беради, ҳам масъулият юклайди.

Учинчи омил, яъни фин маданияти жамиятда таълим муассасалари ва ўқитувчиларга бўлган юксак ишонч, ўқитувчининг мавқеи ва обрўси юқори экани билан боғлиқ.

Бундан ташқари, фин жамиятида китобхонлик маданияти жуда юқори. Бу, ўз навбатида, ўқувчиларнинг муваффақиятга эришишига бевосита таъсир кўрсатади. Кутубхоналар кўп ва доимо гавжум.

Мактабларда ўқув жараёнида ахборот-коммуникация технологиялари, жумладан, компьютер ва планшетлардан кенг фойдаланиш йўлга қўйилган.

Финляндияда ота-оналарнинг ўқитувчиларга ишончи юқори. Ўқитувчи ҳурматли шахс саналади. Улар салоҳиятининг юқорилиги фин таълим тизими муваффақиятининг асосий омили ҳисобланади. Мактаб маъмурияти ва ота-оналар ўқитувчиларнинг ўз вазифасига сидқидилдан ва масъулият билан ёндашишига ишонадилар. Ихтиёрийлик — ўқувчиларнинг дарсда иштирок этиш-этмаслиги ўзларининг ихтиёрида эканлигини англатади. Ўқитувчи агар ўқувчини қизиқтира олмаса, ўқувчи синфни тарк этиши ёки ўзи ёқтирган бошқа бирон машғулот билан шуғулланиши мумкин. Мустақиллик — ўқувчиларга билим ва кўникмаларни ўзлаштиришда имкон қадар эркинлик беришдан иборат. Олган билимларини ҳаётга татбиқ этиш кўникмаси амалий машғулотлар ёрдамида шакллантирилади. Ўқувчининг ҳар қандай фикри инobatга олинади ва қўллаб-қувватланади. Ўқувчига фақат ёдлаш ёхуд ўзимиз билган билим ва тажрибани ўргатиш билан чеклансак, у биз юрган йўлдан юриши ёки биз билган

нарсанигина билиши мумкин. Биз агар ўқувчига мустақил фикрлашни ўргатсак, у ҳам узоққа боради, ҳам жамиятда ўз ўрнини топади.

Ўқитувчиларни тайёрлаш ва малакасини оширишга «Таълим тизими сифати ўқитувчи сифатидан юқори бўла олмайди» тамойили асосида ёндашилади. Олий таълимнинг энг яхши битирувчилари ўқитувчиликка жалб қилинади.

Финляндия таълим тизими бу даражага етгунича 40 йилдан зиёд вақт мобайнида соҳада катта ислохотлар амалга оширилган ҳамда ҳануз кенг қамровли ва узоқ муддатли таълим ислохотини олиб бормоқда. Финляндиянинг муваффақияти изчил ва узоқ муддатли таълим ислохоти билан чамбарчас боғлиқ.

Финляндия таълим тизимининг 7 та асосий тамойили мавжуд.

1. Тенглик. Финляндиядаги барча мактаблар ўқувчиларга бир хил шароит ва бир хил таълим тизимини тақдим этади.

2. Бепул таълим. Финляндияда умумий ўрта таълим бепул. Бунинг ичига барча ўқув жиҳозлари, тушлик, экскурсия, мактаб автобуслари ва китоблар киради. Ота-оналардан пул йиғиш тақиқланган.

3. Индивидуаллик. Дарсларни ўзлаштириши қийин бўлган ўқувчилар билан ўқитувчилар ёки яхши ўзлаштирган ўқувчилар алоҳида шуғулланишади. Финляндияда ўқувчилар қўшимча дарсларга қолдирилмайди.

4. Амалийлик. Ўқувчиларни имтиҳонга эмас, балки ҳаётга тайёрлаш. Дарсларда ўқувчилар, масалан,

виза картадан қандай фойдаланиш, шартномалар тузиш, сайтлар яратиш, тикиш, овқат пишириш, маркетинг ва сотув ишлари каби амалий ишлар билан шуғулланадилар.

5. Ишонч ва ўқитувчилар салоҳияти. Барча мактаблардаги ўқитувчилар магистратура даражасига эга бўлишлари шарт. Ўқувчиларга уй вазифаси деярли берилмайди, ота-оналар фарзандлари билан уйда шуғулланишмайди ва ўқитувчилар ўқувчиларни ҳаётга тайёрлашларига тўлиқ ишонишади.

6. Ихтиёрийлик. Дарс жараёнида қай даражада иштирок этиш ўқувчилар ихтиёрида. Ўқитувчилар ўқувчиларни дарсга қизиқтира олмасалар ўқувчилар синфни тарк этиши ёки ўзлари ёқтирган бошқа бирор машғулот билан шуғулланишлари мумкин.

7. Мустақиллик. Фин таълим тизимида ўқитувчилар ўқувчиларни имкон қадар билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга йўналтиришади. Билимларни ҳаётда қандай татбиқ этиш кўникмалари амалий машғулотлар ёрдамида шакллантирилади. Ўқувчиларнинг ҳар қандай фикрлари инобатга олинади ва қўллаб-қувватланади.

Финляндия таълимнинг муҳим хусусиятларидан яна бири шундаки, у барча даражаларда, яъни мактабгача таълимдан олий таълимга қадар тўлиқ бепул таълим олишни таъминлайди. Шунингдек, барча ўқув материаллари, дарсликлар, соғлиқни сақлаш хизматлари ва мактабга қатнаш транспорт хизматлари ҳам бепул амалга оширилади ҳамда бошланғич ва ўрта таълимда барча ўқувчиларга мактабларда бепул тушлик берилади.

Финляндияда ўн йиллик мажбурий таълим давомида миллий имтиҳон йўқ. Барча мактабларда бир хил таълим берилади, ўқувчилар муваффақиятига қараб турли мактабларга бирлаштирилмайди ва деярли барча ўқувчилар уйлари яқинидаги мактабга боришади.

Финляндия таълим тизими ва жамияти ўқитувчиларнинг малакасига таянади. Финляндия таълимни баҳолаш маркази баҳолашни бутун мамлакат бўйлаб олиб боради. Баҳолашларнинг асосий мақсади таълим соҳасидаги манфаатдор томонларни тегишли фикр-мулоҳазалар билан таъминлашдир ва улар ўқитувчиларга текширув ташрифларини ўз ичига олмайди.

Шунингдек, таълимда тенг шароитлар, узоқ муддатли таълим сиёсати, ишонч маданияти ва мустақил таълим олиш одатига урғу бериш бу муваффақиятнинг бошқа сабаблари ҳисобланади. Ўқитувчилар ва ўқувчилар ўртасидаги юқори даражадаги ҳамкорлик таълим тизимининг узлуксиз ишлашига ёрдам беради.

Финляндия таълим сиёсатининг тўртта муҳим жиҳатига эътибор қаратиш лозим. Уларга изчил ва узоқ муддатли сиёсат, билимга асосланган жамиятга содиқлик, таълим тенглиги ва маҳаллий ҳокимиятнинг таълим соҳасидаги ваколатларини кенгайтиришлар киряди. Мазкур тўртта жиҳат 1970-йиллардан бери муваффақиятли таълим ислоҳоти асосларини ташкил этди, натижада кучли таълим тизими яратилди.

Таълим сиёсати билан боғлиқ яна бир жиҳат — бу таълим муассасаларига нисбатан марказий ва маҳаллий бошқарувнинг балансидир. Қарор қабул қилиш жараёнида маҳаллий ҳокимият органлари, мактаблар

ва ўқитувчилар мустақилликка эга, бу эса, ўз навбатида, уларга ўқув жараёнларини самарали ташкил этиш учун катта масъулият юклайди.

Учинчи омиллар гуруҳи сифатида фин маданияти билан боғлиқ омиллар қайд этилган. Буларнинг биринчиси — ишонч маданияти, яъни таълим муассасаларига ва хусусан, ўқитувчиларга бўлган юксак ишонч. Иккинчиси — Финляндия жамиятида ва халқ маданиятида ўқитувчилик энг обрўли ва юқори баҳоланадиган касблардан бири ҳисобланади.

Мақтаб маъмурияти ва ота-оналар ўқитувчиларнинг ўз вазифасига катта масъулият билан ёндашишларига қаттиқ ишонадилар. Шунингдек, Финляндия таълим тизимида барчанинг тенглик тамойили жуда қадрланади, алоҳида эҳтиёжлари бўлган ўқувчилар учун қўшимча куч ва маблағ сарфланади.

Финляндияда таълим ислохотларининг муваффақиятида фин халқининг ўзаро тенглик ва ҳамкорлик қадрияти, шунингдек, таълим тизими ва бошқа ижтимоий хизматлар ўртасида жамиятда ижтимоий адолатни таъминлаш бўйича юқори даражадаги ҳамкорликнинг мавжудлиги ва уларнинг ягона уйғунликда фаолият кўрсатиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ўқитувчиларнинг юқори салоҳиятга эгалиги фин таълим муассасаларининг муваффақиятга эришишидаги навбатдаги энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Синф раҳбарлари ҳам, фан ўқитувчилари ҳам ўзлари ўқитадиган фан мазмунини жуда яхши билишади ва ўқувчиларнинг синфларда фаол бўлишлари учун турли хил ўқитиш методикаларидан фойдала-

нишади. Шунингдек, улар билимларни тушунтириш учун кўплаб кундалик ҳаётий мисоллардан фойдаланишади.

Финландияда нуфузли ёки оддий мактаб тушунчаси йўқ. Ҳамма мактаб давлатга тегишли бўлиб, улар бир хил молияланади ва бир хил асбоб-ускуна ва имкониятларга эга. Кичик синфларда болаларга уй вазифаси берилмайди, улар имтиҳон топширишмайди ва уларга баҳо қўйилмайди. Фин мактабларида болалар жуда кўп иншо ёзишади: мустақил ишлаш болага ҳар бир масала ҳақида ўз фикрига эга бўлишни ва фикрини бадий тилда изоҳлашни ўргатади. Бир ўқувчини бошқа ўқувчи билан қиёслаш тақиқланган. Ногирон ва қобилиятли болалар бир синфда ўқишади. Фин мактаблари шиори шундай: «Биз болани ё ҳаётга тайёрлаймиз, ё имтиҳонга. Биз биринчисини танладик». Шунинг учун ҳам фин мактабларида фақат бир марта — ўқувчи 16 ёшга тўлганда имтиҳон топширилади.

Фин мактабларида энг асосийси — ўқувчини мустақил ҳаётга тайёрлаш деб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам уларга мустақил билим олишни ўргатишади. Болалар ёдлаб олинган формулалар ўрнига справочник, калькулятор ва интернетдан фойдаланишни ўрганишади.

Шунингдек, ривожланган мамлакатларда педагогик тадқиқотларни амалга оширадиган кўп сонли илмий муассасалар ишлаб турибди. Германияда уларнинг сони 2000 дан ортиқ. Франция, АҚШ, Япония таълим-тарбия назарияси муаммолари билан юзлаб давлат ва хусусий ташкилотлар, университетлар, пе-

дагогик тадқиқот марказлари шуғулланмоқда. Уларнинг фаолиятини эса халқаро таълим марказлари, масалан, АҚШда халқаро таълим институти мувофиқлаштириб бормоқда. Кўпчилигининг фаолияти ўқув дастурини такомиллаштириш ва қайта қуришга қаратилган. Бу каби тадқиқот даргоҳлари бизда ҳам очилиш ва улар таълимни қандай ривожлантириш ҳақида бош қотиришлари зарур.

Замонавий таълимга хос хусусиятлардан бири шуки, ўқувчи ўзига керакли, ўзи қизиққан фанларни танлайди. Албатта, қизиқишлари учун шароит яратилган ўқувчи яхши натижаларга эришади. 80-йиллардан бошлаб Буюк Британияда ҳам АҚШдаги сингари ўрганилиши мажбурий бўлган фанлар доираси кенгайтирилган. Инглиз тили ва адабиёти, математика ва табиий фанлар ўқув сеткасининг ядросини ташкил этадиган бўлди. Қолган предметларни танлаб олиш ўқувчилар ва ота-оналар ихтиёридадир.

Германия тўлиқсиз ўрта мактабларида асосий предметлар билан бир қаторда танлаб олинадиган химия, физика, чет тиллари киритилган ўқув дастурлари ҳам амалга оширилаётир. Бу ўқув дастури тобора тўлиқсиз ўрта мактаб доирасидан чиқиб, ўрта мактаблар ва гимназияларни ҳам қамраб олмоқда (94-бетда айнан шу матн бор).

Франция бошланғич мактабларида таълим мазмуни она тили ва адабиёти ҳамда математикадан иборат асосий, тарих, география, аҳолишунослик, табиий фанлар, меҳнат таълими, жисмоний ва эстетик тарбия каби ёрдамчи предметларга бўлинади.

Японияда ўқув дастурлари жиддий мураккаблаштирилган, асосий фанлар мажмуи анча кенг, бир қатор янги махсус ва факультатив курслар киритилган. Масалан, умумий таълим мактабларининг янги мусиқа таълими ўқув дастурига миллий ва жаҳон мумтоз мусиқасини ўрганиш ҳам киритилган.

Шуни таъкидлаш лозимки, иқтисодий ривожланган давлатларда 80-йилларда табиий илмий таълим дастури таркибига физика, химия, биология, баъзи ҳолларда астрономия, геология, минералогия, физиология, экология элементлари киритилиб, у АҚШ ва Францияда 4 йил, Буюк Британияда 6 йил, Германияда 2 йил ўқитилади. Ўқув предметларини интеграциялаш жараёнида янги-янги курслар пайдо бўла бошладди (94-бетда айнан шу матн бор).

Ривожланган давлатларда таълимнинг мамлакат ички сиёсатига фаол таъсир этадиган ижтимоий жараён эканлиги эътироф этилади. Шу туфайли ҳам кўплаб мамлакатларда таълимга ажратилаётган маблағ миқдори йилдан-йилга ошиб бормоқда.

Давлат мактаб тизимининг мустақиллиги ва мослашувчанлигини оширишга, шунингдек, таълим сиёсатини мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш даражасини оширишга йўналтириш, ёшларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни яратиши лозим. Шунда давлат илмий-техник ривожланиш соҳасида жаҳонда етакчи мамлакатлардан бирига айланади. Таълим тизимининг тараққий этишида давлат томонидан олиб бориладиган ислохотларнинг ўрни беқиёс.

Халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий кадриятлар асосида, замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида кадрлар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш мамлакат тараққиётининг муҳим шартидир.

Ҳар қандай давлатнинг келажагини унинг мактабларига қараб билиш мумкин. Бу масканда мамлакатнинг истиқболини ҳал қилувчи янги авлод камолга етади. Замонавий мактаб шарт-шароитлар ва таълим сифати бўйича минимал талабларга жавоб бериши керак. Мактабларда етарли ўқув хоналари, техника ва жиҳозлар бўлиши лозим. Ўқитувчилар ҳам билимли бўлишлари, мактабда яратилган шароитлардан тўлиқ фойдаланган ҳолда болаларга пухта билим беришлари керак. Замонавий мактабда дарсдан ташқари тўғараклар ташкил этилиши ва болалар муваффақиятларга эришишлари учун керакли билимлар берилиши зарур. Чунки мактаб таълими сифатини янада ошириш иқтисодий тараққиёт ва қудрат, хавфсизлик ҳамда улкан илмий кашфиётлар омилидир.

Янги технологик тараққиёт шароитида муваффақиятли жамият аъзоларини етиштириб бериш, ёш авлодни касб-ҳунарга йўналтириш ҳамда ўрта таълимнинг кўп вариантли учинчи босқичини жорий этиш, таълим-тарбия беришда энг илғор педагогик воситаларни қўллаш, таълимда ташаббускорлик ва ижодкорликка кенг йўл очиш, унинг энг мақбул тизимларини яратиш каби чет эл тажрибаларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Х. ЭНДИ ЁШЛАРНИ ЎҚИШГА ҚИЗИҚТИРИШ МУМКИНМИ?!

Жамиятимизда боласининг ўқишга қизиқмаслигидан нолийдиганларга кўп бора дуч келамиз. Улар болаларига барча шароитлар муҳайё қилиб берилган бўлса-да, китобга ҳатто қарамасликлари, аммо бошқа нарсаларга, масалан, ўйинлар, техникаларга қизиқишларини айтишади. Ўйлаб қаралса, боланинг қизиқишига қараб уни йўналтириш керакдек туюлади. Бироқ болани ўқишга қизиқтириш ҳам мумкин. Бу бўлимимизда шу ҳақида фикрлар билдирамиз.

Биринчи навбатда шуни таъкидлаш лозимки, болангиз ўқимаётган ёки ўқишга қизиқмаётган бўлса, айбни боладан эмас, ўзингиздан ахтаринг. Халқимизда, инчунун, бутун инсониятда бир нақл бор: «Қуш уясида кўрганини қилади». Демак, сизнинг ўзингиз ўқишга қизиқсангиз, ҳар куни бўлмаса-да, ҳафтада бир марта китоб ўқисангиз, фарзандингиз ҳам ўқишга қизиқади. Чунки бола ота-онаси қилаётган ишни қилишга ҳаракат қилади.

Болани ўқишга қизиқтиришда нима учун мукофотлар билан рағбатлантириш иш бермайди, унинг ўрнига қандай йўл тутиш керак? Бу ҳақида тавсиялар бериб ўтамыз.

Ички ва ташқи мотивация. Ички мотивация ҳақида камдан-кам бош қотирамиз. Бизнинг самимий хоҳиш-истакларимиз, ҳолатимизни тушунтириш учун «истайман» деган биргина сўз етарли. Болалар ўзларига ёқа-

диган гуруҳнинг қўшиғини бажонидил тинглашади, ўз қўллари билан бирор нарса ясашади ёки саргузашт кинолар кўришади, чунки уларга шундай қилиш ёқади.

Ташқи мотивация ҳар хил бўлади — чўнтак пуллари-дан тортиб, то мактабдаги баҳоларгача. Буни бир гап билан изоҳлаш мумкин: «Мана бундай қилсанг, буни қўлга киритасан».

Психологлар «Мукофот билан жазолаш» ҳақида фикр билдириб, нафақат ота-оналарни, балки ўқитувчиларни ҳам турли имтиёзларни қўллашдан огоҳлантирадилар. Баъзи ота-оналар фарзанди яхши ўқиши учун ҳайвонот боғига олиб боришни ваъда қилишади, бошқалари қимматбаҳо буюмларни харид қилишади ва ҳатто пул ҳам беришади. Муаммо шундаки, бу усул иш бермайди: ўқувчи шундай ўқишда давом этаверади, боз устига, ваъда қилинган нарсага эриша олмагани учун яқинларидан хафа ҳам бўлади.

Ўқитувчилар кўринишидан олижаноб усуллар билан иштиёқни оширишга ҳаракат қилишади: турли мақомлар (ойнинг энг яхши ўқувчиси) жорий қилишади, яхши ўқийдиганлар учун имтиёзлар яратишади. Кўпинча шундай бўлади: ойнинг энг яхши ўқувчиси асосан бир ўқувчи бўлади, имтиёзлар эса одатда таркиби ўзгармайдиган ўқувчилар доирасига берилади. Қолган ўқувчилар эса ўзларини омадсиздек ҳис қилишади.

Ташқи мотивацияни ошириш нима учун иш бермайди? Биз «Мана бундай қилсанг, буни қўлга киритасан», деган пайтимизда бола дастлаб ваъдани иштиёқ билан қабул қилади. Шу билан бирга, унда ўзини ўзи ҳимоялаш инстинкти ҳам ишга тушади. Бола муаммони ҳал

қилишнинг ижодий усулини эмас, энг ишончли ва қисқа йўлини излай бошлайди.

У ўзига ўзи савол беради: «Таваккал қилиб, назорат ишини ўзим ёзишимга не ҳожат? Яхшиси, аълочилардан кўчириб оламан, шуниси ишончлироқ». Қарабсизки, мақсадлар ўзгариши рўй беради: билим олиш учун ўқиш эмас, мукофот олиш учун ўқиш.

Ташқи мотивация зўр ишлаши мумкин, фақат ичкиси билан бирга. У ўз-ўзидан олдинга ҳаракатланмайди, шунчаки «ишни уддалаш», тезроқ хоҳлаган нарсасига эришишга мажбур қилади.

Ўқишга бўлган қизиқишга нима таъсир қилиши мумкин? Мутахассислар мотивацияга таъсир кўрсатувчи уч омилни таъкидлайдилар:

1. Кичик ёшдаги болалар ўқишга тайёр ва улар бунинг учун ҳеч нарса талаб қилишмайди. Уларда ички мотивация кучли ривожланган бўлади: улар ўзларига қизиқ бўлгани учун ҳам ўқиб-ўрганишади.

2. Ички мотивацияни сақлаб қола олган болалар самарали ўқишади. Қолганларни эса уддалай олмайди деб ҳисоблашади, бироқ бундай эмас. Баъзи мактаб ўқувчилари фақат паст баҳо олишса-да, бошқа соҳаларда ўзларини ижобий намоён этишади. Масалан, севимли хонандасининг ўнлаб кўшиқларини ёддан билишади (математикада эса кўпайтириш жадвалини эслай олишмайди). Ёки фантастикани берилиб ўқишади (классикага эса қўл теккизишмайди). Уларга шу қизиқ. Ички мотивациянинг моҳияти ҳам шундадир.

3. Имтиёзлар ички мотивацияни йўққа чиқаради. Психологлар ота-оналар ҳамда ўқитувчилар қандай-

дир имтиёзга урғу беришганда болаларнинг қизиқиши дарҳол сўнишини аниқлашган.

Унда нимадан бошлаш керак?

Ўқишга мотивацияни қайтариш — узоқ жараён ва бунинг муваффақияти асосан ота-онага боғлиқ. Катталар энг аввало уч нарса ҳақида бош қотиришлари керак: мазмун, ҳамкорлик ва танлов эркинлиги.

1. Мазмун. Бола талабимизни бажармаганида биз унинг хатти-ҳаракатларига таъсир кўрсатиш усуллари қидирамиз. Яхшиси, талабингиз қанчалик тўғри экани ҳақида ўйлаб кўринг. Фарзандингиз физикадан фақат «4» ва «5» олмаса, бунинг ҳеч қандай кўрқинчли жойи йўқ. Болалар «шовқин қилмаслик» борасидаги талабимизни «қулоқсиз» эканликлари учун эмас, ўз ёшларининг психологик хусусиятлари сабабли рад этишади.

2. Ҳамкорлик. Афсуски, бола билан мулоқот қилиш контекстида бу сўз кўп ота-оналар учун нотаниш. Бироқ фарзандларингиз қанча катта бўлганлари сари, уларни шунча кўп ҳамкорликка жалб қилишингиз керак. Муҳокама қилиш, тушунтириш бериш, бирга режалар тузиш керак. Бола билан катта одамдек суҳбатлашишга ҳаракат қилиб кўринг. 15 ёшли боланинг космонавт бўлиш орзусига безътибор бўлиш керак эмас. Нима учун бунинг иложсиз эканини хотиржам ўтириб тушунтиринг. Эҳтимол, ўғлингиз сизнинг сўзларингиз орасидан ўсиш учун ички мотивация топа олар.

3. Танлов эркинлиги. Бола ўзини жараённинг бир бўлагидек ҳис қилиши керак, шунда у муаммо ечимини топишга масъулият билан ёндашади. Фарзандингиз

ўзини ёмон тута бошласа, ундан бунинг сабабларини сўранг. Сиз «Шундоқ ҳам гап нимадалигини биламан», дейишингиз мумкин, шундай бўлса-да, уриниб кўринг. Эҳтимол, унинг жавоби сизни ажаблантирар.

Ички мотивацияни излаш керак. Боланинг ички ҳолатини тўғрилаш осон эмас, шунга қарамай, бу йўналишдаги саъй-ҳаракатлар ўз мевасини бериши мумкин.

Фарзандингизни қабул қилишни ўрганинг. Масалан, қизингизнинг янги имижи сизга ёқмаслиги мумкин, лекин сиз уни қабул қилишингиз керак. Бошқача айтганда, гап эркалишти эмас, тушуниш ҳақида бормоқда.

Самимий суҳбатлашинг. Агар фарзандингиз билан қалбан етарлича яқин бўлсангиз, дастлаб у билан шунчаки суҳбатлашинг. Унинг нималарга қизиқиши ҳамда ўқишида қандай муаммолар юзага келаётгани ҳақида сўранг. Вазиятдан чиқиш йўлини бирга топинг.

Болага ҳаётдаги мақсади борасида бир тўхтамга келишига ёрдам беринг. Кўпинча ички мотивация бўлмайди, чунки бола бу формулалар, охири йўқ қоидалар ва теоремаларнинг нима учун кераклигини тушунмайди. Фарзандингиз мактабни тугатганидан кейин нима билан шуғулланишни исташи борасида бир тўхтамга келиши муҳим. Буни тушунишга ота-она билан узоқ суҳбатлар, профессионал йўналиш бўйича маслаҳатлар ва ўсмирлар учун китоблар ёрдам беради.

Ўқув жараёнини боланинг қизиқишлари устига қуринг. Ўқишда боланинг самимий қизиқишлари

(ички мотивацияси)ни мактабдаги дарслар билан бирлаштиришга ҳаракат қилиш керак. Бу жараён индивидуал ва ота-оналар томонидан катта эътибор талаб қилади. Масалан, инглиз тилини севимли фильмлар ёрдамида ўргатишингиз мумкин. Компьютер ўйинларини жуда яхши кўрувчи ўсмирни эса дастурлаш ва у билан боғлиқ билимлар қизиқтириши керак.

Боладан ички мотивацияни тортиб чиқариш — энг муҳим вазифалардан бири. Зукко, доно, фарзандининг ҳаётига самимий қизиқадиған ота-она учун эса бу муаммо эмас.

Ҳозирги даврда ахборот воситалари орқали жамоатчилик фикри-эътиборини китоб ўқишга жалб қилинмоқда. Айниқса, телевидение орқали мазмунли суҳбатлар ташкил этилмоқда. Аммо ҳозирги ёшларнинг қўлида уяли телефон бўлишини ҳисобга олиб, дарслик, ўқув қўлланма ва бадий адабиётларнинг асосий қисмларини иқтибос (реклама) шаклида интернетга жойлаштириш ва улар тўғрисида тез-тез СМС орқали ахборотлар бериб туришни йўлга қўйиб бориш лозим. Энг муҳими, ёшлар китоб магазинларига тез-тез кириб туришлари ва янги китоблар билан танишиб боришларини таъминлаш, уйда — оилаларда ўз мутахассисликлари ва қизиқишлари бўйича махсус кутубхоналар ташкил этиш, улуғ алломаларимиз Абу Али ибн Сино, Ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Аҳмад Фарғоний, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқаларнинг китобга бўлган муҳаббатларига боғлиқ кичик сюжетли видеофильмларни олиш ва СМСлар орқали тарқатиш лозим.

Масалан, Абу Али ибн Синонинг дастлаб Аристотелнинг «Метафизика» асарини тушуниши ўта қийин бўлган. Унинг ўзи: «Кейин илоҳиётга ўтиб, «Мобаъда ат-табаи» («Метафизика») китобини ўқидим. Бу китобни ёзган кишининг мақсади менга мавҳум эди. Ҳатто қирқ бор қайта ўқидим, уни ва унинг мақсадларини тушуна олмадим. Ундан умидимни узиб, бу тушуниб бўлмайдиган экан деган хулосага келган эдим», — деб ёзган экан. Аммо Ибн Синонинг китобсеварлиги, китобхонлиги китоб сотувчиларга кўпдан маълум бўлган ва ундаги заковатни пайқаган эдилар. Ибн Сино қачон китоб дўкони ёнидан ўтса, унинг соҳиби қўлига тушган янги асарлардан уни огоҳ қилиб турар, бошқа ўлкалардан келтирилган китобларни кўрсатар эди. Бу гал ҳам шундай бўлади. Дўкондор Ибн Синони кўриб, уни ҳузурига чақиради, қўлига бир китобни олиб, мақтаб кетади. Ибн Сино китобни варақлаб кўради-ю, ўзи кўп бора ўқиган, лекин тушуна олмаган мавзу ҳақида ёзилганини фаҳмлайди. Ибн Сино бу ҳақида қуйидагиларни ёзади: «Дастлаб унинг товарни ўтказишга уриниши малол келиб, китобни олишни рад қилдим. Шунда сотувчи менга: «Бу китобни олгин, бунинг нархи арзон — уч дирҳамга сотаман, эгаси бунинг пулига муҳтож», — деди. Китобни сотиб олдим. Қарасам, бу Абу Наср Форобийнинг «Метафизика» китоби мақсадлари ҳақида ёзган асари (шарҳи) экан. Уйга қайтдим-у, дарров уни ўқишга тушдим. «Метафизика» дилимда ёд бўлиб қолгани сабабли, ўша пайтдаёқ бу китобнинг мақсадлари менга очилаверди. Бундан жуда хурсанд бўлиб кетдим, ўша куннинг эртасигаёқ камбағалларга анча нарса садақа қилдим».

Психологияда шахснинг индивидуал хусусиятлари деганда бир шахсни иккинчи шахсдан фарқлайдиган хусусиятлар тушунилади. Индивидуал ёндашувнинг вазифаси — ривожланишнинг индивидуал усулларини аниқлаш, боланинг имкониятларини, ҳар бир шахснинг фаоллигини таъминлашдан иборат.

Таълимни модернизациялаштириш таълим жараёнида билим, кўникма, малакаларини шакллантириш билангина ҳал бўлиб қолмайди. Ўқувчи шахсининг мустақиллик, ташаббускорлик, жавобгарликни ҳис этиш, танқидий фикрлаш каби сифатлар билан боғлиқ функциялари таълимнинг шахсга йўналтирилган тизими воситасида амалга оширилади. Бунда ўқувчи таълим тизимига мослаштирилмай, аксинча, таълим тизими турли шахсга хос барча хусусиятларни (эркинликка интилувчанлик, мустақиллик, шахсий фикрларнинг мутлақ ўзига хос тизимга эга бўлиши, ўз-ўзини тасдиқлаш эҳтиёжининг мавжудлиги) ҳисобга олган ҳолда, ўқувчига унинг ўзига хослигини ривожлантириш имконини бериш, унинг ўз-ўзини ривожлантириши, намоён этиши учун шароит яратиш лозим. Зеро, ҳар қандай ўқувчи ўзига ва фақат ўзигагина хос такрорланмас табиати, характер хусусиятини фаоллаштириш ва намоён этишга интилади.

Таълимда ўқувчи шахсига фаолиятли ёндашув — бу тизимнинг концепциясини ташкил этади. Бунда шахс «субъект» категорияси эркинликка интилиш, яхлитлик, ўз-ўзини ривожлантириш, мустақил ўқиш, ўзлигини намоён этиш ва фаоллаштириш хусусиятлари асосида англашилади. Ўқув жараёни ҳамда унинг тар-

кибий қисмлари — мақсад, мазмун, метод, шакл, усул, воситалар ўқувчи учун шахсан аҳамиятга эга бўлган, унинг шахсий тажрибаси маҳсули сифатида татбиқ этилади.

Инсон онги ҳамиша субъектив моҳиятга эгадир. Ўқувчи муайян билимларга нисбатан бефарқ бўлиб қолмай, билимлар унинг учун шахсий мазмунга эга бўлсагина пухта ўзлаштирилади. Ўқитувчи бунга ўқувчида ўқув предметига нисбатан ижобий субъектив муносабатни таркиб топтириш натижасида эришади. Ўқувчининг руҳий хусусиятларини ўрганиш ўзлаштирилайётган билимларнинг ўқувчига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлиги, акс ҳолда улар шубҳасиз рад этилишини кўрсатади. Бу ҳолат образли ифодаланса, индивидуал тафаккурда билимлар субъективлашади, ўзига хос индивидуал жиҳатларга эга бўлади. Тескари жараёнда индивидуал тасаввур ва шахсий фикрлар объектив аҳамият касб этар экан, билимлар турли нуқтаи назарларнинг тўқнашуви, баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўзлаштирилади. Бу эса ўқув жараёнини ноанъанавий усулда ташкил этишнинг муҳим шакллари талаб этади.

Шундай қилиб, фаолият шахс ривожланишининг асосий субстанцияси ҳисобланади. Шахс фаолияти унинг ички ҳиссиётлари билан боғлиқ. Шахс мотив, ҳиссиёт ва шахсий фикр воситасида намоён бўлади. Ўқитувчи ўз дарсида ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилувчи усуллардан фойдаланиб шундай шарт-шароитларни таркиб топтириши керак-

ки, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган объект кутилмаганда субъектив хусусият касб этсин.

Ўқув машғулотлар турлича: диалогик — муносабат, тадқиқот — изланиш, кўргазмали — тасвирий, репродуктив, ўйин — дарс, театрлаштирилган дарс, семинар.

Бундай машғулотларнинг мазмуни ва мавзуси бево-сита шахс фаолиятига ёндашув концепцияси ва тамо-йилларига мос келиб, улар бола ички дунёси, тафакку-ри ва шахсий ҳаётини тажрибасини максимал даражада фаоллаштиришга хизмат қилади.

Тадқиқот-изланувчанликка йўналтирилган машғу-лотлар технологиясида марказий ўринни шахсий ва-зият эгаллайди, у ўқувчини имкон қадар кўпроқ топ-шириқларни бажаришга жалб этиб, индивидуал ёки жамоа бўлиб топшириқларнинг жавобини топишга ундайди. Тадқиқот-изланувчанликка йўналтирилган машғулотларнинг асосий мақсадларидан бири топ-шириқ сифатида қўйилган муаммоларга ўқувчининг ўзи жавоб топишини таъминлашдир. Ўқувчининг жавоблари ўқитувчи ва ўртоқларининг жавобларига мутлақо ўхшамаса-да, бироқ ўқувчи ўз жавобидан қо-ниқиш ҳосил қилсин; унинг муаммо ечимини шахсан ўзи топа олганидан ғурурлана олиши муҳимдир. Анъ-анавий таълим моҳиятига кўра, ўқитувчи томонидан берилган топшириқ ва саволларга ўқувчини ўқитувчи танлаган, ўзи учун эса мутлақо нотаниш тарзда фикр-лашга мажбур қилади. Тадқиқот-изланувчанлик маш-ғулотларида қўлланиладиган методлар ўқитувчининг болалар билан ҳамкорлик муносабатларига, ўқувчи-ларнинг ўз билимларини ўзлари мустақил ривожлан-

тириши, ахборот ва илмий маълумотларга танқидий муносабатда бўлиш, плюрализм ҳамда ўзгалар фикрига ҳурмат билан ёндашиш кабиларга асосланади. Тадқиқот-изланувчанлик йўналишидаги машғулотларга хос таълим технологияси қўйидаги алгоритмларга бўйсунди:

- Тадқиқот-изланувчанликка йўналтирилган машғулотларнинг асосий қоидаси «Ўзинг билганча бажар, ўз лаёқатинг, қизиқишларинг ва шахсий тажрибангга асослан, ўз хатонгни ўзинг тузат» каби кўрсатмаларда ўз ифодасини топади.
- Анъанавий таълим технологиясида асосланган машғулотлар эса «Худди мен каби ёки мендан яхшироқ бажар» қоидасига мувофиқ ташкиллаштириллар эди.

Демак, таълим ҳар бир ўқувчининг қизиқиши ва билиш қобилиятини ўқув фаолиятини ташкил этиш жараёнида намоён қилиш имкониятини ярата олиши зарур.

Абдурауф Фитрат ёш авлодни тўлақонли тўғри йўлдан тарбияламасдан жамиятни ислоҳ қилиш, унинг ривожини тараққиёт сари йўналтириш мумкин эмас деган.

«Тарбия қанча мукамал бўлса, халқ шунча бахтли яшайди», дейди донишмандлар. Шундан келиб чиққан ҳолда, бола билан дўст тутиниш, ўқиб яхши натижаларга эришган инсонларнинг ҳаёти ҳақида гапириб бериш ҳам уларни ўқишга қизиқтира олади.

XI. ОЛИМ БОЛА ҚАНДАЙ ТАРБИЯЛАНАДИ?

Одамлар телевизорда ёки интернетда бирон ўзгача салоҳиятли болани кўриб қолса, бир ҳавас қилиб, кейин: «Э-э, буларнинг отаси бой, менинг болаларим бундан ҳам зўр бўларди, агар шароитим бўлганда», — каби гаплар билан ўзларини овутиб ўтиб кетишади. Бироқ ўйлаб кўрмайдиларки, болани ҳар томонлама етук қилиб тарбиялаш учун моддият бирламчи зарурат эмас. Шунчаки, ота-она болага кўпроқ вақт ажратиши, эътиборли бўлиши кифоя. Қуйида жудаям салоҳиятли болаларни қандай тарбия қилиш ҳақида илмий асосга эга фикр-мулоҳазаларни келтирамыз.

Кўпчилик даҳолар айнан шундай бўлиб туғилади деб ўйлайди. Амалиёт эса аксини кўрсатади. Янгилик дастурларида ақлий салоҳияти юқори бўлган болалар ҳақидаги хабарлар тез-тез пайдо бўлмоқда. Бунинг ҳеч қандай ҳайратланарли жойи йўқ. Агар миясининг ҳар иккала яримшарини ривожлантирса, ҳар қандай бола ўқиш ё ижодда ақл бовар қилмас ютуқларга эришиши мумкин. Бунда, масалан, ментал арифметика ҳам ёрдам бериши мумкин.

Дунёда фақат 5 фоиз одамгина ўзини турли соҳаларда кўрсатиб, ҳаётда ўзи хоҳлаган чўққиларга чиқа олади. Қолган 95 фоиз одам ўз олдига фақат мақсад қўяди, лекин ҳеч қачон уларга ета олмайди. Бунга сабаб — бу одамлар миясининг чап яримшари ўнг яримшарига нисбатан тезроқ ривожланади. Мантиқий фикрлаш

борасида тенги йўқ ҳисобланган бу кишилар табиат инъом этган ички ҳиссиёт ва тасаввурдан фойдаланмайдилар.

Ментал арифметика миянинг ҳар иккала яримшарлари бир хилда ривожланишига имкон беради. 2000 йил Японияда пайдо бўлган бу фандан кўзланган мақсад — ҳисоб-китоб бўйича арифметик ҳисоблаш ёрдамида бутун ақлий салоҳиятни фаоллаштиришдир.

Ментал арифметика майда моторика ва аниқ арифметик ҳаракатлар ёрдамида чап яримшарни ривожлантиришга кўмак беради. Ўнг яримшар ўнг ва чап қўлларни ишлатиш, тасаввурдаги иш давомида ҳаракатга келади. Машғулотлар самараси ўлароқ болада фаоллик ва ташаббускорлик жиҳатлари ўсади. Бола чарчашдан тўхтайдди, мактабдаги дарсларни осон ўзлаштиради, ижодий ва техник тўғарақларга қизиқиш билан қатнайди, хорижий тилларни тез ўрганади. Бундан ташқари, болада мустақиллик, ўзига ишонч ва етакчилик сифатлари шаклланади.

Ментал арифметика кўпроқ 4–16 ёш оралиғидаги болаларга мос келади. Бу вақтда боланинг мияси нисбатан қайишқоқ ва катта ҳажмдаги ахборотни қайта ишлашга мойил бўлади. Энг асосийси, ментал арифметикани ўрганиш жараёнини осонлаштиришдир.

Табиий қобилиятлар қанчалик яхши бўлмасин, нотўғри танланган таълим уларни йўқ қилиши мумкин.

Заковатлилар янги нарсаларни синаб кўришади ва таваккал қилишдан қўрқиб қилишмайди. «Агар бирор иш қилишга киришсанг, уни мукамал бажар» руҳида хавф-

ли перфекционизмни сингдирманг. Шундоқ ҳам ўзига нисбатан ўта талабчан бўлган бола учун бу каби кўрсатмалар зарарли бўлиши мумкин, шунинг учун унинг муваффақиятсизликларига эътибор берманг.

Фарзандингизга уни бирор нимага эришгани учун эмас, борича севишингизга ишонишига ёрдам беринг. У ҳали катта ҳаёт тажрибасига эга эмас, у ҳамма нарсани илк марта синаб кўряпти. Танбеҳ ва масхараларингиз унга жўшқинлик бахш этиши даргумон. Танқид қилиш ўрнига, ҳар қандай йўл билан илҳом бағишланг: агар бирор нима ўхшамаса — майли, кейинги сафар уддалайди.

Ҳатто даҳо ҳам баъзида ёрдамга муҳтожлик сезади. У ҳамма нарсани қилишга қодир бўлиши керак: вазифаларни белгилаши ва тақсимлаши, бевосита ва вакил орқали ишлаши ва керак бўлганда турли соҳалардаги барча муаммоларни гуруҳ ёрдамисиз енгиб ўтиши лозим.

Жамоавий ишлашдан мақсад ким энг ақлли ёки қобилиятли эканлигини исботлаш эмас, балки фақат умумий меҳнат орқали амалга ошириладиган ажойиб нарсалар ва ғояларни биргаликда яратиш. Болага дунёда нуқтаи назари уникадан фарқ қиладиган одамлар бўлиши мумкинлигини ва бу мутлақо нормаль ҳолатлигини тушунтиринг. Ва албатта, болангизни бошқалар билан таққосламаслигингиз керак: у яхшироқми ёки ёмонми, фарқи йўқ, ҳар бир инсон ўз услубича яхши.

Фарзандингиз турли одамлар билан тил топиша олади, стрессдан тезда халос бўлади, зиддиятли ва-

зиятлардан ақлли равишда чиқади ва кескин вазиятни қандай юмшатишни биладими? Табриклаймиз, сиз даҳони тарбияляяпсиз.

Ҳиссий ақл — бу инсон ўзининг ва бошқа одамларнинг ҳис-туйғуларини ёки ниятларини аниқлашга ёрдам берадиган кўникмалар тўплами. Уни ривожлантириш учун болага нима учун у муайян ҳис-туйғуларни бошдан кечираётганини тушунишга ёрдам беринг. Агар у ғазабланса, сабаби нималигини ойдинлаштинг. Эҳтимол, у бирор нарсадан хафа бўлган ёки у шунчаки ғамгин ҳолатда ва ҳеч бўлмаганда шу йўл билан эътиборни жалб қилмоқчи.

Барча ҳис-туйғулар мавжуд бўлишга ҳақли: бола нафақат қувончни, балки ғазабни, нафратни ёки қайғуни ҳам бошдан кечириши мумкин. Фақат уларни жазавабилан эмас, балки суҳбат орқали ифодалаган маъқул — балоғат ёшида бундай маҳорат бир неча бор наф келтиради.

Сиз ғурра орттиришни қойиллатар эдингиз, болангиз эса ҳозирданоқ пулни тўғри сарфлай оляпти ва тезда ўз бюджетини бошқариш бўйича билимларни ўзлаштирди. Бир олим етишиб чиқиши учун бу кўникмаларни ривожлантириш жуда муҳим.

Болаларга молиявий саводхонлик асосларини ўргатиш учун аввал пул нималиги ва у қаердан келиб чиқишини тушунтиринг: улар шунчаки берилмайди, ишлаб топилади. Ушбу маълумотни шахсий мисол билан мустақамлаш мумкин: болага унинг одатий вазифаларига кирмайдиган уй ишларини ишониб топширинг ва озгина пул билан мукофотланг. Даромад билан нима

қилиш кераклигини боланинг ўзи ҳал қилиши керак: хоҳласа уларни дарҳол паққос тушириладиган ширинликларга сарфласин ёки туғилган кунида ўзига совға қиладиган ажойиб ўйинчоқ учун жамғарсин.

Бундай болаларда кунига 48 соат вақт бордек туюлади: ўқиш учун ҳам, спорт, қўшимча машғулотлар ва ўйин-кулгиларга ҳам вақтлари етарли. Агар бу ҳолат болангизга тегишли бўлса, уни қобилиятли деб ҳисоблаш учун барча асос бор.

Иқтидорли болалар ўзларининг юқори самарадорликлари билан ажралиб туришади. Меҳнатга бўлган мойилликнинг кучайиши нафақат умумий интеллектуал қобилият, балки катта ҳаётдаги муваффақиятнинг калитидир. Шундай экан, болангизда ушбу фазилатни шакллантиринг.

Саратон касалигини даволовчи дорини ўйлаб топиш, юлдузга айланиш ёки муваффақиятли бизнес юритиш учун умумий майдонларни таҳлил қилиш, янги имкон ва ечимлар топишни уддалаш жуда муҳимдир. Бола муаммоларни ностандарт усуллар орқали ҳал этяптими? Ажойиб, уни рағбатлантиринг. Катта ҳаётда кўпинча муваффақиятга элтган йўл эмас, муваффақиятнинг ўзи аҳамиятлидир. Демак, турли муаммоларни ҳал қилиш усуллари билан тажриба ўтказишингиз мумкин, иш натижаси белгиланган мезонларга мос келса бўлгани. Масалан, фарзандингиздан идишларни ювишини сўрайсиз. Унинг тепасида туришингиз ва идишларни нотўғри ушлаётгани учун танқид қилишингиз ёки мустақил равишда ҳаракат қилишини таклиф қилишингиз мумкин.

Ғояга ишониш ва уни охиригача бажаришга тайёр бўлиш мақташга арзигулик фазилат, лекин баъзида бу ғоянинг истиқболи йўқлигини вақтида тушуниш яхшироқдир. Агар бола маълум бир мавзуга кўп куч сарфлаш керак ёки йўқлигини тахмин қилишга мойил бўлса, уни мусиқа мактабини қандай қилиб бўлса ҳам тугатишга ва дарслар ёки машғулотлар ўртасида сарсон бўлишга мажбурламанг.

Шубҳаланишни ва атрофда содир бўлаётган ҳодисаларнинг сабабларини излашни ўргатганингиз маъқул. Масалан, қишда бош кийим кийишга мажбур қиласиз. Бу нима: сизнинг инжиқлигингизми ёки ҳақиқий заруратми, чунки усиз осонгина касал бўлиб қолиш мумкин?

«Бу тўғри, чунки уни мен айтяпман» каби ёндашув даҳоларни етиштирмайди. Болага ҳатто хатолар орқали бўлса ҳам иштиёқ ва кузатувчанликни кўрсатишига имкон беринг — шундагина у мустақил фикр юриштишни ўрганади ва атрофдаги нарсаларни кўр-кўрона қабул қилмайди. Ҳамма нарсани тез ўрганади ва янги билимларни дарҳол амалда қўллайди. Қолиплар ва чекловлар у учун эмас, бола итоаткор ижрочи ролида шунчаки қийналади.

Мустақил бўлишга ўргатиш учун болалар ўзлари ҳам мукамал қила оладиган нарсаларни улар учун бажариб берманг. Бу нафақат уй вазифаларига, балки хонани тозалаш ёки идишларни ювиш каби уй юмушларига ҳам тегишли. Агар бола тушунмаса — тушунтиринг, ҳатто бир неча бор бўлса ҳам ва ўзингиз ўрнак бўлинг. Ҳа, аввалига натижа оз бўлади, аммо бу учун

уришманг, лекин нима ва қаерда нотўғри бўлганини изоҳлаб кетинг.

Катта авлод вакиллари технологиядан эҳтиёткорлик билан фойдаланишни тажрибада ўрганишлари керак эди. Бугунги кунга келиб ҳатто болалар ҳам бирининг маълумотларини унинг рухсатисиз кимгадир қолдириш ва ўзиникиларни ўйламай тарқатиш катта муаммоларга олиб келишини яхши билишади. Бироқ бу боланинг интернетда нима қилаётганини кузатишга бўлган эҳтиёжни бекор қилмайди. Антивирусингизни мунтазам янгиланг, браузерингизда хавфсиз қидирувни ишга туширинг ва ота-она назорати дастурини ўрнатинг. Сиз ҳар нарсага жиддий қарашингиз ва унинг ёзишмаларини ўқишингиз шарт эмас; агар болага ғалати ёки ҳақоратли нарсалар юборилса, у сизни бу ҳақида хабардор қилишига келишиб олинг.

Замонавий даҳо — бу битта функцияга эга бўлган хонаки ўсимлик эмас, балки илҳомлантирувчи кузатувчи ва етакчидир. У ўз олдига мақсадларни қўйиши ва қарорлар қабул қилиши, бошқаларни илҳомлантириши ва ўз режасига эришиш учун жамоанинг ҳаракатларини мувофиқлаштириши керак. Бола масъулият нималигини ўрганиши ва ўз ҳаракатларининг оқибатлари ҳақида хабардор бўлиши учун унга эркинлик беринг. Қаерда бўлмасин, мустақил қарор қабул қилсин.

Одам боласининг ривожланиши — бу муҳим жараён ҳисобланади. Маълумки, ҳаёти давомида инсон жисмоний ва руҳий жиҳатдан ўзгариб боради. Лекин болалик, ўсмирлик ва ўспиринлик даврида ривожланиш ниҳоятда кучли бўлади. Бола мана шу йилларда ҳам

жисмоний, ҳам руҳий жиҳатдан ўсиши, ўзгариши туфайли шахс сифатида камолга етади. Тарбия, ирсият (насл) ва муҳит боланинг ривожланишида асосий ўрин тутлади. Агар ана шу учта омил болага ижобий таъсир қилса, у келажақда баркамол инсон бўлиши ва салбий томондан таъсир қилса, бадахлоқ кимсага айланиши мумкин.

Боланинг шаклланишига таъсир кўрсатувчи омиллар ҳақида Ислом динида ва уламоларнинг асарларида етарлича фикр ва мулоҳазалар билдирилган. Шу билан бирга боланинг ривожланиши ҳақида Ғарб файласуфлари ҳам ўзларининг қарашларини баён қилишган. Қуйида биз Ғарб ва Ислом дунёсининг боланинг шаклланишига таъсир кўрсатувчи омиллар ҳақидаги фикрларини келтириб ўтамиз.

- Биологик йўналиш. Бу йўналиш тарафдорлари одам боласининг шахс сифатида ривожланишида табиий – биологик (ирсий) омиллар ҳал қилувчи роль ўйнайди деб биладилар. Уларнинг фикрича, бола она қорнидалик вақтида авлод-аждодлардан ўтган туғма хусусиятларгина ривожланади. Улар тарбия ва муҳитнинг ролини чеклаб қўйишади. Бу йўналиш тарафдорлари Аристотель, Платон ҳисобланади.
- Преформизм йўналиши намоёндаларининг фикрича, бўлажак шахсга тегишли барча хусусиятларга бола она қорнидалигидаёқ эга бўлади. Улар тарбия ва муҳитнинг ролини бутунлай инкор этишади.
- Бихевиоризм йўналиши. Бу оқимга америкалик педагог ва психолог Э. Торндайк асос солган.

Унинг фикрича, шахснинг барча хусусиятлари, жумладан, онг ва ақлий хусусият ҳам наслдан наслга ўтади. Бу билан Торндайк тарбиянинг шахс ривожланишига таъсирини бутунлай инкор этади ва уни шахснинг хусусиятларига таъсир этишдан ожиз деб билади.

Ислом динида ва уламоларнинг асарларида боланинг шаклланиши учун тарбия, ирсият ва муҳит таъсири алоҳида таъкидланган. Шу уч омилнинг ичида тарбиянинг роли, айниқса, аҳамиятли ҳисобланади. Аммо тарбия таъсирининг кучи ва натижаси ирсият ва муҳит каби омилларнинг ҳамкорлиги билан белгиланади. Чунки насл ва муҳитда камчилик бўлса, тарбиянинг таъсири сезилмаслиги мумкин. Қуйида биз учта омил ҳақида Ислом дини ва уламоларнинг қарашларини келтираемиз.

1. Боланинг шаклланишида тарбиянинг аҳамияти. Тарбия — инсон камолотига таъсир этувчи ташқи ва энг муҳим омил ҳисобланади. «Тарбия» арабча сўз бўлиб, ўстирди, раҳбарлик қилди, ислоҳ қилди деган маъноларни билдиради.

Ислом уламоларидан Роғиб Асфиҳоний тарбияни қуйидагича таъриф қилади: «Тарбия бир нарсани бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўткази бориб, батамом нуқтасига етказишдир. Тарбиянинг маъноларидан бири инсоннинг диний, фикрий ва ахлоқий қувватларини уйғунлик ва мувозанат ила ўстиришдир».

Форобий инсон камолотида таълим-тарбиянинг муҳимлигини таъкидлаб: «Муносиб инсон бўлиш учун инсонда икки хил имконият: таълим ва тарбия олиш им-

конияти бор. Таълим олиш орқали назарий камолотга эришилади, тарбия эса кишилар билан мулоқотда ахлоқий қадр-қимматни ва амалий фаолиятни яратишга олиб борадиган йўлдир...» — дейди.

Абу Али ибн Сино оила тарбиясида ота-онанинг ўрнига алоҳида тўхталиб: «Бола туғилгач, аввало, ота унга яхши ном қўйиши, сўнг уни яхшилаб тарбия қилиши керак... Агар оилада тарбиянинг яхши усулларидан фойдаланилса, оила бахтли бўлади», — деган фикрни илгари суради.

2. Бола шахсининг ривожланишида наслнинг таъсири деганда ота-онадан болага мерос бўлиб ўтадиган жисмоний хусусиятлар (тананинг тузилиши, сочнинг, кўзнинг, терининг ранги, бўй-баста), шунингдек, тананинг вертикал ҳолдаги ҳаракати, тафаккур ва нутқ ривожланиши, меҳнат қилиш қобилияти, туғма ҳолатда ўтадиган қобилиятлар ва хусусиятлар тушунилади. Ислом динида наслга алоҳида эътибор қаратилади. Чунки насл покиза ва ота-она маърифатли, ахлоқли бўлса, бу хусусиятлар туғма ҳолатда болага ўтади ва у келажакда комил инсонга айланади. Агар ота-она маърифатдан йироқ ва ахлоқсиз бўлса, улардан туғиладиган фарзанд жамиятга зарар келтириши мумкин. Лекин ота-онадан туғма ҳолатда ўтадиган қобилият ва хусусиятлар ўз ҳолича ривожлана олмайди, гўё у «мудроқ» ҳолда бўлиб, унинг уйғониши — ривожланиши учун қулай муҳит ва мутгасил тарбия керак (3-пункт, яъни муҳит ҳақида ёзилмаган).

Японлар фарзандларининг тарбиясига ўта жиддий қарашади. Бу ерда ҳар бир ёшга нисбатан маълум бир

муносабатда бўлинади ва алоҳида тарбия усуллари қўлланилади. Машҳур япон руҳшуноси Масару Ибуканинг фикрига кўра, болага асосий тарбияни 3 ёшгача бериш лозим. Айнан 3 ёшга қадар фарзандингиздаги яширин иқтидорни юзага чиқариш мумкин.

Японияликлар 5 ёшгача бўлган кичкинтойга қиролдек муомала қилишади. Улар истаганларича ўйнашлари, миясига келган ишни қилишлари мумкин. Ҳатто болалар боғчаларида болакайлар фломастер билан деворга тўйгунларича чизишлари учун махсус хоналар мавжуд.

Ота-оналар фарзандларини ўйинчоқлар ва ортиқча кийим-кечак билан сийлашмайди. Улар кўпинча акалари ва опаларидан қолган кийимларни кийишади. Сайрга чиққанда ўйинчоқлар олиб чиқилмайди. Болаларда атроф-муҳитга бўлган меҳрни шакллантириш мақсадида табиат инъомлари билан ривожлантирувчи ўйинлар ўйнашга ҳаракат қилинади. Агарда она фарзандининг хатти-ҳаракатидан норози бўлса, четга олиб чиқиб, паст овозда унга ўзини қандай тутиш кераклигини тушунтиради.

5 ёшдан 15 ёшга қадар кичик японияликларни тартиб-интизомга ва катталар гапини икки қилмасликка ўргатишади. Тарбияга бундай ёндашув асрдан асрга ўтиб келаётгани ва Япония жамиятининг ажралмас бўлаги бўлганлиги боис болалар буни меъёрдаги ҳолат сифатида қабул қилишади.

Мактабнинг ўқув дастурига эса, албатта, кузатув дарслари киритилган. Унда ўқувчилар табиат қўйнига чиқиб, тирик табиатни кузатиш, ҳис этиш, эшитиш, асрашни ўрганишади. Бу, ўз навбатида, фуқароларни

ёшлигиданоқ Япония табиатини асраб-авайлашга ўргатади.

15 ёшдан сўнг эса ўсмирларга тенг ҳуқуқли фуқаро сифатида қаралади. Мактабда ҳар бир бошланғич синф ўқувчисини юқори синф ўқувчилари оталиққа олишади. Кичик синф ўқувчиларининг тушлиги синфга олиб келиб берилади, уларнинг муаммоларини «Ота-оналар қўмитаси» ҳал қилади.

Ўрта мактабда ўқувчиларга нисбатан қўйиладиган талаблар кучаяди. Болалар эрталабги дарсларни мадҳия айтишдан бошлашади. Йилдан-йилга ўтиладиган фанлар сони кўпайиб боради. Мактабда ота-оналар йиғилиши қилинмайди. Ўқитувчи ҳар бир ота-она билан мулоқот вақтини белгилайди ва мазкур учрашув 15 дақиқадан ошмайди.

Яна бир жиҳат. Мамлакатда оналарнинг бола тарбиясидан ажралмаган ҳолда қўшимча билим олишига катта эътибор берилади. Мақсад — улар тарбиясида бўлган фарзандларининг келгусида ҳар жиҳатдан комил инсон бўлиб етишишларидир.

АҚШдаги эркинлик бола тарбиясида ҳам ўз аксини топган. Оналар фарзандларининг ҳар сониялик қизиқишлари ва инжиқликларини қондиришга тайёрдилар. Аксарият болалар 4–5 ёшларида ўйинчоқларнинг барча тури билан танишишади, кўпинча америкалик оилаларнинг гараж ва омборхоналари бир маротаба ўйналган ўйинчоқлар билан тўлиб-тошади. Иккинчи томондан, гўдаклигиданоқ америкалик болакайлар «Сен энг чиройлисан, энг яхшисан, энг ақллисан, энг қобилиятлисан» деган сўзларни ҳар куни эшитган ҳол-

да ўсишади. Мақсад — мустақил инсонни тарбиялаш! Агар бола хато қилса, уни уришмай, «Яна бир марта ҳаракат қилиб кўр! Сен албатта буни уддалайсан! Чунки сен зўрсан!» дея қўллаб-қувватланади. Албатта, бундай ёндашув келгусида ўзининг мевасини беради.

Европа мамлакатларида болаларнинг етук шахс бўлиб ривожланишлари учун барча имкониятлар ишга солинади. Ота-оналар интизом ёки қатъий режимга кам эътибор беришади. Улар учун боланинг хавфсизлиги биринчи ўринда туради. Катталар болаларнинг фикрларига қулоқ солиб, аксарият ҳолда ўз фикрларини ўзгартиришлари ҳам мумкин.

Швецияда болаларга шаклланган шахс сифатида қарашади. Уларнинг ҳам ўз ҳуқуқлари ва мажбуриятлари бор. Шунингдек, шведлардаги бағрикенглик, ўзгага, унинг қарашларига, маданияти, дини, ирқига нисбатан ҳурматда ва сабрли бўлиш, агарда инсоннинг бирор бир жисмоний ёки руҳий камчилиги бўлса, унга тенгқур сифатида қараш болалиқданоқ ёш авлод онгига сингдирилади.

Америкадаги «Save the children» деб аталувчи ташкилот ҳар йили дунё мамлакатларининг қайси бирида оналар ва болалар яхши яшашларининг рўйхатидан иборат Mothers Index (Оналар индекси)ни тузиб чиқади. Унда Швеция деярли ҳар йили биринчи ўринни эгаллайди. Чақалоқ дунёга келгач, ёш швед оналар давлат томонидан ҳар томонлама қўллаб-қувватланишади. Ҳомиладорлик даврида аёллар бепул тиббий ёрдам ва маслаҳат олсалар, фарзанд туғилгач онага болага қарашни ўргатувчи ҳамшира бириктирилади.

Бундан ташқари, маҳаллий ҳоқимият оналар учун бола тарбияси, парвариши билан боғлиқ хилма-хил текин курслар тавсия этади.

ХII. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯДА МУҲИТНИНГ МУҲИМЛИГИ

Инсоннинг камолотга етишида ҳар бир нарсанинг ўз ўрни бор. Буларнинг бири бўлмаган тақдирда ҳам кишида айрим қусурлар пайдо бўлиши мумкин. Мана шу зарурий омиллардан бири — бу муҳитдир. Муҳит инсонни ўзгартиради, ўзига мослаштиради. Шу сабаб болага таълим-тарбия беришда шунга монанд муҳит ҳам яратиш лозим. Масалан, отанинг ўзи ҳар куни ичиб келса-ю, ўғлига ичмасликни уқтирмоқчи бўлса, она бетгачопар, ахлоқсиз бўлса-ю, қизига ҳаёли, босиқ бўлишни тавсия қилса, бу усулларнинг иш бериши ишонарсиз бўлади. Шу сабаб муҳит жуда ҳам муҳим омил эканини ёдда тутиш керак.

Бола камолотига таъсир этадиган омиллардан бири ташқи муҳит ҳисобланади. Муҳит деганда кишига табиий таъсир этадиган ташқи воқеалар мажмуи тушунилади. Бунга табиий муҳит, оила муҳити ва ижтимоий муҳит киради.

- Табиий муҳит инсоннинг ҳаёт тарзига, характери ва меҳнат фаолиятига таъсир этади. Масалан, шимолда истиқомат қилаётган инсон жанубда яшаётган инсондан нафақат жисмоний кўриниши, шу билан бирга

руҳияти, дунёқараши ва хусусиятлари билан ҳам ажралиб туради.

- Оила муҳити инсоннинг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга. Чунки бола кўз очиб ота-онасини, қариндош-уруғини кўради. Унинг жисмоний ва руҳий ривожланиш даври оила таъсирида шаклланади. Агар оилада исломий муҳит мавжуд бўлса, боланинг ахлоқи гўзал ва фазилатли бўлиб улғаяди.

- Ижтимоий муҳит. Ишлаб чиқариш муносабатлари ва уларни тартибга солиб турадиган ижтимоий қонун-қоидалар инсонга алоҳида таъсир кўрсатади. Ижтимоий алоқа, яъни инсонлараро ўзаро муносабатлар натижасида одам боласи ҳаётга ва меҳнатга тайёрланади, керакли тажриба ва билимларни эгаллайди. Жамиятда маънавий муҳит яхши, адолат устувор бўлса, инсон фаолиятига ижобий таъсир қилади ва аксинча бўлса, салбий таъсир кўрсатади.

Демак, инсоннинг камолотга етишида таълим-тарбия, муҳит ва ирсият муҳим ҳисобланади. Нега бугунги кунда ўтмишда яшаб ўтган Имом Бухорий, Форобий, Беруний ва Ғаззолий каби олимларга ўхшаган инсонларни учратмаймиз? Чунки уларнинг ирсияти тоза, ота-оналари солиҳ ва солиҳа бўлишган, улар яшаган даврда илм, маърифат ва тараққиёт ўзининг чўққисига чиққан, яъни муҳит яхши бўлган ва энг асосийси, аждодларимизнинг тарбиясига масъул бўлган ота-оналари ва устозлари ўз вазифаларини аъло даражада бажаришган, тарбияларида нуқсон бўлмаган. Агар фарзандларимизнинг ривожланишига таъсир кўрсатувчи бу омиллардаги нуқсонларни бартараф этсак, албатта

келажак авлоддан Имом Бухорий, Ғаззолийга ўхшаган забардаст олимлар етишиб чиқади.

XXI асрда инсоният цивилизациясида янги ривожланиш даври — ахборотлашган жамият даври бошланди. Бу информацион-телекоммуникациянинг жадал ривожланиши, ахборот технологияларининг тезкор тарқалиши, жамият ривожланиш жараёнларининг глобаллашуви, халқаро коммуникацион ҳаёт муҳити, таълим, мулоқот ва ишлаб чиқаришнинг шаклланиши ҳамда инфосферанинг ривожланиши билан характерланади. Ахборотлашган жамиятнинг ташкилий-технологик асосини глобал информацион тармоқ — интернет ташкил этади.

Телекоммуникацион тезкор ривожланиш жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий, таълим, маданият, маиший хизмат, хавфсизлик каби турли соҳаларида ноанъанавий янги ва қулай имкониятлар яратмоқда. Жамият ривожининг янги шарт-шароитлари ахборотлашган жамият талабларига жавоб берувчи замонавий ўқитиш технологияларидан фойдаланиб янги мутахассисларни тайёрлашни вазифа қилиб қўймоқда.

Глобал интернет тизимининг ривожланиши жаҳон таълим тизимида эволюцион такомиллаштиришнинг янги истиқболларини очиб берди. Бугунги кунда анъанавий таълим услублари интернет, электрон-компьютер сетлари ва телекоммуникация муҳитига асосланган янги ўқитиш услублари билан тўлдирилмоқда. Интернет технологияга асосланган телеўқитиш ва масофавий таълим бир қатор янги функцияларни бажариш билан бир қаторда, ўзаро тақсимланган ҳамкорлик

принципи, интеграция, халқаро интернет тармоғига кириш каби аниқ принципларни амалда қўллашни талаб этади.

Ҳозирги давр одамларга умрбод таълим олишни, яъни ўз ҳаётий фаолияти давомида мунтазам касбий билим ва кўникмаларини ошириб боришни тақозо этмоқдаки, албатта бу электрон-компьютер тармоқнинг ривожланиши ҳамда интернет технологиялар асосида амалга оширилади. Педагогик таълим муҳитининг самараси янги технологиялар негизида ўқитиш мазмунининг ривожланишига, таълим муҳити интерфаоллиги ривожига, таълим жараёнида ўқувчининг фаоллигини ривожлантиришга, мослашувчан ўқув жараёнининг ташкил этилишига боғлиқдир.

Таниқли маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё ҳалокат, ё саодат — ё фалокат масаласидир» деган чуқур маъноли сўзлари нақадар ҳақиқат эканини яхши англаймиз. Тарбия масалаларига эътиборсиз қаралган вазиятда юзага келадиган кўнгилсизликлар ҳам, у келтириб чиқарадиган зарарли оқибатлар ҳам барчамизга аён. Аммо бугун одамларга ана шу ҳақиқатни айтсангиз, шундай жавоб беришади: «Нима қилай, ишламасанг бўлмаса!», «Кўряпсиз-ку, осонмас, ҳаёт ташвишлари, болаларнинг еб-ичиши, кийим-кечаги...», «Ҳа, энди, ўзи омон бўлса, тарбияси бир гап бўлар...»

Йўқ, тарбия «бир гап бўладиган» нарса эмас. Унинг учун жон куйдириш шарт. Мол-дунё, кийим-кечакка хирс қўйиш дардидан фориғ бўлиб, тарбия билан шуғулланиш керак.

Гўё кўпчиликнинг фарзанд тарбияси билан банд бўлишга ортиқча вақти йўқ эмиш. Ваҳоланки, тарбия масалалари билан ортиқча вақтда эмас, ҳар дақиқада шуғулланиш даркор. Олимларнинг аниқлашича, бир суткада фарзанд тарбияси учун фақатгина ўн икки дақиқагина вақт ажратадиган ота-оналар бор экан. Бу дақиқалар ҳам асосан дастурхон атрофида ўтирганда, бола кўчага чиқаётганда, мактабга кетаётганда бериладиган кичик танбеҳларга сарф бўларкан, холос.

Буюк ватандошимиз Имом Ғаззолий бундай дейди: «Болалар ота-оналарига берилган бир омонатдир. Боланинг қалби ҳар қандай нақш-у тасвирдан холи бир қимматбаҳо гавҳардир. У қандай нақш солинса, қабул қилади, қаёққа букилса, эгилади. Агар яхшиликка ўргатилса, шу билан ўсади ва дунё-ю охиратда саодатга эришади. Унинг савобига ота-онаси ҳам, ҳар бир муаллим-у устози ҳам шерик бўладилар. Агар ёмонликка одатлантирилса, ҳайвонлардек ўз ҳолига ташлаб қўйилса, охир-оқибат ҳалок бўлади. Гуноҳи эса унинг тарбияси учун жавобгар бўлганларнинг гарданига тушади».

Азиз ота оналар, бу борада олиб бораётган ишларингизга бир назар ташлаб кўринг-а?! Сиз буни қай даражада уддалаяпсиз, фарзандингизга, унинг тарбиясига қанча вақт ажратаяпсиз?

Бугун илм-фан ва таълим изчил ривожланиб бораётган бир даврда ҳеч шак-шубҳасиз тарбия таълимнинг асосида туриши шартдир. Шундай экан, илм-фан таълим-тарбия асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқ. Қолаверса, ҳар бир педагог, муаллим ва устознинг таълим беришдан мақсади — келажаги порлоқ, Ватан ва

эл-юрт хизматида турадиган кадрларни тарбиялаш бўлар экан, бундай таълим-тарбия ўз самарасини бермай қолмайди. Яъни бугунги куннинг ўқитувчи ва муаллими масъуллигидаги шахсга фидойилик билан таълим бериши, қолаверса, жонкуяр тарбиячи бўлиши шарт.

Билим инсоннинг бир қаноти бўлса, тартиб-интизом иккинчи қанотидир. Ҳар бир инсон унутмаслиги шарт: одам учун билим қанчалик зарур бўлса, интизом ҳам шунчалик қийматли ҳисобланади.

Шуни унутмаслигимиз керакки, юрт келажаги, ватанимиз тараққиёти ва халқимизнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларимиз ва ёшларимизнинг бугун қандай таълим-тарбия олишларига боғлиқдир. Шу сабаб ҳар қайси ота-она, устоз ва мураббий ҳар бир бола тимсолида аввало шахсни кўриши зарур. Ана шу оддий талабдан келиб чиққан ҳолда, униб-ўсиб келаётган ёшларни мустақил ва кенг фикрлаш қобилиятига эга бўлган, онгли яшайдиган комил инсонлар этиб вояга етказиш — таълим-тарбия соҳасининг асосий мақсади ва вазифаси бўлиши лозим деб қабул қилишимиз керак.

Ота-боболаримиз қадимдан бебаҳо бойлик бўлмиш илм-у маърифат, таълим ва тарбияни инсон камолоти ва миллат равнақининг энг асосий шарти ва гарови деб билишган. Албатта, таълим-тарбия — онг маҳсули, лекин айна вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган, яъни халқ маънавиятини шакллантирадиган ва бойитадиган энг муҳим омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ва шу асосда онгни ўзгартирмасдан туриб, маънавиятни ривожлантириб бўлмайди.

Фарзандларимизни илм-фан ва таълим-тарбия асо-сида вояга етказиш мақсадга мувофиқ экан, ўз ўрни-да тарбия эса маънавий билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, ёшлар келажак эгалари ҳисобланади. Ёшларимиз таълим-тарбиясида эса маънавий тарбия катта аҳамиятга эга. Энг муҳими, фарзандларимизни соғлом, комил инсон қилиб тарбиялайликки, улар ўз ота-боболарига, ватанимизга, она тилимизга, миллий қадриятларимизга, муқаддас динимиз анъаналарига содиқ бўлишсин.

Нафақат бир оила, балки Ер сайёрасидаги ҳар бир мамлакатнинг гуллаб-яшнаши, унда яшовчи халқларнинг фароғати ҳам, шак-шубҳасиз, таълим ва тарбия туфайлидир.

Ҳаётда, шубҳасиз, тарбия сингари инсониятга таъсирли нарса йўқдир. Шу сабабдан қадимдан машҳур донишмандлар тарбия тўғрисида қимматли фикрларни ёзиб қолдирганлар.

Ёшлар тарбияси, уларни илмли ва ҳар томонлама етук қилиб вояга етказиш барча замонларда муҳим вазифа ҳисобланган. Мутафаккирларимиз томонидан ёзиб қолдирилган бундай нодир асарлар ўсиб келаётган ёш авлодни салбий иллатлардан асраб, ахлоқан пок, ҳақиқий инсон бўлиб етишишга ундаган.

Аждодларимиз асрлар давомида севиб мутолаа қилган «Панднома», «Сиёсатнома», «Қобуснома», «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ» сингари асарлар шулар жумласидандир. Ушбу нодир асарларда аввал ахлоқ ва тарбияга оид бирор сўз ва тушунчани изоҳлаб, кейин унга ўқувчи амал қилиши учун нақлий ва ахлоқий далиллар

келтирилади. Умуман, уларнинг мазмун-мундарижаси, уларда илгари сурилган илғор ғоялар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Хитой донишманди Сюн-Цзи: «Чақалоқлар ҳамма ерда бир хил йиғлашади. Катта бўлганларида эса турли қилиқлар қилишади. Бу тарбиянинг оқибати», — деб ёзган эди. Олмон файласуфи Иммануил Кант ўз асариде «Инсон фақат тарбия орқали инсон бўлади, унинг қандайлиги тарбиянинг натижасидир», деган фикрни билдиради.

Тарбияга эътиборсизликнинг оқибати нималарга олиб келиши ҳақида ўз вақтида Абдулла Авлоний куйиб: «Бугунги кунда жамиятимизнинг юзини қора қилувчи пасткашлар, ёмонлар, бебошлар, ўғрилар, гиёҳвандлар ва нашавандлар... кеча тарбияларига эътибор берилмаган болалардир», — деган.

Адабиётшунос олим Абдурауф Фитрат: «Халқнинг ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат-ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши, заиф бўлиб хорликка тушиши, фақирлик жомасини кийиб, бахтсизлик юкини тортиб эътибордан қолиши, ўзгаларга тобе ва қул, асир бўлиши болалиқдан ўз ота-оналаридан олган тарбияларига боғлиқ. Болалар ахлоқий тарбияни муҳитдан оладилар, бошқача қилиб айтганда, болалар сувга ўхшайдилар, сув идишнинг шаклини олганидек, болалар ҳам муҳитнинг одоб-ахлоқини қабул қиладилар», — дейди.

Алихонтўра Соғуний тарбия хусусида шундай ёзди: «Ёлғиз инсонга эмас, барча жонли мавжудотларда таълим-тарбия таъсири кўз олдимизда кўрилиб,

бунинг натижалари бутун дунёга тарқалиб турмоқда. Ўқитиш-ўргатиш буён турсин, суҳбатнинг ўзи ҳам суҳбатдошларга ўт билан сувдек тез ўтади. Шунинг учун ҳам ҳар кимга суҳбат йўлдошларига қараб баҳо берилади».

Улуғ мутафаккир Абу Али ибн Сино меросида илм ва ахлоқ уйғунлиги масаласи алоҳида ўрин тутаяди. Алломанинг «Тадбири манзил» рисоласида тарбия масаласи кўпроқ таҳлил этилган. Хусусан, инсон тайёр шахсий сифат, одат ва кўникмалар билан туғилмаслиги қайд этилади. Бундай хусусиятлар одамнинг ижтимоий ҳаётида секин-аста шахсий ва ўзгалар тажрибаси, аждодлар анъаналари, таълим-тарбия таъсири остида шаклланади. Шахс камолотида ижобий фазилат ва одатларни қарор топтириш қанчалик қийин ва мушкул бўлса, маънавий қиёфага ёпишиб олган салбий жиҳат ва одатлардан халос бўлиш шунчалик мураккабдир.

Аллома наздида болалар тарбиясини барвақт бошлаган маъқул: «Бола тана бўғинлари барқарор бўлган, унинг тили тўғри, равон гапириш ва қулоқлари тинглаш ва ўзгалар сўзларини қабул қилиш ҳамда ўрганилаётган нарсага (табиий) мойиллик пайтидан бошлаб уни илмлар ва ахлоқ-одоб (асослари)га ўргатиб бориш лозим».

Юқоридагилардан шу нарса маълум бўлмоқдаки, ҳамма вақт тарбияда бутун иш нафақат ота-оналарга, балки гўзал ахлоқ ва илмий салоҳиятга эга бўлган устоз ва муаллимларнинг саъй-ҳаракатларига ҳам бевосита боғлиқ. Бунда ишни ташкил қилиш шакллариинигина

эмас, айна пайтда, ишлашни тўғри йўлга қўйиш шартларини билиш ҳам муҳимдир.

Оилада улғаядиган боланинг қандай инсон бўлиб шаклланиши биринчи навбатда ота-онага боғлиқ. Улар эса ишни, аввало, болага чиройли тарбия беришдан бошламоқлари даркор. Зеро, тарбия барча ҳикматларнинг аввалидир.

Ҳар бир инсон ўз фарзандининг энг намунали, илмли ва маънавиятли бўлишини орзу қилади. Шунга эришиш йўллари ахтаради. Бу йўлда тўғоноқ бўлган барча тўсиқларни енгиб ўтишга интилади. Аммо айрим оилаларда боланинг рисоладагидек инсон бўлиб етишувида тарбия биринчи восита экани эътибордан четда қолади.

Тарбияни қачондан бошлаш зарур экани ҳақида кўплаб манбаларда қимматли маълумотлар берилган. Эрақ киши уйланар экан, аввало ҳаёли, одобли, солиҳа қизни танлаши керак бўлади. Худди шундай, қиз бола ҳам турмушга чиқаётганда куёв боланинг яхши фазилатларга эга эканига қаноат ҳосил қилиши лозим. Чунки танланган инсон келажакда фарзандларнинг онаси ёки отаси бўлади.

Манбаларда қайд этилишича, бола тарбияси уч босқичда амалга ошади. Биринчиси — муносиб жуфти ҳалол танлаш, иккинчиси — ҳомила давридаги парвариш, учинчиси — фарзанд дунёга келган кундан бошлаб бериладиган тарбия.

Турмуш қураётганда одобли ва салоҳиятли жуфт танлаш муҳимдир. Фарзанд тарбиясидаги энг муҳим бўлган бу босқич тўғри асосда амалга ошса, кейинги

босқичлар ҳам ижобий натижа беришига замин яратилади.

Бола туғилишидан аввал ота-оналар ўзлари намуна бўлишлари учун турли иллатлардан сақланмоқлари, руҳиятларини пок тутишга уринмоқлари зарур. Бу ҳақида Абдулла Авлоний айтади: «Тарбия қилгувчилар табиб кабирки, табиб хастанинг баданидаги касалига даво қилгани каби тарбияни боланинг вужудидаги жаҳл маразига «яхши хулқ» деган давони ичидан, «поклик» деган давони устидан бериб, катта қилмоғи лозимдир». Бу гаплар замирида юксак тажриба самараси ўлароқ, тарбияни тарбиячи ўзидан бошламоғи зарурлиги тушунилади. Зеро, бола эшитганларидан кўра кўпроқ кўрганларига эргашади.

Фарзанд тарбиясининг иккинчи босқичи ҳомила даврида амалга оширилади. Бу босқичда аёлга ташқи жиҳатдан ва ўзи томонидан катта эътибор қаратиш талаб этилади. Бола туғилгунига қадар аёлга моддий-маънавий шароит яратиб берилиши керак. Фарзанд соғлом туғилиши учун бўлажак онани барча оғир вазифалардан озод қилиш лозим. Ҳомиладор аёлни асабийлашишдан жуда эҳтиёт қилиш керак. Аёл кўп асабийлашса, мажбурий қийноқларга рўбарў қилинса бола асаб касалликлари билан туғилиши тиббий жиҳатдан исботланган. Демак, ҳомиладор аёлга муносиб шароит яратиш билан аслида туғилажак фарзандимизга яхшилик қилган, боламизни руҳий жиҳатдан асраган бўламиз.

Ҳомиладорлик пайтида бола қандай тарбияланади? Энг асосийси, аёл ўзини маънавий ва жисмоний

жиҳатдан авайлаши керак. Бу даврда аёл фақат ҳалол егуликлар емоғи, гўзал нарсаларга қарамоғи, ёқимли сўзларни тингламоғи ва мулойим бўлмоғи лозим. Энг муҳими эса, тўғрисўзликка ўта аҳамиятли бўлиши талаб этилади. Чунки туғиладиган фарзанд айнан онанинг вужудида унинг барча сифатлари ва руҳий ҳолати билан узвий алоқада ўсади. Ондаги ҳар бир жараённи ҳис этади, унинг сўзларини тинглайди. Бу борада улуғ кишиларнинг ота-оналари фарзандларига туғилишидан аввал қандай тарбия берганлари биз учун ибратдир. Ривоятларга кўра, Собит исмли йигит бир тишлам олмани изнсиз еб қўйиб, эгасидан розилик олиш учун чеккан машаққати — тақводорлиги туфайли Имоми Аъзам Абу Ҳанифадек улуғ олимнинг отаси бўлди. Бу воқеада катта ҳикмат ва олий ибрат бор.

Инсоннинг маънавий ва ақлий хислатларини асосан унинг олган тарбияси, яшаган муҳити белгилайди деб ҳисобланади. Агар яхши тарбия инсоннинг энг қимматли бойлиги бўлса, нотўғри тарбия унинг учун бахтсизликка, ҳатто ҳалокатга айланиши уқтирилади. Шунинг учун мактаб тарбиясидан ҳам олдин оила тарбиясига катта аҳамият берилади. Оилада тўғри йўлга қўйилган тарбия мактаб таълими учун катта мададдир ва аксинча, оилада тегишли тарбия ишлари олиб борилмаса, бу ҳолда мактабдаги таълим-тарбия ишларининг самараси паст бўлиб қолаверади.

Абдулла Авлоний «Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ» китобида бундай келтиради: «Аллоҳ таоло инсонларни асл хилқатда истеъдод ва қобилиятли, яхши билан

ёмонни, фойда билан зарарни, оқ билан қорани ажратадиган қилиб яратган. Лекин инсондаги бу қобилиятни камолга етказиш тарбия билан бўлур. Қуш уясида кўрганини қилар».

Бола дунё юзини кўрган вақтдан бошлаб бериладиган тарбия босқичида она фарзандини озиқлантиришда озодалик қоидаларига амал қилиши, болани покликка биринчи кунданоқ ўргатиши лозим. Бола ширинсўз бўлиб ўсиши учун тили чиққан онданоқ ширинсуханликка ўргатиб бориш зарур. Фарзанд бирор ёмон сўзни қўллай бошласа, унинг сўзларига айрим кишиларга ўхшаб «завқ»ланмасдан, аксинча, уни қайтариш, қўллаётган сўзи жуда ёмон эканини билдириш керак. Тили эндигина чиқаётган бола ён-атрофдагиларга тақлид қилади. Демак, оилада ҳамма бир-бирига чиройли ва хушмуомала бўлиши катта аҳамиятга эга. Шундагина тарбия топаётган бола ҳам гўзал сўзлашув одобига амал қилиб улғаяди.

Фарзанд тарбия қилганда унинг ёши ва савиясини инобатга олиш муҳим. Боланинг бирор бир ютуққа эришишига, натижани кўришга шошмаслик керак. Ҳар бир ишни тадрижийлик билан амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Масалан, икки ёшгача фақат ширин сўзлар билан, эркалаш орқали тарбия қилинади. Беш ёшгача бола атрофни ўрганади, асосий маълумотни шу ёш оралиғида эгаллайди. Бу даврда биз кўпроқ амалий жиҳатдан намуна бўлишга уринишимиз, соғлом оилавий муҳитни яратишимиз зарур бўлади.

Кейинги давр эса бироз қаттиққўллик ва интизомни талаб этади. Бу давр ўсмирлик пайти бўлиб, бола оқ-қо-

рани айни шу даврда ажратади. Яхшиликка мукофот, ёмонликка жазо муқаррарлигини шу босқичдан ўрганади. Бу даврда фарзанд тўғри йўлга солинса, солиҳ дўстларга ҳамроҳ қилинса, у одобли бўлиб, яхши инсон бўлиши учун муҳим қадам қўйилади.

Ўн саккиз ёшдан бошлаб фарзанд дўстимиз, ҳамсухбатимиз, вақти келса сирдошимиз бўлмоғи лозим. Бола ота-онадан ҳайиқмаслиги, балки энг яқин кишиси сифатида қаттиқ ҳурмат қилиши муҳим. Бу маълум маънода охирги босқич бўлиб, ушбу даврда фарзандимизни қай даражада тарбия қилганимизнинг самарасини кўрамиз. Шу босқичгача яхши ёки ёмон тарзда амалга оширилган тарбия фарзанд умрининг охиригача ҳамроҳ бўлиб қолади.

Тарбияда энг муҳим восита — бу меҳр ва ширинсўзлик билан тарбиялашдир. Бу икки восита бир бўлиб, болани шакллантиради. Шу жумладан, таълимни ҳам ғазаб ва жазолаш билан амалга оширмаган маъқул. Зеро, зўрлаб берилган таълим бола хотирасидан тезда ўчиб кетади. Оқибатда унинг шу соҳага нисбатан қизиқиши сўниши мумкин. Бундан кўринадики, таълимнинг аввали ҳам яхши тарбиядан ва адабдан бошланади.

ХIII. ЎҚИШ, ЎРГАНИШ УЧУН ҲЕЧ ҚАЧОН КЕЧ ЭМАС

Табиатнинг бир қоидаси бор — бу доимо ҳаракатда бўлиш: Ер доим айланиб туради, фасллар алмашади, моддалар алмашади... Баъзи инсонлар эса ёши элликка яқинлашгач, гоҳида бундан ҳам аввал ўзи учун ҳаракатни тўхтатади: «Энди мен қаридим, менга шунча ҳаракат қилганим етади, энди ҳаракат қилиб нимага ҳам эришар эдим...»

Шу каби вазларни у ўзи учун қоида сифатида қабул қилади. Лекин англамайдики, инсон нафас олиб турар экан, у учун ҳаракатда бўлиш фойдали, керак бўлса шарт ҳам. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга пайғамбарлик нозил бўлганида қирқ ёшда эдилар. У зот қаридим демадилар ё бошқа баҳона топмадилар. Не-не қийинчиликларга қарамасдан илоҳий амрни бажаришда давом этдилар. Мусулмон кишиси учун, балки бутун инсоният учун бундан-да ибратли ҳолат бўлмаса керак.

Мазкур бўлимимизда ўзини қариган ҳисоблайдиган, ўқиш ё ўрганиш учун кеч деб ўйлайдиганлар учун илмий, психологик, ҳаётий тавсиялар билан ўртоқлашамиз.

Маълумотларга кўра, инсон мияси 60 ва 80 ёшлар оралиғида тўлиқ қувват билан ишлай бошлайди. Чунки бу даврда миядаги миелин, яъни нейронлар орасидаги сигнал алмашинувини таъминлайдиган модда миқдори анчайин кўпаяди. Шу туфайли миянинг умумий ин-

теллектуал кучи 30 фоизга ошади. Шунингдек, нейро илм олимларининг сўнгги хулосаларига биноан, инсон 70 ёшда, яъни мия тўлиқ куч билан ишлай бошлаганда, интеллектуал фаолиятнинг энг юқори чўққисига етади ва бу кучни 90 ёшдан кейин ҳам тўлалигича сақлаб қолиш мумкин.

Инсон шуни унутмаслиги керакки, унинг ўзи нафақага чиқади, мияси эмас. Кўпчилик мактаб ёшидан кейин ўрганиш қобилияти сусайиб кетиши, ундан кейин ўқиб, ўрганиб бўлмаслиги ҳақида бонг уради. Илмий ва ҳаётий тажрибаларга кўра, бу баҳонадан бўлак нарса эмас. Шу ўринда Ҳазрат Алининг бир гапини келтиришимиз жуда ўринли бўлади: «Инсонни вақтидан олдин хароб қиладиган нарса танбалликдир».

Ҳа, ўйлаб кўрилса, юқорида келтирилган баҳонанинг асл манбаи дангасалик ва танбаллик. Ниманидир ўрганишни ёки ўқишни истамаган инсон турли гапсўз, баҳона топиб бераверади барибир. Излаган, интилган киши эса доим имконият топади.

«Дангаса одамгина зерикади», деган экан бир олим. Дарҳақиқат, ғайратли, тиниб-тинчимас одам ҳеч қачон зерикмайди. У, албатта, ўзига бирор фойдали машғулот топади ёки китоб мутолааси билан банд бўлади. Зерикяпсизми, демак, сиз дангасасиз! Бир тадқиқотчи айтадики, зерикиш сабабли кўпгина кишилар қиморхоналарда, майхоналарда ва қамоқхоналарда умрларини совуришмоқда.

Роҳатни роҳатсизликдан излаганлар учун роҳатсизлик деган тушунчанинг ўзи йўқ. Вақт йўқлиги эмас, дангасалик бизнинг асосий муаммомиз. Энг катта душ-

манимиз бўлмиш дангасаликни енга олсак, ҳаётда бажара олмайдиганимиз иш қолмайди.

Дангасалик шундай айёрки, баъзан мазаси бор-у, лекин фойдаси йўқ ширин сақичлардек алдайди; бўшашиш, ҳаётдан зерикиш, чарчоқ, хасталик, бекорчилик, ҳавойилик каби турли тузоқлар билан инсонларни ўзининг тўрига илинтиришга ҳаракат қилади.

Олдимизда икки йўл бор: ё шу ва шунга ўхшаш дангасалик қуролларига нишон бўлиб, ўзимизни бутун машаққатларнинг опаси ва разолатнинг уяси бўлган танбалликнинг қучоғига ташлаш ёки юксакликнинг, муваффақиятнинг калити, ҳузур-ҳаловатнинг асоси бўлган меҳнатга бутун борлиғимизни топшириб, дунё ва охиратда саодатга эришиш.

Режасиз ишлаган киши ўлкама-ўлка юриб, хазина излаган инсонга бежиз қиёсаланмаган. Мутахассислар жамиятнинг ривожланганлик даражасини ақл ва заковат эмас, балки методли ишлаш белгилашини айтганлар.

Тизимли ишлаш орқали мақсадга тез эришилади, чексиз орзулар ҳақиқатга айланади. Хоҳ шахс, хоҳ жамият тизимли ишлаш билан мақсадга етишади. Буюк ишларни амалга оширган, юзлаб асарлар ёзган машҳур одамларнинг ҳаётларига назар ташланг. Уларнинг тартибли ва режали ишлаганлари, ҳаёт кечирганларининг гувоҳи бўласиз.

Қанчалаб ақли, қобилиятли инсонлар ҳам борки, режасизликларидан барча ишларида ҳеч қандай натижага эриша олмаяптилар.

Инсон қилаётган ишига бор диққатини қаратган тақдирдагина муваффақиятга эришади. Бирор нати-

жага эриша олмасликнинг сабабларидан бири ишига сидқидилдан ёндашмаслик, эринчоқликдир. Бир олим айтганидек: «Ақл соғлом ва кескин равишда бир нуқтага йўналтирилганда жуда даҳшатли қуролга айлана олади». Бунинг учун сизга нималар йўл бермаяпти, фикр қилинг.

Аксарият инсонлар кўпинча даҳолар туғма шундай бўлишади деб ишонишади. Машҳур руҳшунос олим Уильям Жеймс эса буни рад этиб шундай дейди: «Асл фарқ даҳоларнинг мақсад ва ғоялари учун қилган ғайратларида ва зеҳнларининг барча имкониятини бир ерга жамлаб аниқ бир нуқтага йўналтирганликларидадир».

Сиз ҳам ўзингизга ишонинг. Олдингизга мақсад қўйиш вазифасини зиммангизга олинг. Ана шунда даҳоларчалик бўлмаса-да, ўзингизга етарли даражада ютуқларга эришасиз.

Ҳаётимизда энг қимматбаҳо нарсалардан яна бири — бу тажриба. Барчамиз ўзимизга ишонган, мустақил ва доно бўлишни истаймиз, донолик йиллар ва тажриба билан келишини унутамиз. Ва бу тажриба учун сиз кўп нарсалар қилишингиз керак.

Шунинг учун кексаларнинг тажрибаси жуда муҳим. Улар берган ҳаётий дарслар энг қимматли билимлардан биридир.

Ҳаёт эртага эмас, бугундир. Кўпчилик доимо келажакда юз берадиган ажойиб нарсаларни кутади, лекин ҳаётнинг ҳозир амалга ошишини унутади. Ҳозирги вақтда яшашни ўрганинг ва келажакдаги хомхаёллардан юз ўгиринг.

Асоссиз қўрқувлардан ўзингизни сақланг. Биз қўрқаётган нарсаларнинг аксарияти ҳеч қачон содир бўлмайди. Лекин улар содир бўлса ҳам, кўпинча биз ўйлаган каби ёмон эмас. Кўпчилик учун қўрқув энг ёмон нарса. Ҳақиқат жуда қўрқинчли эмас.

Муносабатлар билан боғлиқ қоидалар. Ҳаётингизда энг муҳими яқин одамлардир. Ҳар доим уларни биринчи ўринга қўйинг. Улар сизнинг ишингиз, сеvimли машғулотиңгиз, компьютерингиздан кўра муҳимроқдир. Уларни бутун ҳаётингиз каби қадрланг.

Фарзандларингиз сиз эмас. Сиз уларнинг туғилишига сабабчи бўладиган, парваришлаб улғайтирадиган ва ўзларини эплай олгунча уларга ғамхўрлик қиладиган инсонсиз. Уларни ўргатинг, сеving, қўллаб-қувватланг, лекин ўзгартирманг. Ҳар бир бола ноёбдир ва ўз ҳаётини яшаши керак.

Хатолардан сабоқ олинг. Бир файласуф айтган эди: «Ҳаётида ҳеч қандай хато қилмаган одам — бирон янгилик қилишга уринмаган одамдир». Чунки бирор бир иш қилишга тутинар экансиз, хатолар бўлиши табиий ҳол. Биз кўпинча бизни муваффақиятга олиб борадиган нарсаларни унутиб, хатолардан қочишга ҳаракат қиламиз. Хато қилишга тайёр бўлинг ва хатоларингиздан ўрганинг.

Иложи борича ғазабланманг. Ғазабдан қониқиш бир неча дақиқа давом этади. Ва натижалар анча узоқ давом этиши мумкин. Ўзингизнинг ҳис-туйғуларингизни тингланг ва ғазаб келганда унга қарши томонга қадам қўйинг. Бу албатта яхши натижа беради. Ҳеч бўл-

маса ғазабга сарфлайдиган асабингизни ва энергиян-гизни сақлаб қоласиз.

Саёҳат тажриба беради ва онгни кенгайтиради. Саёҳат сизни янада қизиқарли, доно ва яхши қилади. У сизга одамлар, уларнинг одатлари ва маданияти билан мулоқот қилишни ўргатади.

Ўзингизни жуда ҳам доно деб ҳис қилманг. Бу сизни чарчатади, ўзингизга бўлган ишончни ҳам сусайтиради. Чунки сиз тўғри деб фикрлаётган, ҳисоблаётган нарсалар ҳар доим ҳам тўғри бўлавермайди. Биз ҳар қандай саволга жавобни биламиз деб ўйлаймиз, лекин бу тўғри эмас. Ҳар доим сиздан кўра ақлли киши борлигини унутманг. Бошқаларни ҳам керагича қабул қилишни ўрганинг.

Кичик нарсалар ҳам муҳимдир. Барчамиз катта ғалабалар ва ютуқларни кутмоқдамиз, чунки улар кичик ва баъзан сезилмайдиган қадамлардан иборат. Ушбу қадамларни қадрланг.

Ҳар куни ўрганинг, турли нарсалар ҳақида янги нарсаларни ўрганинг. Масалан, оддий тошларни бўяб қизиқарли санъат асари ясашни биласизми? Ёки кераксиз ёғочлардан стул ясаб кўрганмисиз? Буларни қилиб кўришга сизга ҳеч нима тўсқинлик қилмайди. Марҳамат, уриниб кўринг. Унутмангки, бу бошқалар учун жуда қизиқарли нарсадек туюлиши эҳтимоли катта.

Тушкунликлар маъносиз. Бу муаммони ҳал қилиш учун сизни олиб келади, агар сиз фақат ташвиш керак. Аммо ташвишнинг табиати шундаки, бу ҳеч қачон содир бўлмайди. Тушкунлик миянғизни ўчиради ва сиз

вазиятни ҳал қила олмайсиз. Шунинг учун ташвиш билан курашишни ўрганинг ва ундан қутулишга ҳаракат қилинг.

Ўзингизга ишонинг. Ишингизни жуда яхши бажаринг. Агар ҳаётда бирор нарсага эришмоқчи бўлсангиз, ишлашингиз керак бўлади.

Ҳеч қачон кеч эмас. Кеч деб ҳисоблаш — бу фақат ҳаракат қилмаслик учун баҳона.

Сўзларнинг муҳимлигини эсдан чиқарманг. Гапиришдан олдин ўйлаб кўринг. Кўнгилни оғритадиган сўзларни ишлатманг. Бундай қилганингиздан кейин ортга ҳеч қандай йўл йўқ.

Ҳар куни яшанг. Ўтаётган ҳар бир сония умрингизнинг бир бўлаги. Уни беҳуда нарсаларга, масалан, ташвишланишга сарф этманг. Умрингизнинг ҳар сониясини яшанг, қадрланг ва албатта қандайдир бир иш қилишга урининг.

Сиз кўпчилик инсонлар каби ижтимоий тармоқларни кузатишдан ҳеч зерикмайсиз ва чарчамайсиз ёки ундан ҳам кўпроқ вақт телевизорга термилиб ўтира оласиз. Бироқ ярим соат бирор китоб ўқишга, бирор ҳунар ўрганишга ёки ўзингиз учун фойдали бўлган тижорат ғоясини ўйлаб кўришга вақт ажратмайсиз. Демак, айб бошқалардами?!

Инсоннинг баъзи ҳуқуқлари унга шундайича берилади. Лекин баъзиларини талаб қилиб олиш зарур бўлади. Ҳуқуқингизни талаб қилишингиз учун шу ҳуқуқнинг сизга тегишли эканлигини билишингиз шарт. Бўлмаса, йўқ, менга алоқаси йўқ экан деб юраверасиз. Ҳа, дарвоқе, ҳуқуқингизни ўрганишга ҳам вақт ажра-

тишингиз керак бўлади. Бунинг учун сизнинг вақтингиз бормикан?! Чойхонада оғайнилар билан ўтиришдан, интернетда кимлар биландир ўзингизга алоқасиз мавзуда баҳслашишдан ортармикансиз?!

Кўплаб муваффақиятга эришган, кўриниши ҳам хушбичим одамларни кўп кўрасиз. Уларга баъзида ҳавас билан, баъзида эса ҳасад билан қарайсиз. Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, уларнинг сиздан ортиқ жойи йўқ. Фақат улар вақтини беҳуда нарсаларга эмас, шахсий лойиҳалари билан шуғулланишга, бадантарбия қилишга, китоб ўқишга сарфлашади. Сизда эса бу каби ишларга вақт йўқ. Тўғрими?!

Юқоридаги саволларга жавобингиз агар «ҳа» бўлса, демак, сизда муаммо — бу дангасалик ёки ишёқмаслик. Буни ислоҳ қилишингиз шарт, албатта.

Инсоннинг руҳий ҳаракатларига организмдаги турли моддалар таъсир кўрсатади. Шулардан дофамин моддасига завқланиш моддаси деб қаралади. Аммо бу унча тўғри эмас. Дофамин — бу бизни яшашга ундайдиган нарса. Бу интилишнинг мавжудлиги, бизга эрталаб туриб кундалик машғулотларимизни бажаришга туртки беради. Агар сиз ушбу модданинг қанчалик кучлилигини тасаввур қилишга қийналсангиз, келинг, олимлар каламушларда қилган бир нечта тажрибалар билан танишамиз.

Тадқиқотчилар каламушларнинг мияларига электродларни жойлаштирдилар. Каламуш ҳар сафар педални босганида, унинг миясидаги мукофот тизимини қўзғатдилар. Натижада каламушларда педални босишга шунчалик кучли хоҳиш пайдо бўлдики, улар бу ишни

бир неча соат тўхтамай қила бошладилар. Каламушлар овқатланишни ва ҳаттоки ухлашни рад этишди. Улар тинкалари қуриб батамом заифлашмагунча педални босишда давом этардилар.

Бизнинг миямиз муайян машғулотларнинг тартибини улардан оладиган дофамин миқдорига қараб, устувор деб белгилайди. Агар маълум машғулот миямизда жуда кам дофамин моддасининг чиқишига сабаб бўлса, уни бажариш жуда ҳам қийин бўлади. Агар машғулот миямизда жуда кўп миқдорда дофамин моддасининг чиқишига сабаб бўлса, бизда бундай машғулотни такрор ва такрор қилишга катта рағбат ҳосил бўлади.

Айнан қайси хатти-ҳаракатларимиз миямизда кўпроқ дофамин ишлаб чиқара олади? Мана шуни аниқлаб олиб, агар у бекорга вақт ўтказишдан пайдо бўлаган бўлса, демак, буни тўғрилаш керак.

зо ёшдан ошган кўп кишиларда обрў-эътибор етишмаслигидан нолиш ҳолати кузатилади. Ҳар бир киши унутмаслиги муҳимки, у билан боғлиқ қандайдир ёқимсиз ҳолат юз бераётган бўлса, демак, бунда унинг ўзи айбдор. Қандайдир тузатилиши керак бўлган камчиликлари бор. Унутманг, обрў-эътиборли бўлиш учун бой ёки амалдор бўлиш шарт эмас, юриш-туришингиз жойида, гап-сўзингиз ўринли бўлса сизни ҳам ҳурматлашади, эътибор беришади. Қуйида ҳар бир кишига фойда бериши мумкин бўлган тавсияларни келтириб ўтамиз. Балки, баъзиларини ўзингиз биларсиз, лекин эътибор қилмассиз, ҳар ҳолда тавсияларимиз фойдали бўлади деган умиддамиз.

- Одамларнинг қилган ишларига шахсий фикрингизни билдиринг, масалан: «Бу иш маъқул», ёки «Бу жуда хунук иш бўлибди...» каби.
- Шошмасдан секин гапиринг, аммо тез фикрланг.
- Ҳеч кимдан нарса сўраманг, айниқса, сиздан кучли одамлардан. Уларнинг сизга ёрдам бериши эҳтимоли катта. Шунинг учун сўраб қадрингизни йўқотманг.
- Одамларнинг исмларига этиборли бўлинг, кўришганда исми билан мурожаат қилинг. Буни жуда кўплаб мутахассислар, психологлар тавсия этишган. Чунки инсоннинг қулоғига ўзининг исми жуда ёқимли эшитилади. Исмине эслаб қолишингиз эса унга ҳурматда ё эътиборда эканингизни билдиради.
- Гапираётганда суҳбатдошингизнинг кўзига қараб гапиринг. Чунки кўзни олиб қочиш қўрқоқликдан дарак беради. Шунингдек, суҳбатдошингизнинг кўзидан кўп нарсаларни уқишингиз ҳам мумкин.
- Гийбат қилманг. Ҳеч қачон. Буюк инсон ғоялар ҳақида, оддий одам воқеалар ҳақида, нодон киши одамлар ҳақида гапиради. Тадбирларда ёки давраларда ҳеч қачон бировнинг ҳаётини ҳам, ўзини ҳам муҳокама қилманг.
- Сўрашмагунича ҳеч қачон ўзингиз ҳақингизда гапирманг. Ўзи ҳақида сўрамаса ҳам гапиравериш эътибордан қолишга сабаб бўлади.
- Нафратга қолмай десангиз ҳеч қачон бировнинг орзулари ёки режалари устидан кулманг. Ўйлаб

кўринг, сиз кимгадир бир режангиз ёки орзунгиз ҳақида гапирдингиз, у эса бундан кулди. Нима қиласиз? Бошқалар ҳам сиз каби фикрлайди бу бо-рада.

- «Йўқ» сўзини ишлатишдан қўрқманг. Бировнинг илтимосини бажаргингиз келмаса очиқчасига Йўқ деяверинг, гарчи у энг яқин дўстингиз бўлса ҳам. Баҳона қидириш обрўни тўкади.
- Ҳеч қачон кўп савдолашманг. Сахий бўлинг.
- Сизга савол беришса жавоб беришдан олдин озгина вақт ўказинг, гарчи жавоб тайёр бўлса ҳам. Сизни озгина кутишларига мажбур қилинг.
- Биринчи бўлиб салом беринг, аммо қўл беришда шошилманг, Сизга қўл узатилгандагина сиз ҳам узатинг.
- Ҳеч қачон овоз чиқариб кулманг, ҳамма гапга кулаверманг.
- Бирор хонадонга меҳмон бўлганингизда, хонадаги нарсаларга диққат билан қаранг ва хонадаги бирор жиҳозни мақтаб қўйинг. Масалан, чиройли пардани, хонанинг шинамлигини, китобларни.
- Музокара, суҳбат ёки учрашувга чиқсангиз, ҳеч қачон нима ҳақида гапиришни олдиндан ўйламанг. Доим ўша вазиятдан ва суҳбатдошингиз фикридан келиб чиқиб гапиринг.
- Хонада ёки шовқин бўлаётган бирор жойда гапирманг. Ҳамма тинчигандан кейингина гап бошланг.
- Сиз билан умумий қизиқишлари бўлмаган (яъни тил топишолмайдиган) одамлар билан бирга юр-

манг. Ўзингизга ёқадиган кишилар даврасида юринг.

- «Эртага қиламан» деган иборани унутинг. Бу сизни дангаса қилади. Эртанги кун ўз режалари билан келади. Сиз учун энг қимматли фурсат — бу БУГУН.
- Баҳона ёки сабаб қидирманг, имконият қидиринг.

Унутмангки, қатъий ишонч билан кутган ва ҳақиқатан ҳам қалб туби билан ишонганингиз сизнинг реал ҳаётингизга кириб келади. Масалан, агар сиз ўзингизни бирор бир нарсага қодир эмас деб, бунга қаттиқ ишонсангиз, у ҳолда сиз ҳақиқатан ҳам бундай ишни ҳеч қачон қила олмайсиз. Чунки бу ишонч сизнинг имкониятларингизни ўзига хос тарзда чегаралаб қўяди. Агар сиз ўзингизни барча нарсага қодир ва ақлли деб билсангиз, аста-секин худди шундай бўлиб борасиз ва истаган нарсангизга эриша оласиз.

Ушбу қоидани амалда қўллаш учун ўз ҳаётингизни, яъни оилавий муносабатларни, саломатликни, иш фаолиятингизни, молиявий аҳволингизни яхшилаб ўрганинг ва ундан сўнг эришаётган натижаларингиз ҳамда ўйлаётганингиз, гапираётганингиз, ҳис қилаётганингиз ва нималарнидир қилаётганингиз орасида қандай сабаб-оқибат занжири мавжудлигини топишга ҳаракат қилинг.

Бироқ бу ишни амалга ошираётганингизда ўзингизга нисбатан адолатли муносабатда бўлишингиз шарт. Бу ишни қилиб бўлгандан сўнг мутлоқ адолатлилик билан бу дунёда яшашдан мақсадингиз нима ва унда сизнинг қандай аҳамиятингиз борлиги ҳақида фикрланг.

Ҳозирги ҳолатингизни қандай фикрларингиз пайдо қилган ва қўллаб-қувватлаб турибди? Ҳаётингизнинг бирор бир тарафини ўзгартиришингиз учун сиз ўз фикрлаш тарзингизга қандай ўзгартиришлар киритишингиз мумкин? Ўзингизни иккиланишлар ва қўрқув ҳисларидан озод қилинг. Сизни олға қараб интилишдан тўхтатиб турган туйғулардан воз кечинг. Агар сизга бу борада маслаҳат керак бўлса, ўзингиз ҳурмат қиладиган ва ишонадиган инсонлардан нималар фойдали имкониятларингизни намоён қилишдан тўхтатиб туриши мумкинлиги ҳақида сўранг.

Сиз ниманидир ишонч билан ва интиқиб кутасиз, бу худди ижобий башоратдай содир бўлади. Унутманг, ҳақиқатан ҳам ўз ҳаётингизнинг яратувчисисиз. Ҳар томонлама ўйлаган ҳолда ниманидир бажарасиз ёки нимадир яратасиз. Сиз ишонч ва эътиқод билан яхши нарсани кутсангиз ва унга қараб ҳаракат қилсангиз албатта қандайдир яхшиликка дуч келасиз ва аксинча. Демак, сизнинг яхшилик ёки ёмонлик ҳақидаги фикр-ўйларингиз инсонларга ва ҳодисаларга жуда катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун фақат яхшилик ҳақида ўйланг ва унга интилинг.

Агар ўз фикрлаш тарзингизни ўзгартира олсангиз, ҳаётингизни ва ўзингизни ҳам шунга мос равишда ўзгартира оласиз. Шу сабаб ҳали ҳеч нарсага кеч бўлмаганига, ҳали кўплаб ишлар қила олишингизга, ўрганишингиз, ўқишингиз зарур бўлган нарсалар ҳали кўплигига ўзингизни ишонтиринг ва шунга қараб ҳаракат қилинг.

XIV. ЁШЛАРГА НАСИХАТ

Ҳамма замон ва маконларда ёшларнинг тарбияси, таълими катталарни ўйлантириб келган. Ҳатто ўша машҳур ривоятда айтилганидек, бундан 4000 йил илгари ёзилган қўлёзмани топиб ўқишганда, унда ҳам «Ҳозирги ёшларнинг тарбияси бузилиб кетяпти» дейилган экан... Бугунги ёшларга насиҳат таъсир қиладими деган савол ҳар бир кишини ўйга толдиради. Чунки тараққиёт шундай бир босқичга етдики, одамлар уйдан чиқмай туриб, ҳеч қандай олий таълим муассасасида ўқимай туриб ҳам яхши яшаши мумкин. Лекин ана шу даражага етиш учун барча даврларда ҳаммага бир нарса бирдек муҳим бўлган, бу билимдир. Билим, албатта, кўчада сочилиб ётадиган нарса эмас, уни эгаллаш учун ҳам одамдан изланиш, тартиб, қатъият талаб этилади. Биз қуйида бугунги ёшларга оз бўлса-да фойда келтирадиган, замонавий тил билан айтганда мотивация берадиган бир қанча тавсияларни ҳаётий мисолларда берамизки, бундан ҳар ким ўзига кераклисини, зарурини олади деган умиддамиз. Мисоллар шунчаки ўқиб завқланиш учун эмас, ундан одам ўзига ибрат олиши учун, албатта. Зеро, Алберт Эйнштейн айтганидек, ниманидир тушунтиришда энг яхши восита мисол келтиришдир.

Вақтнинг қадрига етинг. Ҳар бир сониядан унумли фойдаланинг. Вақт бизга ҳар турли ишни қилиш учун берилган бебаҳо фурсатдир. Қандай ишни қилиш инсоннинг ўзига боғлиқ. Вақтини баъзилар фойдали,

баъзилар бесамар ўтказади. Ўтаётган ҳар бир соат умримизнинг бир қисми, агар у бекор ўтса, ихтиёримизда бўлган фурсатнинг зое бўлгани шудир. Ваҳоланки, шу фурсатда фойдали ишлар қилиш мумкин эди. Вақтини қадрлай олган киши ҳавойи нафсдан ўзини тияди. Вақтни бекор ўтказиш — ақлсизликнинг бир кўриниши ҳисобланади.

«Икки нарса борки, кўпчилик унинг қадрига етмайди. Бири соғлиқ, иккинчиси эса бўш вақт», деб марҳамат қилганлар пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом.

Инсон умрининг ҳар бир дақиқасини фойдали машғулотлар билан тўлдириши керак. Вақт — бу бизнинг умримиз, у ўтиб борапти.

Албатта ҳунар ўрганинг. Камида иккита. Олий маълумотли бўлишингиз мумкин, лекин барибир ҳунар ҳам ўрганинг. Агар олий таълимда ўқиётган бўлсангиз қўшимча равишда бирор ҳунарни ҳам ўрганинг. Баъзилар айтишадики, ҳунар билан ўқиш берган нарсадан кўпроқ нарсага эга бўлиш мумкин. Дипломингиз бўйича бир кун келиб иш топилмай қолиши мумкин. Лекин ҳунарингиз учун эҳтиёж доимо мавжуд бўлади.

Ҳозир сиз бирор лавозим ё вазифада бўлишингиз мумкин. Бир кун келиб қўша-қўша дипломларингиз ҳам иш бермай қолиши эҳтимол. Лекин ҳунар доим кишига ризқ келтирувчи омил бўлади. Халқимизда бир мақол бор: «Илм кўпга етказар, ҳунар кўкка». Ҳунарингиз бўлса, бир кун пенсияга чиққанингизда ҳам уйда телевизорга термилиб ё алжираб ўтирмай нима биландир шуғулланиш имконингиз бўлади.

Одамдан кўп нарсаларни тортиб олиш мумкин, лекин тортиб олиб бўлмайдиган нарсалардан биттаси ҳам мана шу ҳунардир. Масалан, дурадгорликни ўрганиб қўйинг, ё заргарликни ўрганинг.

Лоқайд ва бепарво бўлманг. Лоқайд ва бепарво бўлиш сизни ҳурматсиз, эътиборсиз ва энг ёмони кераксиз одамга айлантиради. Жамиятда бўлаётган ҳодисаларга, атрофингизда бўлаётган воқеаларга бепарво қараб тураркансиз, сизнинг бор ё йўқлигингиз билинмайди. Шу сабаб лоқайдлик ва бепарволик ҳамма замон ва маконларда қаттиқ қораланган. Инсон яшар экан, ўзининг фикрлари, танқидлари, таклифлари бўлиши керак доим. Луқмони Ҳакимдан сўрадилар: «Одамларнинг энг ярамаси, энг ёмони ким?» У киши айтдилар: «Одамларнинг ёмонлик қилаётганини кўра туриб кўрмасликка олгани, бепарво, лоқайд бўлганидир».

«Душманлардан кўрқма — нари борса, улар сени ўлдириши мумкин. Дўстлардан кўрқма — нари борса, улар сенга хиёнат қилиши мумкин. Бироқ бефарқ одамлардан кўрқ — улар сени ўлдирмайди ҳам, сотмайди ҳам, фақат уларнинг жим ва бепарво қараб туриши туфайли Ер юзида хиёнат ва қотилликлар содир бўлаверади», деган эди донишмандлардан бири.

Пул учун ишлашни эмас, пулнинг сиз учун ишлашни ўрганинг. Дунёда кўпчилик инсонлар пул учун ишлайдилар. Лекин шундай одамлар ҳам борки, пулни пул учун ишлатишади ёки бошқаларни ўзининг бойиши учун ишлатишади. Бу гап халқимизда азалдан бўлган, масалан, «Пулни пул топади» деган

боболаримиз. Шунинг учун пул топишнинг самарали йўлларини ўйланг. Бирор тадбиркорлик бошланг. Агар сиз бирор корхона ёки ташкилотда ишлар экансиз, бошлиғингиз учун пул ишлаб берайсиз, ўзингизга ишлаш учун эса шахсий корхонангиз бўлиши керак. Тажрибали тадбиркорлар ҳаммасини кичигидан бошлашни тавсия қилишади. Сиз ҳам шундай қилинг, бунга халақит берадиган нарсалардан эса воз кечинг. Нималар сизни бундан тўсиши мумкин? Кимларнингдир ишончсизларча берган маслаҳати ёки ўзингизнинг ичингиздаги қўрқув. Булар сизга фақат зарар келтиради.

Замонавий касбларни ўрганинг. Масалан, интернет орқали пул топишни биласизми? Унда сизга тавсия: бугунги кунда бир қанча замонавий касблар бор, уларни ўрганиб, уйингиздан чиқмасдан ҳам масофадан ишлаб маош олишингиз, пул топишингиз мумкин. Эътиборли томони, бу касблар учун сиздан олий маълумот талаб қилинмайди. Шунчаки иш талаб қилинади, холос. Муҳими, ишни билсангиз бўлди. Айтишимиз мумкинки, биз санаб ўтмоқчи бўлган касбларни ўргатувчи бир қанча курслар мавжуд. Қуйида бугунги кундаги замонавий касбларни санаб ўтамыз.

- Матн ёзиш ва ишлов бериш билан боғлиқ ишлар: копирайтер; рерайтер; SEO копирайтер; SEO рерайтер; контент менежер; эмаил хабар бўйича мутахассис; муҳаррир; матн ёзувчи.
- Дизайн билан боғлиқ ишлар: веб дизайнер; график дизайнер; компьютер ўйинлари дизайнери; кийим-кечак дизайнерлари; архитектор.

- Сайт тузиш ва дастурлаш ишлари: мобил дастурлар тузувчи; флеш дастурчи; веб саҳифани оптималлаштирувчи; SEO мутахассис; сайт яратувчи (веб мастер).
- Таржимонлик ишлари: бадий матнлар таржимони; техник таржимон; сайт таржимони; компьютер ўйинлари ва бирор нимани ўргатувчи видеодарслар таржимони.
- Реклама ишлари: ПР менежер; СММ менежер; интернет маркетинг; реклама компаниясини соловчи мутахассис (Yandex direct, Google AdWords).

Ҳаётда аниқ мақсадингиз бўлсин. Мақсадсиз бирор нарсага эришиш мушкул. Ўйланг, сиз бирор сафарга отлансангиз, борар манзилингиз ҳақида оз бўлса-да маълумотга эга бўласиз. Энди, бутун бир умр бошида туриб мақсадсиз бўлиш ачинарли ҳол. Шунинг учун ҳаётдан, яшашдан аниқ мақсадингиз бўлсин: ким бўлмоқчисиз, нималарга эришмоқчисиз, фарзандларингиз қандай касбда, қандай одамлар бўлишини истайсиз?.. Мана шу каби барча нарсалар ҳақида тасаввурни шакллантиринг. Ана шунда уларга эришиш осонлашади. Нимага интилаётганингизни аниқ билсангиз, албатта, ҳаракатларингиз ҳам шунга монанд бўлади.

Ҳар бир нарсада сабр қила олиш. Дунёни ақли билан шошириб қўйган даҳолар ҳам, жаҳоннинг ярмини босиб олган императорлар ҳам жуда сабрли кишилар бўлишган. Сабрсиз бирор натижага эришиш қийин масала. Аввал ниманидир ўрганасиз, кейин интила-

верасиз, интилаверасиз, охири натижага эришасиз. Бир файласуф айтган эди: «Олдин ўйин қоидаларини ўрганиш, кейин эса ўйинга киришиш лозим». Демак, ишингиз ўхшамаётган бўлса, ўқишга бир неча мартадан бери кира олмаётган бўлсангиз, бунинг ҳали вақти келмаган. Сиздан эса фақат сабр ва интилаверишгина талаб этилади.

Ҳеч қачон бир-икки уринишда ортга қайтманг. Ўзингизни доим ёш ва навқирон ҳис этинг ва шундай тутинг. Ҳаётнинг ҳали олдинда эканлигини, нафас олаётган экансиз ҳаракатдан тўхтамаслигингиз кераклигини ёддан чиқарманг. Ҳаётингиз қониқарли даражада бўлмаса, асло унга рози бўлманг ва яхшилаш учун интилаверинг.

Қилаётган ишларингизни бошқаларга кўз-кўзлаш учун эмас, ўзингизга кераклиги учун бажаринг. Масалан, яхши ўқиш, танловларда ғолиб бўлиш, машина олиш каби нарсаларнинг шу нарсаларга эришаётган кишидан бошқаларга қизиғи йўқ. Шуни ҳеч эсдан чиқарманг.

Камтар бўлинг. Камтарлик инсоннинг камолотга эришишида ва жамият олдида ҳурмат-эътибор қозонишида энг асосий омил бўлади. Камтар кишиларни ҳурмат қилишади. Камтар киши ўзини катта тутмайди, шунингдек, бошқалар унга ўзгача муносабат қилишларини кутмайди. Аксинча, бундай киши бошқаларга самимий қизиқиш кўрсатади ва улардан бирор нарсани ўрганишга тайёр бўлади. Камтарлик ўзаро муносабатларга ижобий таъсир қилади. Камтар киши бошқалар билан осон тил топишади.

Қуролингиз илм бўлсин. Имом Мотуридий «Қуролингиз илмдан яса», дея ҳар қандай вазиятда ҳам илм энг асосий қурол воситаси бўлишини уқтиради. Агар илм-маърифат қурол қилиб олинса, барча мунозаралар, жанглар тинч йўл билан ечимини топади.

Ҳеч қачон ҳеч кимга хиёнат қилманг. Инсон ҳаёти давомида турли синовларга дуч келади. Бунда кўп азият ҳам чекади. Лекин бир эътиборли жиҳат борки, одам қанчалик мард, ҳалол бўлса, синовлардан ўтиши ҳам бирмунча енгил бўлади. Шу сабаб ёшлик даврингиздан бошлаб ёдда тутингки, кимгадир хиёнат қилиш одамнинг ўзига нисбатан ишончи сусайишига, кишилар эътиборидан қолишига сабаб бўлади. Улуғ бобомиз Имом Мотуридий «Хорлик истасанг, хиёнатчи бўл», деб бежиз айтмаганлар. Хиёнат қайси маънода бўлмасин, барибир яхшиликка олиб келмайди одамни.

Маънисиз сериал ёки киноларни кўрманг. Бу билан умуман кино кўрманг демоқчи эмасмиз. Кино шундай мафкуравий қуролки, бугунги кунда унинг таъсири китобдан-да кучлироқ. Чунки кўпчилик одамлар китоб ўқишдан кўра, кино ё сериал кўришни афзал билишади. Сиз эса ўзингизга маънавий озуқа берадиган, савиянгизни оширадиган, зарур тарихий маълумотларни ўзида мужассамлаштирган кино ё сериалларни кўринг. Афсуски, ўзбек кинолари ёки сериаллари орасида бундай талабларга жавоб берадиганлари санокли. Чунки бизда кинонинг мафкуравий кучидан фойдаланиш ҳақида эмас, кўпроқ оммани жалб қилиш ва бундан мўмай маблағ топишни ўйлашади. Шу сабаб кино

танлашда ва кўришда жуда диққатли бўлиш лозим. Одамларни эзгуликка, мардликка, ҳалолликка чорлайдиган кинолар ва сериаллар талайгина. Буларга мисол қилиб «Рисолат», «Умар Мухтор» фильмларини, «Умар ибн Ҳаттоб», «Оламга нур сочган ой» сериалларини айтишимиз мумкин.

Доим китоб ўқинг. Қайси касбда бўлсангиз ҳам — ҳунармандмисиз, ўқитувчимисиз, тижоратчи, ҳайдовчи ё банкирмисиз — доим китоб ўқинг. Бу, биринчидан, руҳий мувозанатингизни бир хилда сақлаб туради, ўстиради ҳам. Иккинчидан, миянгизга ҳар хил бўлмағур ўй-хаёллар келавермайди. Учинчидан, бир кун сиз ҳам ота ёки она бўласиз, шунда фарзандларингизга гапириб бериш учун қандайдир фикрларингиз пайдо бўлади.

Қатъиятли бўлинг. Қатъиятсиз бўлсангиз, сизда бор бирор фазилат натижа бермайди. Бирор ишга тугинар экансиз, уни фақат қатъият билангина охирига етказишингиз мумкин. Бўлмаса, ҳаммаси бекор кетади. Бу борада бир ибратли мисол келтиришни лозим деб билдик. «McDonald's» ресторанлар тармоғи асосчиси Рей Крок айтади: «Ҳа, нимани ўйлаётганингизни биламан. Кечагина коктейль учун миксер сотиб юрган ва деярли чол бўлиб қолган 52 яшар эркак қандай қилиб 50 та штатда ва 5 та хорижий мамлакатда 1600 та ресторан очиб, эндиликда ҳар йили фақат битта ҳудуднинг ўзидан 700 миллион доллар даромад олаётган фаст-фуд империясини барпо этишга эришди? Битта сўз бор: ҚАТЪИЯТ. Дунёда ҳеч нарса қатъиятнинг ўрнини босолмайди. На қобилият. Ахир

атрофга қаранг, қобилиятли, аммо муваффақиятга эриша олмаганлар қанча?! На даҳолик. Ахир даҳо одамлар кўп, лекин ким уларнинг қадрига етяпти? На таълим. Бутун дунё дипломли аҳмоқларга тўла. Фақат қатъият ва матонатгина тоғларни талқон қилишда сизга кўмакдош бўлажак». Рей Крок буни ўтган асрнинг 50-йилларида айтган. Айни пайтда эса унинг ресторанлар тармоғи янада кенгайган. Бугунги кунда «McDonald's» даромадига кўра жаҳондаги энг йирик ресторанлар тармоғи ҳисобланади. 2018 йилдаги ҳисобига кўра, 100 дан ошиқ мамлакат ва ҳудудларда 37 855 та дўконларга эгадир. Бу ресторан тармоқлари ҳар куни 69 миллиондан ошиқ мижозларга хизмат кўрсатишади.

Бирон бир янги нарсани синовдан ўтказинг ва уни ривожлантиринг. Бу сизни қобилиятларингизнинг очилишига, янги билимларни эгаллашга, бирон бир қизиқарли нарсаларни билишга ва ёқимли ҳиссиётларни туйишга ҳамда оптимистик руҳда фикрлашга ўргатади.

Олдингизга мақсад қўйинг. Энг кичигидан бошланг, кейин бирмунча муҳимига ўтинг, ундан сўнг буюк орзулар сари интилинг. Шундан кейин жуда ҳам кўпига муносиб эканлигингизни тушунаси.

Ўз фикрингизни ифодалашга урининг ва ўз фикрингизда туришга риоя қилинг. Кимнидир дўстлик учун ёки қўрққанингиз учун қўллаб-қувватламанг, балки ҳар қандай ҳолатда ўз нуқтаи назарингиз тўғрилигини асослашга ва уни ҳимоя қилишни ўрганинг.

Ишонч билан гапиришни ўрганинг. Бу жуда ҳам муҳим, чунки баланд овозда, ишончли ва ҳиссиётли айтилган фикр бошқаларга қизиқарли ва уларнинг эътиборини кўпроқ тортади, бир хилдаги ва титроқ овоз билан айтилган фикрга нисбатан.

Ҳар доим ўзингизга ғамхўрлик қилинг. Агар жозибадор кўринишга интилангиз, бу сизни автоматик равишда янада ўзига ишонган шахсга айлантиради.

Ижобий фикрлашга ҳаракат қилинг. Агар нимагадир эриша олмаслигингизга ишонсангиз ҳам, ҳаммаси яхши бўлишига ўзингизни ишонтиринг, тушкунликка тушманг, ўз хатоларингиздан хулоса чиқаринг, ҳаракат қилинг.

Ўзингиздан шубҳаланманг. Агар сиз ҳақингизда кимдир ҳеч нарсани уддалай олмайди деса, унга қулоқ солманг. Албатта, ҳаётда шубҳа учун жой бор, лекин уни мавжуд вазиятни ўзгартириш учун сабаб деб қабул қилишни ўрганиш керак, кейинги ҳаракатлардан воз кечиш учун деб эмас.

Ҳар бир нарсани мукамал қилишга ҳаракат қилманг. Албатта, ҳаракат қилишингиз ва яхши бажаришга интилишингиз керак, лекин йўл қўйган хатоларингиз ўз қобилиятларингизни шубҳа остига қўймаслиги керак. Сиз ҳақингизда кимдир нотўғри ўйласа, бундан хавотирга тушманг, ўзингиз билан бўлинг. Ҳали эришмаган нарсангизга ўзингизни эришгандек тутманг. Совуққонликни ўрганинг. Агар сизда нимадир ўхшамаган бўлса ҳам, ўзингизни худди ҳаммаси жойидадек тутинг. Инсон ўзига ишончни дарров эгаллай олмайди, бунинг учун кам бўлмаган вақт ва куч сарфлаш керак.

Агар ўз устингизда ишласангиз ва мақсад сари интилсангиз, албатта ўзингиз истаган нарсага эришасиз. Ёшлик инсон ҳаётининг энг гўзал даври. Кучга тўлган, имкониятлар, орзу-умид ва режаларга бой давр. Айнан мана шу даврда амалга оширган ишларингиз келгуси ҳаётингизни белгилаб беради.

Мутахассислар фикрига кўра, ҳаётда катта муваффақиятларга эришган одамларнинг аксариятида мавжуд бўлган 4 хислат бор экан. Булар:

1. Руҳан кучлилик. Барча инсонларга ҳаётда кўплаб руҳий зарбалар бўлади. Аксарият кишилар бундан оғир ҳолатга тушиб, ўз йўлларида оғиб ҳам кетишади. Мана шундай ҳодисалар рўй бермаслиги учун инсон руҳан кучли бўлиши зарур.

2. Ўзи ва ўз қарашларига содиқ қолиш. Муваффақиятли одамлар кўпроқ пул келтирадиган нарсаларни эмас, балки ўзларининг кўнгиллари истаган нарсаларни танлашар экан. Бунинг сабаби — улар ўзларини қадрлашади, шу сабаб ҳам кўплаб муваффақиятга эришишади. Шу сабаб сиз ҳам ўзингиз севган соҳада меҳнат қилинг, ана шунда яхши натижаларга эришасиз.

3. Ўрганишдан тўхтамаслик. Бу хислатни одам умр бўйи ўзида тарбиялаши даркор. Камида келгуси 5 йил ичида ўрганиш керак бўлган нарсаларни режалаштириб олиш зарур. Булар тил ўрганиш, малака ошириш, компьютер курслари, спорт тури кабилар бўлиши мумкин. Буни қарангки, муваффақиятли инсонлар молиявий захирасининг деярли 20 фоизини айнан шундай ишларга сарфлашаркан. Уларнинг ўз соҳасида эксперт

даражасига эришишига, замондан ортда қолмаслигига айнан шулар ёрдам беради.

4. Ижодкорлик. Ҳар соҳага ижодкорлик билан ёндашиш мумкин. Замон ҳам ижодкорлик асосида ривожланиб бормоқда. Ҳамма юрган йўлдан юриш унча қизиқ эмас, ҳали қадам босилмаган жойларни изланг, таҳлил қилинг. Кўпчилик эътиборсиз қолдирадиган соҳаларда изланинг. Ҳеч ким сотмаётган усулларда товарларни таклиф этинг. Ҳаммадан ажралиб туринг. Янги маҳсулотлар, янги хизматлар кашф этинг.

ХУЛОСА

Таълимга тикилган сармоя — келажак учун инвестициядир!

Кўплаб кишилар қариганида йўқчиликдан қийналмаслик мақсадида келажак учун сармоя йиғадилар. Кимдир тадбиркорлик билан шуғулланади, кимдир бир нечта кўчмас мулк сотиб олиб қўяди, яна кимдир банкка пул йиғади ва ҳоказо.

Лекин дунё тарихида бугунги кунга қадар ўз тасдиғини топиб келаётган бир фойдали инвестиция бор — бу фарзандлар таълимига тикилган сармоя. Чунки фарзанд ота-она учун беминнат фойда манбаи бўлади, фақат унга ота-она яхши таълим, яхши тарбия бера олган бўлса бас.

Улуғ жадид бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудий 1914 йилда «Ойна» журналида чоп этилган мақоласида «Ҳамватанларимиз мулкани сотиб тўй қилганидек, сиз-да, ҳатто лозим бўлганда мулкингизни сотсангиз-да ўғлингизни замонча ўқумоқиға саъй қилсангиз. Тўйга исроф қилинатургон оқчаларни ўқумоқ йўлиға сарф қилсангиз!» деб даъват этган. Минг афсуски, мана, ордан салкам 110 йил ўтган бўлса-да, ҳамон миллатимиз болаларини илмга даъват этмоқдамиз.

Муҳтарам ва азиз миллатдош, қадрли замондош, унутманг, бизни ва фарзандларимизни фақатгина илм тараққиётга етаклайди. Йўқса, яна юз йиллар оҳ-воҳ қилиб юриверамиз.

МУНДАРИЖА

I. Бугунги кундаги таълимнинг аҳволи	3
II. Давлатнинг таълим сиёсатидаги хатолари.....	14
III–IV. Ота-оналарнинг таълимдаги камчиликлари ёхуд улар таълимга қандай эътибор беришлари керак?.....	25
V. Миллатни оналар тарбиялайди.....	62
VI. Мактаб қандай маскан бўлмоғи зарур?	75
VII. Кўринишга эмас, мазмунга эътибор қаратинг	88
VIII. Таълим муассасаларида ўтиладиган кераксиз фанлар	96
IX. Замонавий таълим қандай бўлиши керак?	111
X. Энди ёшларни ўқишга қизиқтириш мумкинми?!	127
XI. Олим бола қандай тарбияланади?	138
XII. Таълим-тарбияда муҳитнинг муҳимлиги.....	151
XIII. Ўқиш, ўрганиш учун ҳеч қачон кеч эмас	165
XIV. Ёшларга насиҳат	178
Хулоса	190

Илмий-оммабон нашр

ТАЪЛИМГА ТИКИЛГАН САРМОЯ...

Мухаррир: Абдулла ШАРОПОВ
Бадий муҳаррир: Баҳриддин БОЗОРОВ
Техник муҳаррир: Дилшод НАЗАРОВ
Саҳифаловчи: Диёра ЗАРИФОВА
Мусахҳих: Мактуба МЎМИНОВА

Теришга берилди: 23.07.2022 й.
Босишга рухсат этилди: 29.08.2022 й.
Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 60x84 ¹/₁₆.
Офсет босма. Ҳисоб-нашриёт т.: 6,84. Шартли б.т.: 11,1.
Адади: 1000 нусха.
Буюртма № 82

«АКАДЕМНАШР» нашриётида тайёрланди ва чоп этилди.
100185, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, Сўғалли ота 5-уй.

Tel.: (+99899) 433-16-77
e-mail: info@akademnashr.uz
web: www.akademnashr.uz